ANTHROPOLOGIA INTEGRA

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY

JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

3/2012/1

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

ANTHROPOLOGIA INTEGRA

3/2012/1

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief
Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor
Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors
Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity
Mgr. Martin Čuta, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity
Jan Jordán, Brno
Mgr. Alena Langaufová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity
RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office
Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Vinařská 5, 603 00 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board
Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika
Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA; Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade
Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni
Prof. Vittorio Pesce Delfino, Dipartimento di Anatomia Patologica, Università degli studi di Bari; předseda Consorzio di ricerca DIGAMMA, Bari, Itálie
RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminalistický ústav Praha
PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Ministerstvo vnitra České republiky
PhDr. Jan Filipský, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky
Doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně
Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA
Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky
Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznaň, Polská republika
Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, Spolková republika Německo
Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno
Doc. Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA
Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze
Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forenzní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha
Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by
Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

muni PRESS

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM, Purkyňova 95a. 612 00 Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem v nákladu 200 výtisků. Toto číslo vychází 15. 7. 2012.
Cena za číslo je 250 Kč.
Objednávky časopisu přijímá vydavatel.
Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na přispěvatele / přispěvatelku (včetně telefonního čísla).
Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.
Uzávěrka příštího čísla (roč. 3, č. 2, 2012) je **15. září 2012**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print with a circulation of 200 copies.
Price of one printed issue is 250 Kč (10 EURO).
Orders for the journal are accepted by the publisher.
More information and content of the journal are available on the website: http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532

The journal welcomes submissions in Czech, English, French, German, Slovak and Spanish, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included).
Contributions should be sent to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.
The deadline for the next number (volume 3, number 2, 2012) is **September, 15th, 2012**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.
Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.
Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.
Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm) a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Mikulka.
Tisk / Print: Tiskárna Didot, spol. s.r.o., Trnkova 119, 628 00 Brno-Líšeň.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)
ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

Tomáš Zeman – Miroslav Králík
7 *Historický přehled principů tvorby metod pro odhad výšky postavy člověka na základě skeletu*
A Historical Review of Principles Guiding the Formulation of Methods for Stature Estimation Based on the Human Skeleton

Břetislav Vachala
23 *Koptské idoly plodnosti*
The Coptic Fertility Idols

Jaroslava Pavelková
31 *People in Need: Characterization of Phenomenon*
Lidé v nouzi: Charakteristika jevu

Marek Jakoubek
39 *„Romská" kriminalita – specifika, příčiny, souvislosti*
"Roma" Criminality – Particularities, Causes, Context

Lenka J. Budilová
51 *Původ, význam a používání přezdívek u bulharských Čechů*
The Origins, Meaning and Use of Nicknames in Czech Villages in Bulgaria

Barbora Půtová
61 *La boîte de Pandore dans ľoeuvre de Félicien Rops*
Pandořina skříňka v tvorbě Féliciena Ropse

Eseje / Essays

Václav Soukup
69 *Příběh o válce, odpovědnosti a umírání*
A Story about War, Responsibility and Death

Zprávy / Reports

Petr Tůma
71 *AntropoWeb při Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (2002–2011)*
AnthropoWeb by Department of Anthropology of the Faculty of Philosophy and Arts of the University of West Bohemia at Plzeň (2002–2011)

Veronika Hanušová
72 *Darwinovo centrum, Londýn*
Darwin Centre, London

Barbora Půtová
72 *Umělec, který i vystavuje: Libor Balák – výstava Cesta do pravěku*

Obsah / Contents

Recenze / Reviews

Barbora Půtová
75 *Srdce promlouvá bez jazyka a napříč kulturami: Historie srdce*
The Heart Speaks without Words and across Cultures: A History of the Heart

Gabriela Fatková
77 *Cikáni a etnicita*
Gypsies and Ethnicity

Jitka Zalabáková
78 *Vojvodovo: Etnologie krajanské obce v Bulharsku*
Vojvodovo: Ethnology of a Compatriot Village in Bulgaria

Barbora Půtová
80 *Divoch v Praze: Divoši*
The Savage in Prague: The Savages

Václav Soukup
81 *Počátky umění*
Origins of Art

Ivo Budil
83 *Mluvící Prahrnec a jiné prapříběhy*
Sprechender Urtopf und andere Urgeschichten

Popularizace vědy / Popularization of Science

Jiří Gaisler
85 *Netopýři a lidé (několik zajímavostí o našem vztahu k jediným létajícím savcům)*
On Bats and Men (Some Points of Interest on Our Relation to the Only Flying Mammals)

Věda & umění / Science & Art

Jaroslav Malina
91 *Člověk-Auto: Výtvarné přírůstky*
Mensch-Auto: Künstlerischer Zuwachs

Jaroslav Petr
100 *Škodná (povídka)*
Vermin (short story)

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Historický přehled principů tvorby metod pro odhad výšky postavy člověka na základě skeletu

Tomáš Zeman, Miroslav Králík

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

Do redakce doručeno 17. března 2012; k publikaci přijato 21. května 2012

A HISTORICAL REVIEW OF PRINCIPLES GUIDING THE FORMULATION OF METHODS FOR STATURE ESTIMATION BASED ON THE HUMAN SKELETON

ABSTRACT A historical review of principles guiding the formulation of methods for stature estimation based on measurements of the human skeleton reveals that it is possible to delimit four basic groups of methods: anatomical, constant ratio, linear regression, and organic correlation methods. Each has its own specific features and limits, which are a result of their mathematical constructions. Long bones of limbs are most often used for estimates of stature. It was demonstrated theoretically that linear regression models provide the most precise and accurate estimates of stature from particular skeletal elements, especially when several suitable bones are used in combination. A necessary condition for using the linear regression equations is, however, that we use equations based on the population from which the estimated individual originated. In contrast, when a regression equation is applied to an individual originating from a different population smaller or larger systematic error of the estimate may result. This fact was assessed empirically on numerous occasions and it was demonstrated on the basis of linear regression theory that a phenomenon known as "regression to the mean" can be considered as the cause. Organic correlations (built on the least-triangle area criterion) are less prone to systematic errors, but they are also less precise. They can be applied to any population and are best suited for cases where the population of origin is unknown. Anatomical methods are best applied when the skeleton is adequately preserved as this method requires bone lengths of all (or almost all) bones contributing to body height. The difference between height of the living body and the sum of lengths of relevant bones from head to heel is in the order of centimeters so the estimate error margin is small. Consequently, the differences between estimates obtained from using the different mathematical approaches (constant ratio, linear regression or organic correlation) are insignificant, so there is little benefit in preferring any particular one. Overall, anatomical methods provide the most accurate and precise results for height estimation and should be recommended wherever allowed by the state of preservation of the skeleton.

KEY WORDS stature estimation; historical review; constant ratio methods; linear regression; organic correlation; anatomical methods

ABSTRAKT Z historického přehledu principů tvorby metod pro odhad výšky postavy člověka na základě skeletu vyplývá, že lze vymezit čtyři základní skupiny metod: metody podílové, regresní, anatomické a metody organické korelace. Každá má svá specifika a úskalí, která bezprostředně vyplývají z jejich matematické konstrukce. Nejčastěji se k odhadu výšky postavy používají některé rozměry dlouhých kostí končetin. Bylo teoreticky prokázáno, že nejpřesnější možné odhady poskytují metody regresní, zejména když k odhadu využijeme kombinaci rozměrů z více kostí. Nutným předpokladem použití lineární regrese je však užití pouze těch rovnic, které byly vytvořeny na základě výběru z populace, z níž pochází i odhadovaný jedinec. V opačném případě, tj. pokud je lineární regrese použita pro odhad jedinců z populace jiné, může dojít k menšímu či většímu vychýlení odhadu. Tato skutečnost byla již mnohokrát empiricky ověřena. Teoretický rozbor lineární regrese ukázal, že jde o důsledek jevu označovaného jako „regrese k průměru". Metody organické korelace (založené na minimalizaci součtu plochy reziduálních trojúhelníků) jsou méně náchylné k systematické chybě, jsou však také méně přesné. Lze je ale aplikovat na libovolnou populaci a pro jednotlivé případy z neznámé populace jsou nejpřesnější. Anatomické metody jsou aplikovatelné jen v případě dostatečně zachovaného skeletu. Jsou založeny na součtu výšek všech (nebo téměř všech) kostí skeletu, které se na výšce postavy přímo podílejí. Rozdíl mezi výškou postavy za života a součtem délek kostí skeletu od lebky po patní kost se pohybuje v řádu centimetrů a prostor pro chybu odhadu je tak malý. Ať už pak k odhadu výšky ze skeletu v rámci anatomické metody použijeme kterýkoliv ze tří výše uvedených matematických postupů (podílová metoda, lineární regrese, organická korelace), rozdíly mezi jimi pořízenými odhady jsou zanedbatelné a jejich rozlišování pozbývá smyslu. Celkově jsou tedy anatomické metody nejpřesnější a je třeba je doporučit, kdykoliv to stav zachování skeletu dovolí.

KLÍČOVÁ SLOVA odhad výšky postavy; historický přehled; podílové metody; lineární regrese; organická korelace; anatomické metody

ÚVOD

Zájem odhadovat výšku postavy člověka z jeho kosterních pozůstatků sahá do 19. století a je spojen především s úkolem identifikace osob. Vytvořené metody se začaly ihned uplatňovat především v kriminalistice a archeologii. Využity byly zejména při repatriaci ostatků válečných obětí po druhé světové válce. Výška postavy je i dnes důležitým nástrojem skupinové identifikace kosterních pozůstatků v soudní antropologii[1]. Za více než 150 let vzniklo velké množství metod, přesto ani dnes není odhad výšky postavy na základě kostry bez potíží. Odhady pořízené různými metodami se mohou lišit i o desítky centimetrů (Duyar, Pelin 2010). Je proto nezbytné usilovat o odhalení příčin, které k takto vychýleným odhadům vedou. Velká pozornost byla v minulosti věnována problému reprezentativnosti referenčního souboru. Rösing (1988, s. 590) uvádí zejména, že soubor by měl zahrnovat více než 100 mužů a 100 žen, jejich dožitý věk by měl odpovídat rozdělení věku v populaci, která je předmětem odhadu, mělo by být známo, zda referenční soubor pochází z populace, která prošla sekulárním trendem či nikoliv, měl by mít pestrou sociální strukturu a v neposlední řadě by se neměl skládat pouze ze zástupců některé úzce specializované profese (např. vojáků, či studentů). Dodržování těchto doporučení má snížit riziko chybného odhadu. Relevance referenčního souboru je však jen jedním z chybových faktorů. Domníváme se, že minimálně stejně významnou je samotná matematická metodika odhadu. Některé metody pro odhad výšky postavy nemohou být bez zajištění platnosti určitých teoretických předpokladů použity bez rizika zásadních chyb. Tento fakt vyplývá z jejich matematické konstrukce a sebelepší referenční soubor nemůže toto riziko odstranit. Jedinou možností je vyvarovat se jejich nevhodného použití. Považujeme proto za přínosné shrnout a vysvětlit principy těchto metod, formulovat předpoklady jejich použití a poukázat na úskalí s nimi spojená. Téma uvádíme formou retrospektivního přehledu, což nám umožňuje také stručně zmínit historické okolnosti, které k zavedení zmiňovaných metod vedly.

DOBA PŘEDSTATISTICKÁ

První, kdo se pokusil zachytit proporce lidského těla metricky a tyto výsledky publikoval, byl pravděpodobně chirurg Jean-Joseph Sue (1710–1792), profesor Académie Royale de Chirurgie[2] a Académie Royale de Peinture et de Sculpture v Paříži[3]. Byl autorem dnes klasického pojednání o pitevních technikách (Sue 1765), které sám podstatně rozpracoval. Není proto divu, že i svůj výzkum proporcionality provedl právě na pitevním materiálu (Sue 1750). Metodicky je jeho dílo příznačné pro dobu, v níž vznikalo. Celý výzkum byl proveden bez užití jakýchkoliv statistických veličin, včetně průměru. Jak sám píše *„(…) il a fallu choisir avec tout l'attention possible, des sujets bien conformés, et dont la taille ne me parut ni fort grande, ni fort petit, suivant l'âge oú les examinois* (Sue 1750, s. 573)[4].“ Výzkum prováděl se záměrem porovnat vývoj proporcí těla v průběhu růstu. Ideálního představitele jednotlivých věkových kategorií vybíral pouze na základě svých dosavadních zkušeností z pitev. Sám uznával, že nemá *„(…) aucune règle sûre pour choisir cet état moyen*[5] (Sue 1750, s. 573).“ Domníval se však, že jeho odborná intuice je dostatečně spolehlivým nástrojem. Jeho přístup je však vědecký, neboť výsledky neinterpretuje jako závažnější, než ve skutečnosti jsou, a nikterak nepřekračuje možnosti, které skýtá veličina jeho „ideálního jedince“ (z dnešního pohledu se jedná o modus). Výstupem jeho studie byla tabulka, do níž zaznamenal délku trupu, délku horních a dolních končetin a výšku postavy měřenou na pitevním stole (dále v textu *délka těla*) pro „ideálního jedince“ každé věkové kategorie.

Podobně vědecky obezřetně postupovali po téměř stoletém hiátu i jeho následovníci Mathieu Orfila (1787–1853), profesor Faculté de Médecine de Paris[6], otec toxikologie a jeden z průkopníků francouzské forenzní medicíny, a Octave Lesueur (1802–1860), doktor Faculté de Médecine de Paris. Ve své praktické příručce *Traité des exhumation juridique* se okrajově zabývají i posmrtnou výškou člověka (Orfila, Lesueur 1831, s. 380–382). Uvedli zde tabulku, do níž zahrnuli rozměry 51 pitvaných těl. Jejich novátorství spočívalo v tom, že kromě délek tělesných segmentů, jak je měřil dříve Sue (1750), změřili u každého jedince i délky některých kostí. Jmenovitě šlo o kost stehenní, holenní, lýtkovou, pažní, loketní a vřetenní (tj. dlouhé kosti končetin), tyto kosti budou dále v textu označovány jako *dlouhé kosti*. Navíc jejich kolega doktor Chambroty sestavil 20 skeletů bez měkkých tkání a změřil jejich délku spolu s délkami dlouhých kostí. Orfila s Lesueurem (1831, s. 380) si tak mohli učinit určitou představu o rozdílech mezi délkou pitvaného těla a délkou jeho kostry. Zmenšení výšky v důsledku absence měkkých tkání odhadli na 1,5 až 2 palce (asi 4–5 cm). Ty bylo nutné při odhadu výšky postavy k délce kostry připočíst. V situacích, kdy nebyl k dispozici kompletní skelet, se nabízelo využití tabulek s délkami dlouhých kostí. Sami Orfila s Lesueurem se ovšem k podobné praxi stavěli rezervovaně, *„(…) parce que nous craindrions qu'on ne nous accusât de vouloir précise en quelque sorte mathématiquemant la taille d'un individu, d'après la longueur d'un ou de pluisieurs os*[7] (Orfila, Lesueur 1931, s. 381).“ Připustili sice takový odhad výšky postavy, ovšem pouze jako orientační.

1 Je součástí tzv. Velké čtyřky soudní antropologie (anglicky Big Four), patří do ní pohlaví, výška postavy, dožitý věk a populační afinita (Novotný *et al.* 1993).

2 francouzská Královská akademie chirurgů, dnes Académie Nationale de Médecine

3 francouzská Královská akademie malířství a sochařství, dnes jako Académie des beaux-arts součástí Institute de France

4 (…) bylo třeba vybrat se vší pozorností jedince dobře stavěné, kteří nebyli vzhledem ke svému věku příliš velcí ani malí.

5 (…) jasně stanovené pravidlo pro výběr toho, co jest prostřední.

6 Lékařská fakulta Pařížské univerzity

7 (…) jelikož máme obavy, že bychom byli obviněni z toho, že chceme přesně stanovovat výšku jedince na základě délky jedné nebo více kostí.

Longueur maximum des os longs.

Nombre de sujets.	Taille moyenne.	Humérus.	Radius.	Fémur.	Tibia.
22 hommes.....	1.77	350	255	490	397
29 —	1.65	332	241	457	368
21 —	1.56	314	227	424	339
25 Femmes.....	1.53	304	219	421	335

Tabulka I: Topinardova tabulka délek dlouhých kostí (1885a, 474). Topinard rozdělil svůj soubor do 4 skupin podle průměrné výšky postavy (Taille moyenne). Pro každou skupinu uvádí dále maximální délky (M1) těchto dlouhých kostí: humerus (Humérus), radius (Radius), femur (Fémur) a tibia (Tibia). Všimněme si, že nejvyšší skupina je tvořena pouze muži (hommes), skupina nejnižší pak pouze ženami (femmes).

O půl století později si Orfila[8] za svůj přístup vysloužil tvrdou kritiku otce vývojové antropologie Paula Topinarda (1830–1911), profesora a zastupujícího ředitele Laboratoire ďAnthropologie[9]. Ten ve svém stěžejním díle *Éléments ďanthropologie générale*[10] upozornil na skutečnost, že navzdory Orfilově a Lesueurově skepsi (1831, s. 381) ohledně praktické hodnoty jejich tabulek pro odhady výšky postavy, byly tyto tabulky běžně užívány nejen archeology, ale i soudními lékaři (Topinard 1885a, s. 473). Topinard zde uvádí, že výška postavy bývá odhadována buď konfrontací délky některé dlouhé kosti s délkami zjištěnými Orfilou a Lesueurem u jejich vzorku nebo spočtením průměru délek více dlouhých kostí a jejich porovnáním s analogicky stanovenými průměry u tabelovaných jedinců. Zejména však dával Orfilovi za vinu, že nepopsal způsob, jakým jednotlivé dlouhé kosti měřil, což podkopává věrohodnost jakéhokoliv odhadu založeného na jeho datech. Aby tyto závady odstranil, vypitval Topinard 23 těl, kostry bez měkkých tkání znovu složil a změřil jejich délku. Rozdíl mezi ní a původní délkou těla činil asi 3,5 cm. To mu umožnilo rozšířit svůj soubor o dalších 74 jedinců s neznámou délkou těla. Jejich skelety sestavil, změřil a k této délce připočítal zmíněných 3,5 cm, aby kompenzoval chybějící měkké tkáně. Jedince rozřadil do čtyř kategorií podle délky těla a pro každou z nich uvedl průměrné hodnoty jednotlivých rozměrů (tabulka I). Odhady tak již nebyly prováděny na základě tabelovaných hodnot jednotlivců, jako tomu bylo v Orfilově a Lesueurově tabulce (1831, s. 389), nýbrž na základě průměrných délek pro skupiny více než 20 jedinců. Topinard konstatoval (1885a, s. 473), že bude třeba shromáždit mnohem větší vzorek a ve stejném roce zveřejnil návod (Topinard 1885b, s. 472–475), jak standardně měřit dlouhé kosti pro odhad výšky postavy. Obecně doporučoval použití maximálních rozměrů dlouhých kostí pro jejich snadné měření a vyšší přesnost při použití Brocovy osteometrické desky oproti složitěji definovaným rozměrům.

Podobně se vyvíjela situace v Anglii, kde chirurg George Murray Humphry (1820–1896), profesor Univerzity of Cambridge[11], změřil 25 dospělých a 29 dětských skeletů (Humphry 1858, s. 85–112). Stejně jako Topinard a Orfila měřil i on délku skeletů po jejich sestavení. Provedl přitom ale jednu inovaci: Označme typ dlouhé kosti B, její délku X_B a výšku postavy Y. Humphry vyjádřil průměrnou délku každé dlouhé kosti $\bar{x}_B = E(X_B)$ jako procento z průměrné výšky postavy $\bar{y} = E(Y)$. Oproti orientační tabulce Orfilově tak nabízí možnost výpočtu výšky postavy jednoduchým dopočtem do sta procent pomocí trojčlenky. Odhad výšky postavy $\hat{y}$ pro délku dlouhé kosti x_B lze tedy vyjádřit

$$\hat{y} = \frac{\bar{y}}{\bar{x}_B} x_B = c_B x_B.$$

To odpovídá rovnici přímky procházející počátkem se směrnicí c_B. Stejný princip začlenil do své metody později i Topinard (1885a) s tím rozdílem, že každá ze 4 skupin, které vyčlenil, měla vlastní c_B a pro odhad výšky postavy se využívalo c_B skupiny, jejíž $\bar{x}_B$ byla nejblíže délce dlouhé kosti, z níž byla výška postavy odhadována. Dále budeme o těchto typech metod hovořit jako o metodách podílových.

Pro podílové metody je charakteristické řazení jedinců podle výšky postavy, což maskuje jev označovaný jako *regrese k průměru*[12]. Tento jev popsal Galton (1886) až rok po uveřejnění Topinardovy studie (1885a, s. 472–475) a ani on ani dříve Humphry (1858, s. 85–112) ji ve svých metodách nezohlednili patrně proto, že o její existenci neměli vůbec tušení. To nutně vedlo k systematickému podhodnocování odhadů výšky postavy u jedinců s podprůměrnou délkou dlouhých kostí, resp. nadhodnocování u jedinců s délkou nadprůměrnou, při použití těchto metod (schéma I). Toho si povšiml viktoriánský lékař John Beddoe (1826–1911), člen Royal Society[13]. Je zřejmé, že o Galtonově (1886) regresi k průměru buď neslyšel, nebo ji nebere do úvahy a celý jev vysvětluje ryze biologicky: *„(…) common observation teaches us that short men have, as a rule, shorter legs in proportion than tall men ; and it would seem that this applies to both femur and tibia. Hence the indiscriminate application of Humphry's proportions must, in a series sufficiently large to swamp the exceptions, bring out an unduly low stature for short men, and an unduly high one for tall men, thus exaggerating the actual differences*[14] (Beddoe 1888,

8 Na Lesuerovo spoluautorství se mezitím zapomnělo a ani Topinard (1885a, s. 473), ani žádný z později píšících autorů se již o něm nezmiňují.

9 Laboratoř antropologie, vznikla roku 1868 při École pratique des Hautes-Études v Paříži z iniciativy Paula Brocy (1824–1880). Ten se stal také jejím prvním ředitelem.

10 Jde o příručku antropologie, která vznikla syntézou tehdejšího stavu poznání. Vychází zejména z poznatků okruhu antropologů okolo Paula Brocy (1824–1880) soustředěných v Laboratoire ďAnthropologie.

11 Cambridgeská univerzita

12 vysvětlení na schématu I

13 Královská společnost, což je společenství nejpřednějších osobností ze všech oblastí vědy.

14 (…) běžné pozorování nás učí, že lidé nízkého vzrůstu mají zpravidla relativně kratší dolní končetiny než lidé vysocí, a zdá se, že to platí pro femur i tibii. Tudíž nekritické použití Humphryho proporcí musí v dostatečně velkém souboru, kde se ztratí výjimky, přinášet nepatřičně nízké postavy pro malé lidi a nepatřičně vysoké pro vysoké lidí, čímž nadsazují skutečné rozdíly mezi nimi.

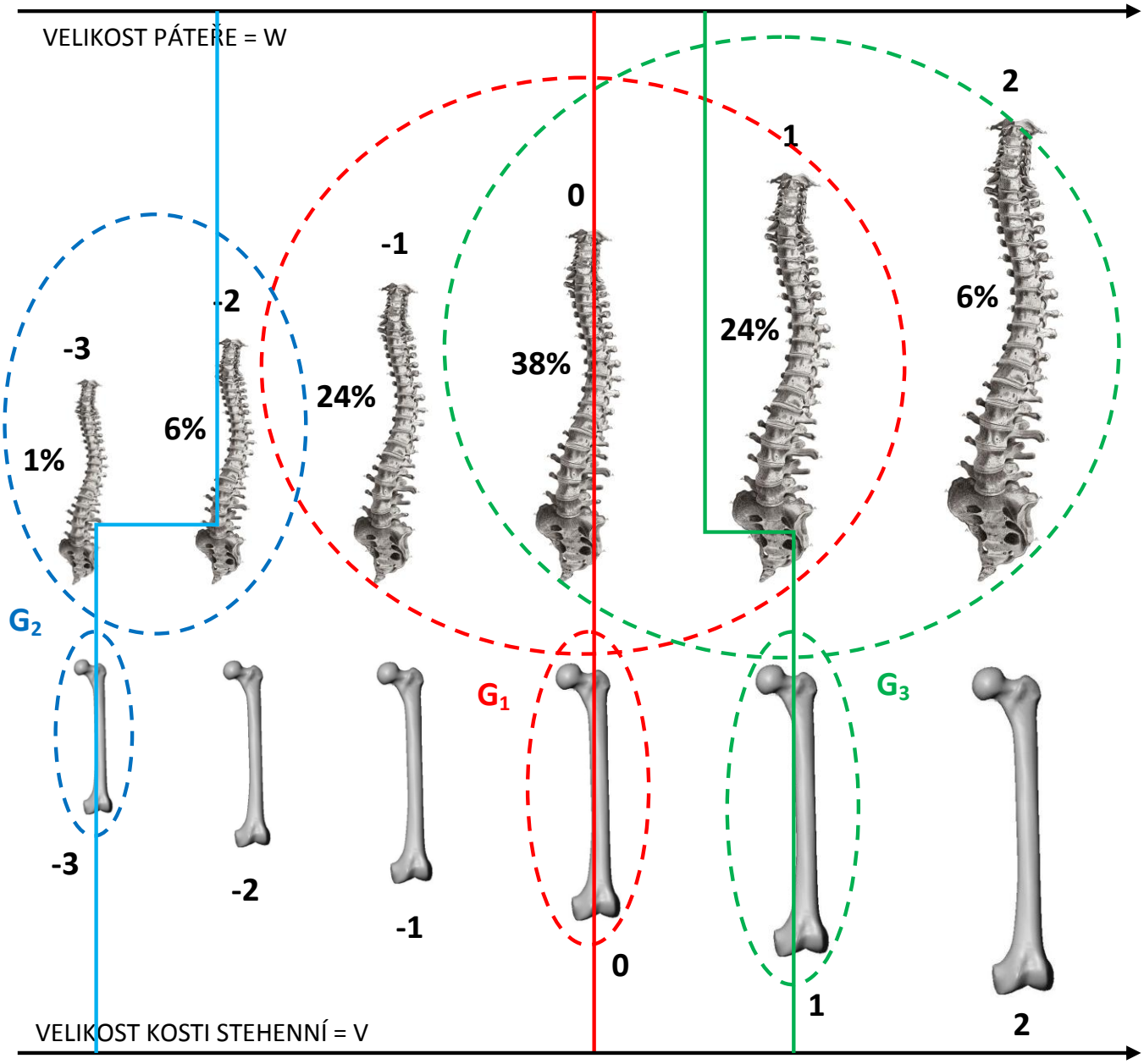

SCHÉMA I: Předpokládejme, že *délka kosti stehenní* X_F a *délka páteře* X_S jsou normálně rozdělené náhodné veličiny ($X_F \sim N(\mu_F, \sigma_F^2)$; $X_S \sim N(\mu_S, \sigma_S^2)$). Definujme:

$$f(X) = \begin{cases} 3 \; pokud \; Z(X) > 2{,}5 \\ 2 \; pokud \; 2{,}5 > Z(X) > 1{,}5 \\ 1 \; pokud \; 1{,}5 > Z(X) > 0{,}5 \\ 0 \; pokud \; 0{,}5 > Z(X) > -0{,}5 \\ -1 \; pokud \; -0{,}5 > Z(X) > -1{,}5 \\ -2 \; pokud \; -1{,}5 > Z(X) > -2{,}5 \\ -3 \; pokud \; -2{,}5 > Z(X) \end{cases} \qquad Z(X) = \frac{x - \mu_X}{\sigma_X}$$

Potom transformovanou náhodnou veličinu $V = f(X_F)$ nazvěme *velikost kosti stehenní* a $W = f(X_S)$ *velikost páteře*. Všimněme si, že hodnoty pravděpodobnostní funkce $\pi(v) = P(V = v)$ a $\pi(w) = P(W = w)$ odpovídají hodnotám hustoty pravděpodobnosti pro $x_F = (v + \mu_{X_F})\sigma_{X_F}$ a $x_S = (w + \mu_{X_S})\sigma_{X_S}$. Potom ale lze $\pi(v)$ a $\pi(w)$ dopočítat z hustoty pravděpodobnosti standardizovaného normálního rozdělení. Relativní četnosti lidí v jednotlivých velikostních skupinách veličiny W jsou uvedeny ve schématu v procentech.

Vybereme skupinu lidí G_1 s průměrně velkými kostmi stehenními $(E(V) = 0)$. Lze předpokládat, že tito jedinci budou mít i průměrnou velikost páteře $(E(W) = 0)$. Tato závislost ovšem není úplná, ve skupině se tedy objeví i určitý počet jedinců s velikostí páteře -1 (ti budou mít relativně kratší páteř, než je v populaci obvyklé) a velikostí páteře 1 (budou mít relativně delší páteř, než je v populaci obvyklé). V důsledku toho bude mít rozdělení velikosti páteře v takové skupině (G_1) vyšší rozptyl, než rozdělení velikosti kosti stehenní $(D(V) < D(W))$.

Vybereme nyní skupinu lidí G_2 s nejmenšími stehenními kostmi $(E(V) = -3)$. Platí zřejmě stejný princip, jako v předchozím výběru, ovšem jedinci s menším trupem, než bychom očekávali, zde neexistují. V naší skupině budou v důsledku toho zastoupeni pouze jedinci s velikostí páteře -3 a -2. Tedy i průměrná velikost páteře bude ležet někde mezi těmito hodnotami $(-3 < E(W) < -2)$. Průměrná velikost kostí stehenních ve skupině je ovšem -3 $(E(V) = -3)$. To znamená, že kromě $D(V) < D(W)$ platí i $E(V) < E(W)$. A to je regrese k průměru.

Vybereme nakonec skupinu lidí G_3 s nadprůměrnými stehenními kostmi $(EV = 1)$. Mohlo by se zdát, že se bude opakovat situace z prvního příkladu, musíme si ovšem uvědomit, že délka páteře Y je normálně rozdělena. To znamená, že jedinců, jejichž délka páteře se blíží délce průměrné $(|y - EY| < \varepsilon)$, je v populaci vždy více, nežli jedinců s délkou páteře vzdálenější od průměru $(\varepsilon < |y - EY|)$. Tomu odpovídá i rozdělení velikosti páteře W vyjádřené ve schématu v procentech. V důsledku toho musí být průměrná velikost páteře menší než 1 $(E(W) < 1)$. Platí tedy $E(V) > E(W)$.

Regrese k průměru je tedy jev, kdy populační průměrná hodnota neselektovaného znaku (EW_i) pro libovolnou podskupinu (G_i) vybranou z populace je vzhledem ke svému rozptylu relativně blíže k populačnímu průměru tohoto znaku (EW), nežli je průměrná hodnota znaku podskupiny (EV_i), podle jehož velikosti byla tato skupina vybrána, vzdálena populačnímu průměru svému (EV).

s. 202).“ Problém řeší zavedením absolutního členu do rovnice přímky, což jde ruku v ruce s umenšením její směrnice, neboť přímka musí nadále procházet bodem $[\bar{x}_F, \bar{y}]$. Odhad výšky postavy pak vyjadřuje rovnicí

$$\hat{y} = 33 + 3x_F,$$

kde x_F je maximální délka femuru (M1) v centimetrech. Pokud délka femuru (M1) přesáhne 48 centimetrů, používá rovnici

$$\hat{y} = 33 + 3x_F + 0{,}5(x_F - 48) = 9 + 3{,}5x_F.$$

Jiné rovnice Beddoe neuvádí. Pro srovnání (graf I), analogická Humphryho (1858) rovnice má tvar

$$\hat{y} = 3{,}64x_F.$$

Absolutní člen však Beddoe (1888) stanovuje zcela intuitivním způsobem bez využití statistických metod.

Beddoe píše (1888, s. 202), že na odhad výšky postavy a „*(…) on so many other subjects, Topinard is our principal authority*[15] *(…).*“ Topinardova svrchovanost měla však již brzy pominout. V témže roce publikoval svou podílovou metodu Etienne Rollet (1862–1937), pozdější profesor očního lékařství Académie Nationale de Médecine[16]. Vytvořil ji na základě délek 100 pitvaných těl o známém věku (Rollet 1888). Všechny dlouhé kosti měřil čerstvé, bezprostředně po vypitvání a poté některé z nich znovu po osmi či deseti měsících již suché. Zjistil, že rozdíl v délce činil asi 2 mm. Stav kostí je tedy třeba zohledňovat. Rolletova metoda (1888) se záhy stala předmětem sváru antropologa Léonce Manouvriera (1850–1927), od roku 1903 ředitele Laboratoire ďAnthropologie, a britského matematika Karla Pearsona (1856–1936), profesora University College London, sváru, který zcela změnil přístup k metodice odhadu výšky postavy a zapříčinil, že i Rolletova metoda upadla

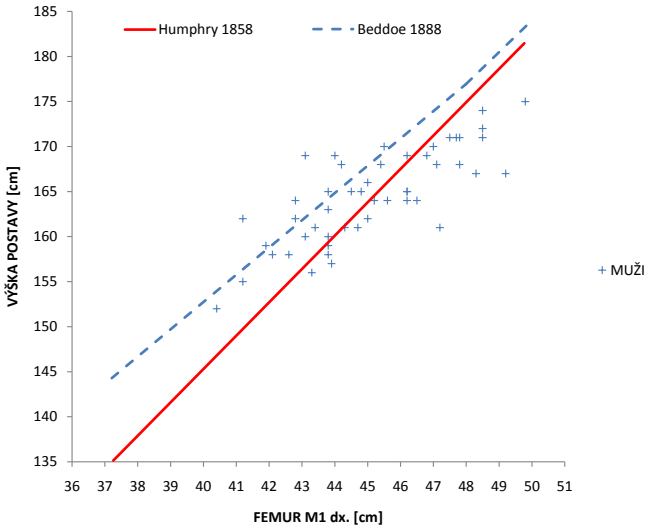

Graf I: Srovnání Humphryho (1858) a Beddoeho (1888) metody. Křivky reprezentují odhady výšky postavy z délky stehenní kosti (M1) pořízené těmito metodami. Modré křížky jsou hodnoty mužů z Rolletova (1888) souboru. Humphryho odhad lze znázornit přímkou, Beddoeho dvěma polopřímkami s počátečním bodem [48,177]. Vidíme, že Humphryho metoda výrazně podhodnocuje výšku postavy osob s krátkými stehenními kostmi a nadhodnocuje výšku postavy osob s dlouhými stehenními kostmi. Beddoe tento jev zčásti potlačil zavedením absolutního členu do rovnice, takže jeho přímka lépe vystihuje trend v datech. Rolletovými daty ovšem neprochází vhodně. Je posunuta příliš nahoru a většina odhadů je tak nadhodnocena.

poměrně rychle v zapomnění. Oba využili pro tvorbu svých metod Rolletův soubor, každý ovšem volil zcela jiný přístup.

BOD ZLOMU

První zveřejnil svou metodu Manouvrier (1893), jehož cílem bylo modifikovat Rolletovu metodu odstraněním nevynucených chyb, které vznikly jako důsledek nevhodného matematického zpracování dat. Nejprve odstranil z referenčního sou-

15 (…) tak mnoha jiných témat je Topinard naši hlavní autoritou.

16 francouzská Národní lékařská akademie

boru jedince starší šedesáti let, aby eliminoval vliv zmenšování výšky postavy ve stáří. Zpochybnil výsledky autorů, kteří řadí jedince do skupin podle výšky postavy, neboť *„(…) ont-ils pensé que, si à une taille moyenne de 1^{m},52 correspondait une longueur fémorale moyenne de 415 millimètres, il s'ensuivait que, réciproquement, à une longueur fémorale moyenne 415 devait correspondre une taille moyenne de 1^{m},52. (…), mais la réciprocité en question n'existe pas en réalité*[17] (Manouvrier 1893, s. 360).“ Namísto toho seřadil jedince podle délky dlouhých kostí. Díky tomu mohl zachytit regresi k průměru. Stejně jako Beddoe (1888), i Manouvrier (1893, s. 360–361) ji vysvětluje biologicky. Definuje „macroskèles“ jako jedince s relativně dlouhými končetinami vůči výšce postavy a „microskèles“ jako jedince s končetinami relativně krátkými. Přitom „macroskèles“ byli nejvíce zastoupení mezi lidmi s absolutně dlouhými končetinami, zatímco „microskèles“ mezi lidmi s končetinami absolutně krátkými. Manouvrier (1893) si přál, aby přepočtový koeficient c_B odrážel relativní zastoupení „macroskèles“ a „microskèles“ pro libovolné x_B. Pro tyto účely rozdělil Rolletův soubor do tří skupin podle délky příslušné dlouhé kosti (X_B). Největší četnost „microskèles“ mezi jedinci s krátkými kostmi znamenala nejvyšší hodnotu přepočtového koeficientu (c_{B1}) pro tuto skupinu, střední hodnotu ($c_{B2} = \bar{c}_B$) měla skupina druhá a nejnižší hodnotu (c_{B3}) skupina s dlouhými kostmi a největší četností „macroskèles“. Interpolací c_{B1}, c_{B2} a c_{B3} poté dopočítal koeficienty pro zvolené délky dlouhých kostí x_B. Z nich dostal vynásobením odhad výšky postavy, kterou pro odpovídající x_B zaznamenal do tabulky. Nakonec Manouvrier (1893) navrhl systém korekcí, které měly odstranit některé metodické nesrovnalosti spojené s Rolletovými daty (1888). Celý postup odhadu výšky postavy z délky dlouhé kosti měl podle Manouvriera (1893, s. 394–396) vypadat tak, že po změření suché dlouhé kosti připočte antropolog k zjištěnému rozměru 2 milimetry, jelikož Rollet měřil kosti čerstvé. Následně odečte z tabulek odhad výšky. Pokud je dlouhých kostí jednoho člověka k dispozici více, odhady pořízené jejich prostřednictvím se zprůměrují. Od takto získaného odhadu následně odečteme 2 cm, neboť o tolik byla pitvaná těla v průměru delší, než průměrná výška postavy v tehdejší Francii. Svou metodu Manouvrier také zpětně otestoval na Rolletových datech a pravděpodobně jako první vyčíslil její spolehlivost pomocí rozdílů mezi odhadem výšky postavy a její skutečnou hodnotou. *Průměrná chyba*, tj. průměr absolutních hodnot těchto rozdílů, jeho metody se pohybovala v rozmezí 2,7 cm až 3,3 cm podle použité dlouhé kosti. Nutno ještě dodat, že Manouvrier neuvádí tabulky pro levou a pravou stranu zvlášť, jeho tabulka vznikla zprůměrováním délek pravé a levé strany u příslušných dlouhých kostí.

Pro srovnání s ostatními metodami jsme se pokusili vyjádřit Manouvrierovy tabulky (1893, s. 403–405) rovnicí. Manouvrier přesně neuvádí, jakým způsobem koeficienty c_{B1}, c_{B2} a c_{B3} interpoloval, předpokládejme však, že závislost přepočtového koeficientu (c) na délce příslušné dlouhé kosti (x_B) je lineární, tj. je možné znázornit ji přímkou popsanou rovnicí

$$c = \bar{c}_B + k_B(x_B - \bar{x}_B).$$

Potom lze odhad výšky postavy vyjádřit jako

$$\hat{y} = cx = \left(\bar{c}_B + k_B(x_B - \bar{x}_B)\right)x_B = (\bar{c}_B - k_B\bar{x}_B)x_B + k_B x_B^2,$$

což je kvadratická rovnice bez absolutního členu. Z Manouvrierovy tabulky I (1893, s. 403) jsme metodou nejmenších čtverců spočetli směrnice k_B, pro odpovídající dlouhé kosti. Například pro délku kosti holenní (M1) jsme pro muže dostali směrnici $k_T = -0{,}0073$ a průměrnou hodnotu přepočtového koeficientu $\bar{c}_T = 4{,}54$. Toho využijeme a pro délku tibie (x_T) dostaneme rovnici

$$\hat{y} = 7{,}226x_T - 0{,}0073x_T^2$$

pro x a y v milimetrech. Zahrneme-li do rovnice i výše uvedené korekce, které Manouvrier navrhl, dostáváme rovnici

$$\hat{y} = -5{,}56 + 7{,}24x_T - 0{,}0073x_T^2$$

pro x_T a y v milimetrech. Nutno dodat, že takto získané odhady výšky postavy nekorespondují plně s údaji v Manouvrierově tabulce II a III[18], což lze patrně přičíst na vrub zaokrouhlování, které při výpočtech Manouvrier prováděl, a v menší míře odlišnému způsobu interpolace koeficientů c_{B1}, c_{B2} a c_{B3}. Tyto rozdíly se ovšem pro konkrétní odhady výšky pohybují v řádu milimetrů.

Jen šest let poté, co Manouvrier publikoval svou metodu, zasáhl do diskuze Pearson (1899), který nesouhlasil s Manouvrierovým matematickým řešením, a jeho kritika na sebe nenechala dlouho čekat. Odmítl používání poměru výšky postavy k délce dlouhé kosti a namísto toho prosazoval lineární regresi. Definujeme-li $\hat{y} = ax + b$ jako odhad pořízený regresní rovnicí, potom regresní přímka je konstruována tak, aby reziduální součet čtverců (viz graf II)

$$\mathrm{RSS} = \sum_{i=1}^{n}(y_i - \hat{y}_i)^2 = \sum_{i=1}^{n}(y_i - ax_i - b)^2$$

byl nejmenší možný.

Je tedy třeba najít takové a a b, pro něž je funkce RSS nejnižší. Jedná se tedy o minimum této funkce, kterého nabývá v bodě $[a_{min}, b_{min}]$. Z matematické analýzy je známo, že existují-li odpovídající parciální derivace, jsou v bodě $[a_{min}, b_{min}]$ rovny nule. Vyřešením rovnic

$$\frac{\partial RSS}{\partial a} = 0, \frac{\partial RSS}{\partial b} = 0$$

dostáváme:

$$a_{min} = \frac{s_y}{s_x} r_{xy},$$

17 (…) se domnívají, že pokud průměrná výška 1,52 m koresponduje s průměrnou délkou femuru 415 mm, vyplývá z toho, že naopak průměrná délka femuru 415 mm musí nutně odpovídat průměrné výšce 1,52 m (…) ale tato reciprocita ve skutečnosti reálně neexistuje.

18 Uvádíme je rovněž jako tabulku II a III.

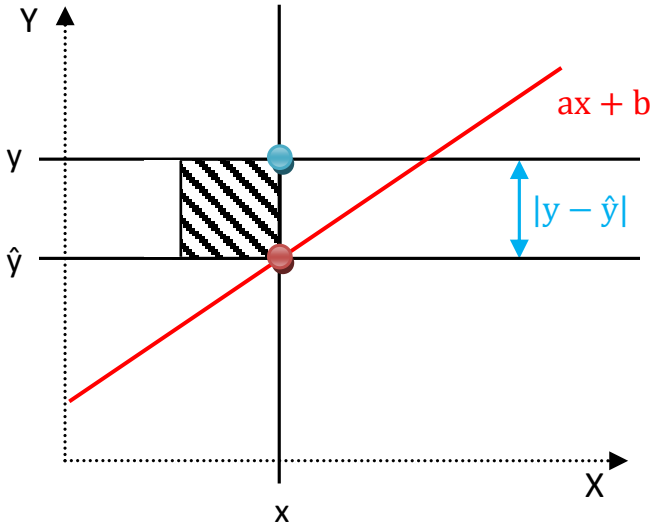

Graf II: Způsob konstrukce reziduálních čtverců (RS). Modrý bod značí souřadnici [*x,y*], kde X je délka kosti a Y výška postavy hodnoceného jedince. Červený bod značí souřadnici [*x,ŷ*], kde X je délka kosti a *ŷ* odhad výšky založený na X.

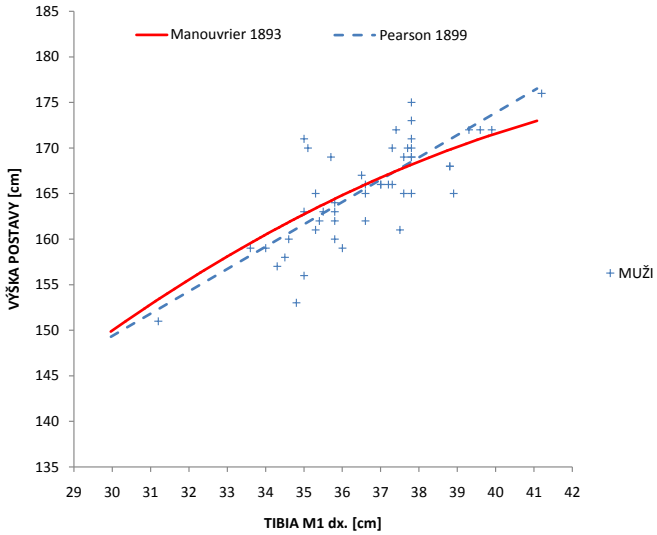

Graf III: Srovnání Manouvrierovy (1893) a Pearsonovy (1899) metody. Křivky reprezentují odhady výšky postavy mužů z délky holenní kosti (M1). Modré křížky jsou hodnoty mužů z Rolletova (1888) souboru. Obě metody byly vytvořeny na tomto souboru. Pearson využívá k odhadu regresní přímku, zatímco Manouvrier parabolu. Vidíme, že odhady se podstatně neliší, pouze pro holenní kosti delší než 40 cm se od sebe obě křivky začínají více vzdalovat.

$$b_{min} = \bar{y} - \frac{s_y}{s_x} r_{xy} \bar{x},$$

$$\hat{y} = \frac{s_y}{s_x} r_{xy} x + \left(\bar{y} - \frac{s_y}{s_x} r_{xy} \bar{x} \right),$$

kde s_x je výběrová směrodatná odchylka délky příslušné dlouhé kosti, s_y výběrová směrodatná odchylka výšky postavy, r_{xy} výběrový Pearsonův korelační koeficient mezi veličinami *X* a *Y* a $\bar{x}$, $\bar{y}$ výběrové průměry.

Dělení jedinců na „macroskèles“ a „microskèles“ považoval Pearson za zavádějící a klonil se k čistě matematické interpretaci regrese k průměru. Odmítl také průměrování odhadů pořízených z různých kostí, neboť takový postup neuvažuje korelační matici mezi výškou a délkami dlouhých kostí navzájem. Za jediný správný postup označil použití mnohonásobné regrese. Neztotožnil se s Manouvrierem ani v redukci jedinců starších šedesáti let, neboť vliv zmenšování těla považoval za zanedbatelný. Kromě základní sady regresních rovnic, které vycházely bezprostředně z Rolletových dat (1888), sestavil ještě sadu další, do níž zahrnul i korekce podobné těm, které navrhl Manouvrier (1893). Pomocí této nové sady rovnic měly být pořizovány odhady výšky postavy za života z délky suchých kostí. Stejně jako Manouvrier (1893), ani on neuvádí zvláštní rovnice pro strany, všechny rovnice jsou vytvořeny na základě rozměrů pravé strany těla. Nakonec porovnal odhady pořízené svou a Manouvrierovou metodou a pozoroval určité zpřesnění odhadu. Uvádí *průměrnou chybu* odhadu 1,6 cm až 2,8 cm podle použité rovnice. Pro srovnání (graf III) uvádíme Pearsonovy rovnice pro odhad výšky postavy mužů z délky kosti holenní (M1, x_T) a maximální délky kosti stehenní (M1, x_F), obojí v milimetrech:

$$\hat{y} = 813{,}06 + 1{,}880 x_F,$$

$$\hat{y} = 786{,}64 + 2{,}376 x_T.$$

DOBA POVÁLEČNÁ

Následovalo poměrně dlouhé období poznamenané dvěma světovými válkami, kdy byly využívány již ustavené metody (Rollet 1888, Manouvrier 1893, Pearson 1899) nebo vznikaly takové metody, které se od Pearsonovy (1899) odlišovaly zpravidla jen referenčním souborem a způsobem měření, nikoliv principiálně (viz tabulka IV). Během poválečné obnovy Evropy dostal Georges Fully (1926–1973), čerstvě vystudovaný lékař a pozdější generální zdravotní inspektor francouzských věznic, roku 1955 za úkol identifikovat pozůstatky deportovaných Francouzů, kteří zemřeli před osvobozením koncentračního tábora Mauthausen, ale nebyli pro nedostatek topných hmot spáleni v místních krematoriích. Jednalo se o 3 165 lidí různých národností, kteří byli pohřbeni na bývalém fotbalovém hřišti jednotek Schutzstaffel (SS). Někteří z nich měli na zápěstí kovovou identifikační známku. Díky ukořistěným záznamům administrativy tábora, které obvykle zahrnovaly i základní antropometrické údaje, se jeho týmu povedlo tyto jedince jednoznačně identifikovat. Při identifikaci ostatních zemřelých využíval Fully zprvu Rolletových (1888) a Manouvrierových (1893) tabulek, postupně se ovšem ukazovalo, že tyto odhady nejsou pro účely identifikace jedince dost přesné. Začal tedy u skeletů proměřovat všechny kosti, které se na výšce postavy podílejí. *Kosterní výška* definovaná jako součet odpovídajících rozměrů těchto kostí (definice rozmě-

rů na schématu IV) ovšem nezahrnovala tloušťku měkkých tkání ani zakřivení páteře, které výšku postavy určitou měrou ovlivňují. Tu lze vyjádřit jako

$$y = k + a,$$

kde *K* je *kosterní výška* a *A* ostatní faktory, které se na výšce postavy podílejí. *K* lze změřit, *A* odhadl Fully na základě porovnání se skutečnou výškou již identifikovaných jedinců a stanovil přepočtové konstanty

$$a_1 = 10\ cm \text{ pro } k \leq 153{,}5\ cm,$$

$$a_2 = 10{,}5\ cm \text{ pro } 153{,}5 < k < 165{,}5\ cm \text{ a}$$

$$a_3 = 11{,}5\ cm \text{ pro } k \geq 165{,}5.$$

Odhadována je tedy jen poměrně malá část výšky postavy, zbytek je prostě změřen. Důsledkem je podstatně vyšší přesnost této metody oproti metodám předchozím. Fully ji ověřil na 60 identifikovaných jedincích, přičemž *průměrná chyba* byla 1,28 cm s tím, že žádný odhad se neodchyloval od skutečnosti o více než 3,5 cm a odhad výšky postavy 83 % jedinců se od výšky skutečné nelišil o více než 2 cm. Navíc uvádí, že jeho metoda funguje u všech jedinců bez ohledu na etnickou příslušnost. Tato nesporně vysoká přesnost je však zaplacena nutností mít prakticky kompletně zachovaný skelet (resp. všechny kosti, které se na výšce postavy podílejí) a zdlouhavějším měřením, takže je relativně málo situací, kdy lze tuto *anatomickou metodu* reálně využít. Termín anatomická metoda poprvé použil americký anatom Thomas Dwight (1843–1911), profesor Harvard Medical School, a rozuměl pod ním všechny metody, které spočívaly v sestavení kostry jedince do anatomické polohy a jejím následném změření. On sám byl autorem jednoho z návodů, jak toto sestavení nejlépe provést (Dwight 1894). Tohoto postupu nevyužíval ovšem zdaleka jen Dwight, nýbrž všichni tvůrci prvních podílových metod, jmenovitě Orfila a Lesueur (1831), Humphry (1858) i Topinard (1885a). Fully (1956) sice kostry nesestavoval, jen důkladně proměřil, a sám svou metodu za anatomickou neoznačuje, toto označení se však pro jeho metodu později natolik vžilo (Raxter *et al.* 2006), že se dnes pod tímto pojmem rozumí právě a zejména metody tohoto typu.

Na rozdíl od Francie, kde byla užívána především Manouvrierova podílová metoda (1893), antropologové v USA preferovali Pearsonovu regresní metodu (1899). Roku 1944 rozhodl americký kongres o repatriaci amerických válečných obětí, což přineslo možnost konfrontovat jejich kosterní pozůstatky s vojenskými záznamy. Na základě těchto údajů a Terryho sbírky (Terry 1940) sestavily profesorky Mildred Trotterová (1899–1991) a Goldine Gleserová (1915–2004) z Washington University novou sadu regresních rovnic pro odhad výšky postavy z délky dlouhých kostí (Trotter, Gleser 1952). Určitým novátorstvím zde bylo přihlédnutí k věku jedinců a definice tzv. *maximální výšky*, tj. výšky jedince ve třiceti letech. Autorky (Trotter, Gleser 1951) totiž o rok dříve zjistily, že vliv věku je významným faktorem výšky postavy, přičemž celkové zmenšení těla v důsledku stárnutí může dosahovat až 4 cm. Tuto maximální výšku dopočítávají užitím lineární regrese, byť samy uvádějí, že závislost výšky na věku lineární není. Důležitost tohoto postupu ilustrují příkladem Rolletova (1888) souboru, který zahrnoval velký podíl jedinců vyššího věku, což je podle autorů jeden z důvodů, proč rovnice vytvořené na tomto souboru Pearsonem (1899) podhodnocují výšku postavy amerických vojáků v průměru o 6 cm.

Postupné převládnutí regresních metod ve světě vedlo v 60. letech 20. století i ve Franci k revizím tradičních metod. Nejprve se Fully a Pineau (1960) pokusili zobecnit původní Fullyho (1956) metodu a vytvořili sadu regresních rovnic, podle nichž šlo odhadnout délku páteře na základě výšek minimálně trojice sousedních obratlů s poměrně přijatelnou přesností, celkovou výšku postavy pak v kombinaci s délkou kosti stehenní nebo holenní. Přesnost odhadu se tím ovšem snížila. Rozsah 95% intervalu spolehlivosti vzrostl z původních 6 cm na 8 až 10 cm podle zachovalosti skeletu. Pro porovnání, 95% interval spolehlivosti Pearsonovy metody (1899) je široký přibližně 12 cm. O něco později využil profesor George Olivier (1912–1996), ředitel Laboratoire ďAnthropologie de la Sorbonne[19], původní Fullyho (1956) data doplněná o některé později identifikované válečné oběti k vytvoření regresních rovnic analogických těm, které uvedly pro americkou populaci dříve Trotterová a Gleserová (1952). Následně Olivier (1963) porovnal sestrojené regresní přímky s hodnotami, které uvádí ve své tabulce Manouvrier (1893). Zjistil jednak, že regresní přímky Trotterové a Gleserové (1952) mají prakticky stejné směrnice jako ty jeho, ale jsou vzhledem k výšce postavy posunuty přibližně o 4 cm výše, což Olivier (1963) interpretoval jako mezipopulační rozdíly mezi Američany a Francouzi. Naopak údaje, které uvádí Manouvrier (1893), těmto přímkám s určitými odchylkami odpovídaly a namísto očekávaného úplného zatracení jeho metody tak došlo naopak k její rehabilitaci. Pouze pro jedince s extrémně malými (resp. velkými) délkami dlouhých kostí uváděl Manouvrier o něco menší (resp. větší) výšky postavy, než příslušné regresní rovnice. Nakonec připravil Olivier (1963) podobné tabulky jako kdysi Manouvrier, hodnoty v nich uvedené však získal prostřednictvím lineární regrese. Regresní metody poté zcela převládly nad ostatními na další tři desítky let, během nichž byly spočteny stovky regresních rovnic na desítkách populací, přičemž k odhadu byly postupně použity nejrůznější kosti lidského těla.

Skutečnost, že regresní přímky dvou různých populací se mohou poměrně zásadně lišit velikostí absolutního členu (srovnej Trotter a Gleser 1952 a Olivier 1963) byla ovšem závažná, neboť znamenala nekontrolovatelné riziko systematické chyby odhadu při použití regresních rovnic na populaci o neznámých parametrech. Pokud šlo o výběr ze známé populace, bylo pro nevychýlený odhad nutné mít k dispozici regresní rovnice vytvořené speciálně pro ni. To bylo vzhledem k proměnlivosti populací v čase jen zřídkakdy možné zajistit. Tento stav podnítil antropology k hledání nějakého řešení. První, kdo po určitém mezidobí přišel s novou koncepcí, byl

19 Laboratoře antropologie Pařížské univerzity

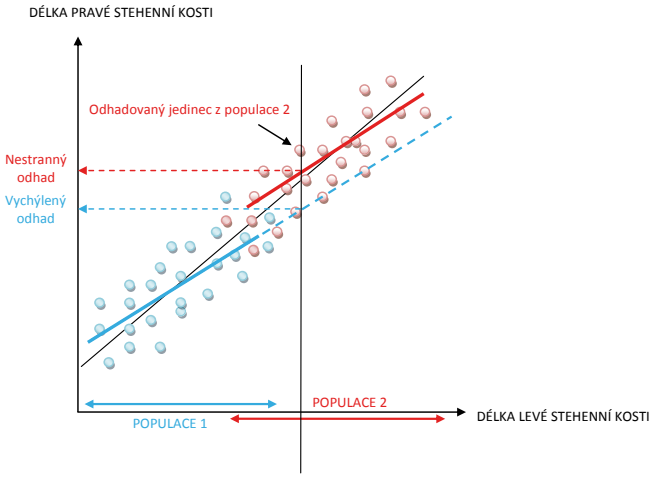

SCHÉMA II: Předpokládejme dvě populace, jejichž *délka pravé stehenní kosti* D_i a *délka levé stehenní kosti* G_i, kde i značí číslo populace, jsou normálně rozděleny se stejnými průměrnými délkami pro pravou a levou stranu ($ED_1 = EG_1 = \bar{x}_1, ED_2 = EG_2 = \bar{x}_2$). Dále mají D a G obou populací stejný rozptyl ($D(D_1) = D(G_1) = D(D_2) = D(G_2) = s_x$) a také oba korelační koeficienty jsou stejné ($R(D_1, G_1) = R(D_2, G_2) = r$) . Chtěli bychom odhadnout z délky pravé stehenní kosti délku kosti levé. Víme, že nejpřesnější nestranný odhad představuje obecně rovnice přímky

$$\hat{y} = \frac{s_y}{s_x} rx + \left(\bar{y} - \frac{s_y}{s_x} r\bar{x}\right),$$

Rovnice odhadu pro populaci 1 bude tedy

$$\hat{g} = \frac{s_x}{s_x} rd + \left(\bar{x}_1 - \frac{s_x}{s_x} r\bar{x}_1\right) = rd + (\bar{x}_1 - r\bar{x}_1)$$

a pro populaci 2

$$\hat{g} = \frac{s_x}{s_x} rd + \left(\bar{x}_2 - \frac{s_x}{s_x} r\bar{x}_2\right) = rd + (\bar{x}_2 - r\bar{x}_2).$$

Dokážeme, že odhady výšky postavy pořízené oběma rovnicemi nejsou stejné, pokud $r \neq 1$. Pokud by se odhady nelišily, muselo by platit

$$rd + (\bar{x}_1 - r\bar{x}_1) = rd + (\bar{x}_2 - r\bar{x}_2)$$

$$(r\bar{x}_1 - r\bar{x}_2) = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)$$

$$r(\bar{x}_1 - \bar{x}_2) = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)$$

$$r = 1$$

Tvrzení lze dokázat dosazením do rovnice i pro libovolné lineární transformace veličin D a G. Předpokládejme tedy, že Y lze vyjádřit jako lineární transformaci X. Platí tedy (Anděl 1986):

$$G = (a + bX), \qquad EG = (a + bX), \qquad DY = D(a + bX) = b^2 DD,$$

$$\left(\bar{y}_1 - \frac{s_g}{s_x} r\bar{x}_1\right) = \left(\bar{y}_2 - \frac{s_g}{s_x} r\bar{x}_2\right),$$

$$(\bar{y}_1 - \bar{y}_2) = \frac{s_g}{s_x} r(\bar{x}_1 - \bar{x}_2),$$

$$(a + b\bar{x}_1) - (a + b\bar{x}_2) = \frac{s_g}{s_x} r(\bar{x}_1 - \bar{x}_2),$$

$$b = \frac{bs_x}{s_x} r,$$

$$r = 1.$$

Pro korelační koeficient $r \neq 1$ tedy rovnice neodhadují stejně. Patří-li jedinec do populace 2, je pro něj ovšem nestranným odhadem regresní rovnice vytvořená na této populaci. Z předpokladu, že se oba korelační koeficienty rovnají a směrnice obou regresních přímek jsou tedy stejné, plyne, že se tyto přímky musí lišit posunutím. Důsledkem je, že regresní rovnice vytvořené na populaci jedné, nelze aplikovat na populaci druhou, pokud mají tyto populace v některé ze sledovaných veličin odlišný průměr, rozptyl nebo korelaci. Regresní rovnice totiž v tomto případě již neposkytují nestranné odhady. Výjimkou je pouze případ, kdy jsou korelační koeficienty v obou populacích rovny jedné

$$(R(D_1, G_1) = R(D_2, G_2) = r = 1).$$

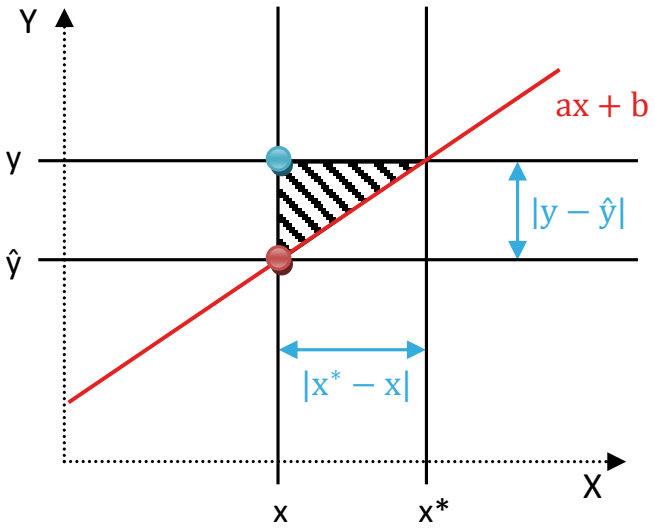

Graf IV: Způsob konstrukce reziduálních trojúhelníků (RT). Modrý bod značí souřadnici [*x,y*], kde x je délka kosti a Y výška postavy hodnoceného jedince. Červený bod značí souřadnici [*x,ŷ*], kde X je délka kosti a $\hat{y}$ odhad výšky založený na X.

Torstein Sjøvold (*1946), profesor osteologie na Stockholms universitet[20]. Využil přitom syntézy, kterou předtím provedl antropolog Friedrich Rösing (*1944), profesor na Universität Ulm[21], když shromáždil velké množství rovnic z dříve publikovaných regresních metod (Rösing 1988). Sjøvold (1990) si všiml, že regresní přímky různých populací mají obvykle téměř stejnou směrnici, liší se však posunutím. To je ovšem důsledkem metody minimalizace reziduálních čtverců, užité při jejich konstrukci, což je jediný postup, který poskytuje v rámci populace nestranné a nejpřesnější možné odhady. Užijeme-li ovšem tuto regresní přímku pro odhad výšky postavy jedinců pocházejících z populace s rozdílnou průměrnou délkou příslušné dlouhé kosti, budou tyto odhady zákonitě systematicky vychýleny, jak je ilustrováno ve schématu II. Tyto rozdíly mohou být zcela fatální. Duyar a Pelin (2010) odhadovali výšku 127 živých lidí žijících v turecké Ankaře z délek jejich loketních kostí. Využili přitom 15 různých regresních rovnic vytvořených na 14 různých populacích. Jediné dvě rovnice, jejichž průměrné hodnoty odhadu výšky postavy se statisticky významně nelišily od průměrné hodnoty skutečné výšky postavy, byly obě vytvořeny na turecké populaci. Nejhůře dopadla rovnice vytvořená pro Jihoafričany, která podhodnocovala skutečnou výšku postavy v průměru o 20,71 cm. Největší síla regresních metod, tedy zohlednění regrese k průměru, se ukázala být zároveň jejich největší slabinou.

Sjøvold (1990) tedy namísto regresní přímky sestrojil *přímku organické korelace*[22]. Ta nezohledňuje regresi k průměru, ale představuje stále nejpřesnější možný takový odhad. To je dáno požadavkem na minimalizaci součtu ploch reziduálních

20 Stockholmská univerzita

21 Ulmská univerzita

22 Viz rámeček I

trojúhelníků (RST, viz graf IV):

$$RST = \sum_{i=1}^{n} |y_i - \hat{y}_i||x_i^* - x_i|/2 = \sum_{i=1}^{n} |y_i - ax_i - b| \left|\frac{(y_i - b)}{a} - x_i\right|/2 = \frac{1}{2|a|}\sum_{i=1}^{n}(y_i - ax_i - b)^2$$

Podobně jako v případě minimalizace nejmenších čtverců, je i zde potřeba nalézt minimum $[a_{min}, b_{min}]$ funkce RST. Vyřešením rovnic

$$\frac{\partial RST}{\partial a} = 0, \frac{\partial RST}{\partial b} = 0$$

dostáváme:

$$a_{min} = \frac{\sigma_y}{\sigma_x},$$

$$b_{min} = \bar{y} - \frac{s_y}{s_x}\bar{x},$$

$$\hat{y} = \frac{s_y}{s_x}x + \left(\bar{y} - \frac{s_y}{s_x}\bar{x}\right).$$

ORGANICKÁ KORELACE

Termín *organická korelace* (anglicky *organic correlation*, doslovně by se spojení dalo přeložit jako souvztažnost orgánů) se běžně užívá již nejméně století (např. Parker 1909). Má poukazovat na skutečnost, že v živém organismu často se změnou jednoho orgánu dochází nepřímo i ke změně orgánu jiného. Jako nástroj měření síly a směru této závislosti se záhy ujal Pearsonův korelační koeficient. Brzy poté, co jej Pearson (1896) zavedl, prakticky nahradil původní korelační koeficient Galtonův (1888), založený na mediánu jako střední hodnotě a vzdálenosti obou kvartilů jako míře rozptýlenosti. Hledání přímky, která by vhodně popisovala průběh této závislosti, však probíhalo podstatně déle. Regresní přímka nemohla být takovým nástrojem, jelikož závisí na velikosti Pearsonova korelačního koeficientu a na volbě nezávislé a závislé proměnné. Pearson (1901) proto navrhl využívat k tomuto účelu *hlavní osu* (anglicky *major axis*) elipsoidu vícerozměrného normálního rozdělení a nazval ji „*line of best fit*" (tedy *nejvhodnější přímkou*). Jones (1937) však ukázal, že s rostoucím rozptylem jedné z měřených veličin konverguje hlavní osa elipsoidu k regresní přímce odvozené od dané veličiny coby nezávislé proměnné. V důsledku toho získáme například pro popis vztahu mezi hmotností a výškou postavy s použitím různých jednotek (např. metrů a centimetrů u výšky postavy) různé přímky s různými směrnicemi. Tyto směrnice na sebe přitom nejsou navzájem převoditelné užitím převodních vztahů (např. $1m = 100cm$). *Hlavní osa* elipsoidu není tedy pro popis vztahu orgánů univerzální prostředek a navíc opět závisí na korelačním koeficientu. Jones (1937, s. 28) dokonce píše, že termín „*line of best fit*" je pro tuto přímku zavádějící, neboť může podle okolností ležet kdekoliv v prostoru vymezeném sdruženými regresními přímkami. Roos (1937) ukázal, že všechny přímky, které prokládají elipsoid dvourozměrného normální rozdělení na základě minimalizace reziduálního rozptylu, se dají vyjádřit jedinou rovnicí

$$(\sigma_x\sigma_y\rho_{xy} - k\sigma_x^2)y = (\sigma_y^2 - k\sigma_x\sigma_y\rho_{xy})x,$$

kde x, y jsou realizacemi centrovaných náhodných veličin X a Y, ρ_{xy} je Pearsonův korelační koeficient mezi veličinami X a Y, σ_x a σ_y jsou příslušné směrodatné odchylky a $k = \tan\alpha$, kde α je úhel s osou x, pod nímž měříme rozptyl reziduí. Jinými slovy, směrnice k určuje, jaký podíl rozptylu nevysvětleného konstruovanou přímkou připíšeme oběma veličinám. Například pro $\alpha = 90°$ počítáme reziduální rozptyl souběžně s osou y a dostáváme regresní přímku s proměnnou x jako nezávislou proměnnou. Další význačnou hodnotou je $\alpha = 45°$, kdy přisuzujeme stejný podíl na rozptylu reziduí oběma veličinám. Jones (1937) poukázal na speciální případ, kdy předpokládáme, že obě veličiny se na rozptylu reziduí podílejí přímo úměrně své směrodatné odchylce s_x, s_y.

Potom

$$k = -sgn(\rho)\frac{\sigma_y}{\sigma_x}$$

a

$$y = \frac{\sigma_y}{\sigma_x}x.$$

Tato přímka byla později označována jako *redukovaná hlavní osa* (anglicky *reduced major axis*) a někteří autoři ji začali užívat pro popis průběhu závislosti namísto *hlavní osy* (Teissier 1948; Kermack, Haldane 1950). Termíny *redukovaná hlavní osa* a *přímka organické korelace* v průběhu dalších let postupně splynuly a jsou někdy zaměňovány (Sjøvold 1990), přestože jsou z definic totožné pouze za výše uvedeného předpokladu.

Rámeček I: Historie organické korelace.

Přímka organické korelace je tedy totožná s přímkou regresní, pokud $r_{xy} = 1$. Nezohlednění regrese k průměru však vede ke zvýšení chyby odhadu, nicméně jen mírnému. Při hodnotě $r_{xy} = 0{,}8$ to znamená rozšíření intervalu spolehlivosti odhadu o 5,4 % oproti lineární regresi. Navíc Sjøvold (1990) pracoval s průměrnými hodnotami ze starších studií, které shromáždil Rösing. To ještě umocňuje univerzálnost jeho metody a nikterak neškodí nestrannosti odhadu, neboť patří-li jedinci do určité populace, je mezi nimi výška postavy rovnající se populačnímu průměru zřejmě nejvíce zastoupena, tedy je pro takové jedince i nejvíce pravděpodobná.

SOUČASNOST

Sjøvoldova metoda (1990) byla sice přijata pozitivně a využívána, přišla ovšem již v době, kdy začala vzrůstat obecná nedůvěra vůči odhadům výšky postavy založeným pouze na délkách dlouhých kostí. Pearsonova lineární regrese zcela zklamala (viz Duyar, Pelin 2010) a naděje, že by se někdy mohla stát účinným nástrojem pro spolehlivý odhad, se postupně rozplynuly. Nastává renesance Fullyho anatomické metody (1956), dosud jen zřídka užívané (např. Snow, Williams 1971; Lundy 1988). Ta se nově stala předmětem inovací a postupného zdokonalování. Raxterová *et al.* (2006; 2007) podrobně revidovali Fullyho metodu (1956), doplnili definice některých rozměrů, které nebyly z Fullyho popisu chápány jako jednoznačné[23] a do přepočtu kosterní výšky na výšku postavy zahrnuli vliv věku. Auerbach (2011) vyzkoušel u 2 717 jedinců ze 123 pohřebišť různých kultur z celé Ameriky několik způsobů, jak odhadnout délky některých chybějících segmentů kosterní výšky ze segmentů dostupných. Zjistil, že některé je možné odhadnout poměrně přesně, zejména chyba odhadu výšky obratle na základě výšek obratlů sousedních se pohybovala na hranici chyby měření. Jediným segmentem, který v žádném případě nedoporučil k odhadu, je výška lebky, jelikož i při zahrnutí všech ostatních komponent kosterní výšky do regresní rovnice bylo vysvětleno jen asi 15 % její variance. Vznikají i nové regresní metody, přístup k nim se však změnil. Jejich plošné využití není považováno za správné (Duyar,

23 Do češtiny přeložené definice rozměrů jsou uvedeny ve schématu III.

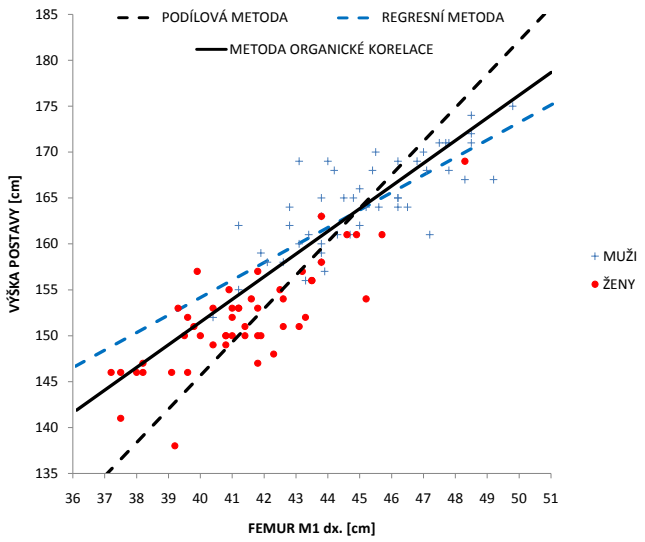

Graf V: Srovnání metody podílové, regresní a organické korelace. Přímky reprezentují odhady výšky postavy z délky stehenní kosti (M1). Jejich rovnice jsme sestavili na základě hodnot mužů z Rolletova souboru (1888). Ti jsou v grafu označeni modrými křížky, červené body představují hodnoty žen. Vidíme, že všechny přímky se protínají v jediném bodě $[\bar{x}_M, \bar{y}_M]$, kde $\bar{x}_M$ je průměrná délka stehenní kosti a $\bar{y}_M$ průměrná výška postavy pro muže. Nejlépe prochází shlukem bodů mužů bezesporu regresní přímka, hodnoty žen však tato přímka vystihuje velice špatně a s výjimkou třech případů všechny nadhodnocuje. Je to dáno tím, že přímka byla vytvořena na populaci mužů z Francie 19. století a nelze ji bez rizika vychýlení odhadů aplikovat na populaci jinou, tedy ani na populaci francouzských žen ze stejné doby. Podílová metoda, byť matematicky méně sofistikovaná, si vede o poznání lépe, jelikož implicitně nevyžaduje shodu populací. Předpokládá pouze, že různé populace mají v průměru stejné tělesné proporce. Jde o problematický předpoklad, jehož platnost je nejistá. V našem případě ovšem zřejmě platí a proto přímka prochází shlukem bodů žen stejně dobře jako shlukem bodů mužů. Jak je uvedeno výše v textu, nejedná se ovšem zdaleka o nejpřesnější možné odhady výšky postavy ani pro jednu skupinu. Přímka organické korelace velice dobře vystihuje celkový trend v datech bez ohledu na pohlaví. Pro muže sice nepředstavuje natolik přesný odhad jako regresní přímka, data žen prokládá ovšem výrazně lépe. Zdá se však, že shluk bodů žen je položen o něco níže, než by odpovídalo přímce organické korelace. Je otázkou, zda jde jen o náhodnou odchylku nebo o důsledek porušení předpokladů aplikace přímky organické korelace.

Pelin 2010), namísto toho se ujala koncepce individuálního přístupu ke studovaným populacím. První s tímto nápadem přišli pravděpodobně Sciulli *et al.* (1990). Pro 64 paleoindiánů z území dnešního Ohia nejdříve vypočítali výšku postavy Fullyho metodou a na základě těchto odhadů sestavili sadu regresních rovnic šitou této populaci na míru. Stejným způsobem postupovali v poslední době Vercellotti *et al.* (2009) nebo Auerbach a Ruff (2010). Jiný přístup zvolili Giannecchini a Moggi-Cecchi (2008), kteří se snažili vybrat nejvhodnější regresní rovnici podle tělesných proporcí. Pro každou z posuzovaných metod vypočetli rozdíly mezi odhady výšky postavy pořízenými na základě délek různých dlouhých kostí a jako nejlepší vybrali tu metodu, která měla tento rozdíl v průměru nejnižší. To mělo zaručit, že použité regresní rovnice byly vytvořeny na populaci, která je svou proporcionalitou nejbližší studovanému souboru. Autoři ovšem nijak nedokázali, že stejné proporce znamenají nutně nejnižší hodnotu rozdílů v odhadu a naopak ani to, že tyto nejnižší rozdíly v odhadu odpovídají vždy nejmenším rozdílům v proporcích.

SITUACE V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

V roce 1912 byly na mezinárodním antropologickém kongresu v Ženevě schváleny jako norma pro odhad výšky postavy Manouvrierovy tabulky (1893). Ustanovení bylo součástí tehdejší snahy o sjednocení antropologických měr a metod (Suchý 1967, s. 161). Čeští a moravští antropologové se doporučením dlouho řídili. Suchý (1967, s. 161) označuje ještě v roce 1967 Manouvrierovu poměrovou metodu za obecně užívanou metodu pro odhad výšky postavy. Uvádí sice i další metody (Breitinger 1937; Telkkä 1950; Trotter, Gleser 1952), dodává však: „*Úvaha, že jejich použití je vhodnější jen proto, že jsou to metody nové, je pro naše území problematická; byly totiž odvozeny z výzkumů obyvatelstva, které pochází z jiných oblastí.*“ Suchého názor chápeme tak, že zmiňované nové metody byly stejně jako ta Manouvrierova vytvořeny na odlišných populacích, než je populace česká, a není proto zásadní důvod k nim přecházet. Nepřímo také poukazuje na absenci jakékoliv metody vytvořené přímo na české populaci. Doba, kdy byla Manouvrierova metoda považována za normu, se přesto již chýlila ke konci. Na její místo se prosadily metody Breitingera (1937) a Bacha (1965)[24], snad pro geografickou a kulturní blízkost německého prostředí. Přechod od Manouvrierovy poměrové metody (1893) k Breitingerově (1937) a Bachově (1965) regresní metodě u nás proběhl někdy v 70. a 80. letech 20. století. Stloukal a Vyhnánek (1976) z Národního muzea v Praze sice odhadovali výšku Slovanů z Mikulčic jen za pomoci Manouvrierových tabulek, nicméně o metodách Breitingera a Bacha se vyjadřují kladně. Vysvětlují, že Manouvrierovu metodu užili proto, že v době, kdy Bach (1965) publikoval rovnice pro ženy, měli svůj soubor již zčásti zpracován. Lorencová *et al.* (1987) z University J. E. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita) použili pro určení odhadu výšky skeletů z pohřebiště kultury s lineární keramikou v Těšeticích-Kyjovicích jak Manouvrierovu metodu, tak metody Breitingera a Bacha. Ve stejné době publikovali Černý a Komenda (1982) první metodu pro odhad výšky vytvořenou na české populaci, později k ní přibyla ještě metoda Dobisíkové *et al.* (2000). Navzdory tomu u nás ani jedna z nich nepřevládla a nadále se standardně užívaly metody Breitingera a Bacha. Zdá se, že v 90. letech se začala situace měnit. Zatímco někteří antropologové nadále preferují regresní metody Breitingera a Bacha (např. Dobisíková *et al.* 2008; Dobisíková 2009), jiní přešli na Sjøvoldovu metodu (1990) organické

24 Breitinger (1937) vytvořil sadu regresních rovnic na základě měření účastníků atletického klání v Mnichově roku 1923 (1 400 mužů) a studentů z Mnichova v roce 1925–1926 (1 000 mužů). Bach (1965) přidal později ještě regresní rovnice pro ženy sestavené na základě měření studentek z Jeny (500 žen). Metody jsou v Evropě oblíbené pro značné vzorky, na jejichž základě byly vytvořeny, a jsou obvykle užívány dohromady jako jedna metoda.

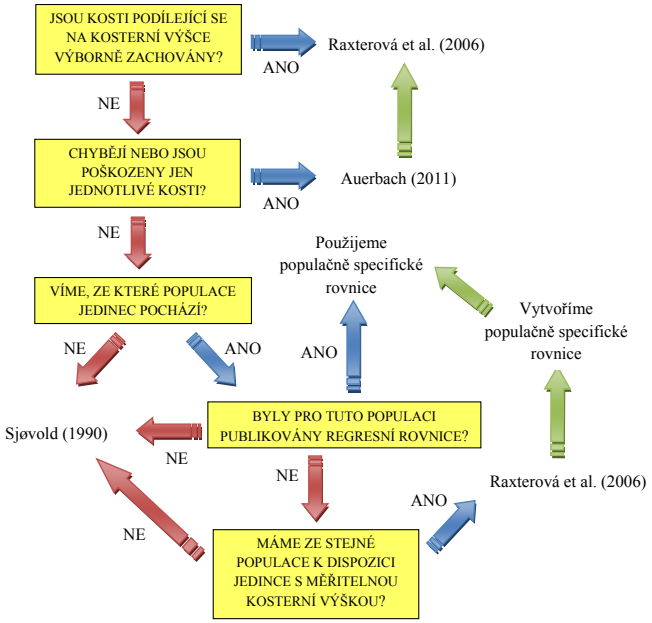

Schéma III: Doporučený postup při výběru metody pro odhad výšky postavy podle skeletu v závislosti na kompletnosti skeletu a dostupnosti populačně specifických rovnic. Nejprve zjistíme, zda je skelet dostatečně zachovalý pro použití anatomické metody. Pokud ano, použijeme dosud nejpřesnější metodu Raxterové *et al.* (2006). Pokud některé kosti chybí, ale je možné chybějící segmenty odhadnout podle přítomných, odhadneme chybějící segmenty metodou Auerbacha (2011) a na kompletní sadu rozměrů opět aplikujeme metodu podle Raxterové *et al.* (2006). Je-li však skelet značně nekompletní, přistoupíme k metodám založeným na odhadech z jednotlivých kostí a jejich kombinací. Pokud neznáme populaci, z níž jedinec pocházel, použijeme Sjøvoldovu (1990) metodu organické korelace. Pokud populaci známe a máme k dispozici populačně specifické regresní rovnice, využijeme pro odhad jich, přičemž upřednostníme tu nejpřesnější (většinou kombinace několika kostí). Pokud populaci hodnoceného skeletu známe, ale regresní rovnice pro ni specifické nejsou dostupné, můžeme postupovat následujícím způsobem. Použijeme jiné kompletní skelety z téže populace, odhadneme pomocí anatomické metody Raxterové *et al.* (2006) jejich výšku postavy a z takto získaných dat vytvoříme vlastní regresní rovnice pro kosti, které máme k dispozici u hodnoceného skeletu. Ty pak použijeme k odhadu výšky postavy u tohoto skeletu. V opačném případě, tj. když sice populaci známe, ale specifické rovnice dostupné nejsou a nové nelze vytvořit, použijeme opět Sjøvoldovu (1990) metodu organické korelace.

korelace (např. Drozdová 2005; Fojtová *et al.* 2008), popřípadě využívají metody obě. Například Živný (2010) z Ostravské univerzity odhadoval výšku postavy u středověké populace ze hřbitova u kostela sv. Jakuba v Brně podle Sjøvolda (1990), Breitingera (1937) a Bacha (1965) i Černého a Komendy (1982) současně.

ZÁVĚR

V historickém přehledu byly objasněny výhody a nevýhody čtyř skupin metod pro odhad výšky postavy ze skeletu. Jedná se o metody podílové, regresní, anatomické a metody organické korelace.

Metody podílové jsou významné především rolí, kterou v dějinách odhadování výšky postavy ze skeletu sehrály. Doporučit je však na základě studia jejich matematických vlastností nelze, protože jsou dnes k dispozici metody, u nichž je při splnění určitých předpokladů zaručena nestrannost a nejvyšší možná přesnost. Nutno ovšem zdůraznit, že Manouvrierova metoda byla až do 70. let 20. století v Čechách a na Moravě užívána prakticky výhradně a byla za tuto dobu aplikována na bezpočet kosterních pozůstatků, či jejich souborů.

Regresní metody prokládají přímku daty tak, aby reziduální součet čtverců byl minimální. Proto poskytují nejpřesnější možný nestranný odhad výšky postavy. Nutnou podmínkou je ovšem příslušnost posuzovaných osob k populaci, pro niž byla metoda vytvořena. Pokud je tento předpoklad porušen, mohou být odhady systematicky vychýleny až o desítky centimetrů. Tyto metody lze proto doporučit tehdy, pokud víme, z jaké populace náš vzorek pochází, a máme k dispozici potřebné regresní rovnice. Pro současnou českou populaci doporučujeme metodu Dobisíkové *et al.* (2000). Pro populace jiné lze metodu vybrat z tabulky IV.

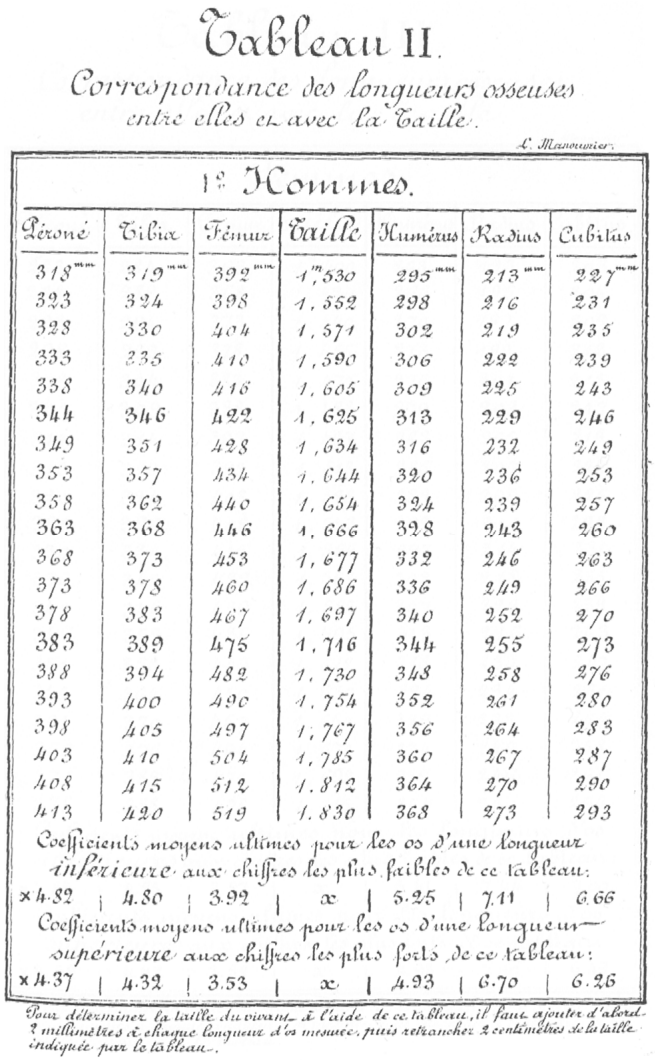

Tableau II.

Correspondance des longueurs osseuses entre elles et avec la Taille.

L. Manouvrier.

1e Hommes.

Péroné	Tibia	Fémur	Taille	Humérus	Radius	Cubitus
318 mm mm	319 mm mm	392 mm mm	1m 530	295 mm mm	213 mm mm	227 mm mm
323	324	398	1, 552	298	216	231
328	330	404	1, 571	302	219	235
333	335	410	1, 590	306	222	239
338	340	416	1, 605	309	225	243
344	346	422	1, 625	313	229	246
349	351	428	1, 634	316	232	249
353	357	434	1, 644	320	236	253
358	362	440	1, 654	324	239	257
363	368	446	1, 666	328	243	260
368	373	453	1, 677	332	246	263
373	378	460	1, 686	336	249	266
378	383	467	1, 697	340	252	270
383	389	475	1, 716	344	255	273
388	394	482	1, 730	348	258	276
393	400	490	1, 754	352	261	280
398	405	497	1, 767	356	264	283
403	410	504	1, 785	360	267	287
408	415	512	1, 812	364	270	290
413	420	519	1, 830	368	273	293

Coefficients moyens ultimes pour les os d'une longueur inférieure aux chiffres les plus faibles de ce tableau:

× 4.82 | 4.80 | 3.92 | x | 5.25 | 7.11 | 6.66

Coefficients moyens ultimes pour les os d'une longueur supérieure aux chiffres les plus forts de ce tableau:

× 4.37 | 4.32 | 3.53 | x | 4.93 | 6.70 | 6.26

Pour déterminer la taille du vivant à l'aide de ce tableau, il faut ajouter d'abord 2 millimètres à chaque longueur d'os mesurée, puis retrancher 2 centimètres de la taille indiquée par le tableau.

Tabulka II: Manouvrierova (1893) tabulka pro odhad výšky postavy (Taille) mužů z délky následujících dlouhých kostí: fibula (Peroné), tibia, femur (Fémur), humerus (Humérus), radius, ulna (Cubitus).

Tableau III.

Correspondance des longueurs osseuses entre elles et avec la Taille.

L. Manouvrier

Femmes.

Péroné	Tibia	Fémur	Taille	Humérus	Radius	Cubitus
283	284	363	1m,400	263	193	203
288	289	368	1,420	266	196	206
293	294	373	1,440	270	197	209
298	299	378	1,455	273	199	212
303	304	383	1,470	276	201	215
307	309	388	1,488	279	203	217
311	314	393	1,497	282	205	219
316	319	398	1,513	285	207	222
320	324	403	1,528	289	209	225
325	329	408	1,543	292	211	228
330	334	415	1,556	297	214	231
336	340	422	1,568	302	218	235
341	346	429	1,582	307	222	239
346	352	436	1,595	313	226	243
351	358	443	1,612	318	230	247
356	364	450	1,630	324	234	251
361	370	457	1,650	329	238	254
366	376	464	1,670	334	242	258
371	382	471	1,692	339	246	261
376	388	478	1,715	344	250	264

Coefficients moyens ultimes pour les longueurs d'os inférieures aux chiffres les plus faibles de ce tableau:

×4.88	4.85	3.87	x	5.41	7.44	7.00

Coefficients moyens ultimes pour les longueurs d'os supérieures aux chiffres les plus forts de ce tableau:

×4.52	4.42	3.58	x	4.98	7.00	6.49

Pour déterminer la taille du vivant à l'aide de ce tableau, il faut ajouter d'abord 2 millimètres à chaque longueur d'os mesurée, puis retrancher 2 centimètres à la taille indiquée par le tableau.

Tabulka III: Manouvrierova (1893) tabulka pro odhad výšky postavy (Taille) žen z délky následujících dlouhých kostí: Fibula (Peroné), Tibia, Femur (Fémur), Humerus (Humérus), Radius, Ulna (Cubitus).

Metody organické korelace prokládají přímku daty tak, aby součet ploch reziduálních trojúhelníků byl minimální. Odhad není obecně nejpřesnější možný a je vždy méně přesný, než odhad pořízený oprávněně použitou regresní metodou. Je ovšem nestranný, a to i tehdy, pochází-li posuzované osoby z populace odlišné od té, na níž byla metoda vytvořena. Není tedy nutné znát populační příslušnost posuzovaných osob. Metodu lze doporučit v případě, že neznáme populaci, z níž náš vzorek pochází. Pro tyto účely doporučujeme Sjøvoldovu metodu (1990), jejíž výhodou je i to, že nevznikla na základě pozorování jediné populace, nýbrž na základě metaanalýzy řady populací z celého světa.

Anatomické metody jsou mezním případem metod předchozích, kdy máme k dispozici všechny nebo téměř všechny nezbytné kosti od lebky po kost patní. Odhadnout potom zbývá jen poměrně malou část výšky postavy. Chyba odhadu je v důsledku toho tak nízká, že rozdíly v odhadu pořízeném lineární regresí, podílovou metodou či organickou korelací

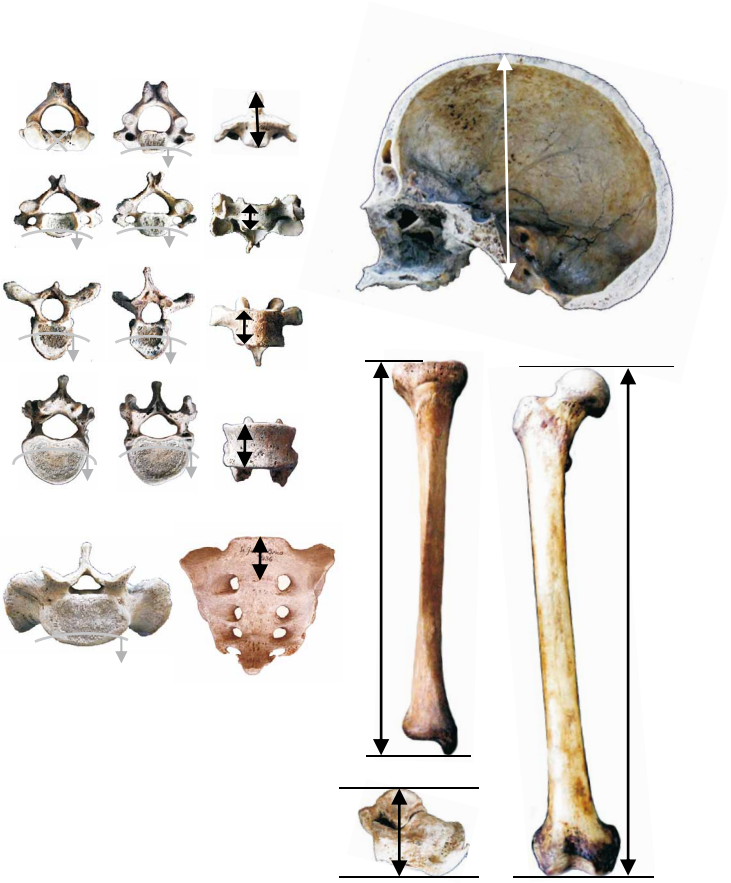

Schéma IV: Definice rozměrů pro výpočet kosterní výšky spolu s jejich schematických vyjádřením. Rozměry přeloženy podle Raxterové *et al.* (2006). Šedými liniemi (šedým křížkem) a šedými šipkami jsou znázorněny oblasti, v nichž se měří, dvojité šipky udávají samotný rozměr.

Lebka: Maximální vzdálenost mezi body *bregma* a *basion* (M17). Dotykové měřidlo.
Axis C2: Vzdálenost nejvyššího bodu na *dens axis* od nejnižšího bodu na hraně mezi přední a dolní plochou těla obratle. Posuvné měřidlo.
Krční obratle C3-C7: Maximální výška těla obratle měřená mediálně od nahoru vybíhajících okrajů. Posuvné měřidlo.
Hrudní obratle: Maximální výška těla obratle před *foveae costales* a *pediculi arcus vertebrae*. Posuvné měřidlo.
Bederní obratle: Maximální výška těla obratle před *pediculi arcus vertebrae*. Nezahrnuje jakékoliv zesílení těla obratle v důsledku přítomnosti *pediculi arcus vertebrae*. Posuvné měřidlo.
První křížový obratel: Maximální výška těla obratle mezi bodem na hraně jeho přední a horní plochy a odpovídajícím bodem na linii srůstu S1 a S2 na *facies pelvinae*. Obvykle se nachází v mediánní rovině. Měříme rovnoběžně s přední stranou S1. Posuvné měřidlo.
***Femur*:** Fyziologická délka (M2). Osteometrická deska.
***Tibia*:** Celková délka (M1). Osteometrická deska.
***Talus* a *Calcaneus*:** Spojíme levý *talus* a *calcaneus* pravou rukou (a naopak pravý *talus* levou rukou), nastavíme distální kloubní plochu směrem od dlaně tak, aby palec byl nad *trochlea peronealis* v místě, kde se *talus* a *calcaneus* spojují, ukazováček na mediální straně *trochlea tali* a prostředníček pod *sustentaculum tali*. Opřeme *trochlea tali* o pevný konec osteometrické desky, tak aby mediální i laterální okraj *trochlea tali* byly s deskou v kontaktu. Otáčíme s *trochlea tali* tak dlouho až pevný konec osteometrické desky vytvoří tečnu uprostřed laterální hrany *trochlea tali*. Nakonec umístíme posuvný konec osteometrické desky na nejnižší bod *tuber calcanei*. Osteometrická deska.
Poznámka: Do žádného z rozměrů nezahrnujeme žádné artritické nebo osteofytické výrůstky. Párové kosti (*femur, tibia, talus, calcaneus*) změříme obě a pro výpočty použijeme jejich průměrnou hodnotu.

AUTOŘI		POČET OSOB	POPULACE	PŮVOD	MÍSTO	SPECIFIKACE VZORKU	ZEMŘELÍ OD	ZEMŘELÍ DO	POHLAVÍ	PRŮMĚRNÝ VĚK
Pearson	1899	50	FRA	evropský	Lyon	pitvaná těla		1889	M	60 let
Pearson	1899	50	FRA	evropský	Lyon	pitvaná těla		1889	F	56 let
Breitinger	1937	2428	DEU	evropský	Mnichov	studenti, sportovci	živí lidé	živí lidé	M	26 let
Telkkä	1950	115	FIN	evropský	Helsinky	pitvaná těla		1950	M	42 let
Telkkä	1950	39	FIN	evropský	Helsinky	pitvaná těla		1950	F	50 let
Trotter, Gleser	1952	545	USA	evropský	USA	vojáci z druhé světové války	1941	1945	M	23 let
Trotter, Gleser	1952	54	USA	africký	USA	vojáci z druhé světové války	1941	1945	M	25 let
Trotter, Gleser	1952	255	USA	evropský	St. Louise	pitvaná těla z Terryho sbírky	1889	1941	M	62 let
Trotter, Gleser	1952	360	USA	africký	St. Louise	pitvaná těla z Terryho sbírky	1889	1941	M	49 let
Trotter, Gleser	1952	63	USA	evropský	St. Louise	pitvaná těla z Terryho sbírky	1889	1941	F	64 let
Trotter, Gleser	1952	117	USA	africký	St. Louise	pitvaná těla z Terryho sbírky	1889	1941	F	47 let
Trotter, Gleser	1958	4672	USA	evropský	USA	vojáci z Korejské války	1950	1953	M	20 let
Trotter, Gleser	1958	577	USA	africký	USA	vojáci z Korejské války	1950	1953	M	20 let
Trotter, Gleser	1958	92	Hawai, USA	asijský	USA	vojáci z Korejské války	1950	1953	M	20 let
Trotter, Gleser	1958	112	Mexičané	evropský	USA	vojáci z Korejské války	1950	1953	M	20 let
Trotter, Gleser	1958	64	USA	evropský	Puerto Rico	vojáci z Korejské války	1950	1953	M	20 let
Allbrook	1961	30	Nilohamité	africký	Uganda	vězni	živí lidé	živí lidé	M	
Allbrook	1961	74	Bantuové	africký	Uganda	studenti	živí lidé	živí lidé	M	22 let
Allbrook	1961	72	Bantuové	africký	Keňa	studenti	živí lidé	živí lidé	M	21 let
Allbrook	1961	39	Bantuové	africký	Tanganika	studenti	živí lidé	živí lidé	M	21 let
Allbrook	1961	200	GBR	evropský	anglicko-welšské pomezí	vojáci	živí lidé	živí lidé	M	20 let
Olivier	1963	136	FRA, ITA	evropský	Mauthausen	vězni	1938	1945	M	35 let
Bach	1965	500	DEU	evropský	Jena	studentky	živí lidé	živí lidé	F	23 let
Černý, Komenda	1982	148	CZE a DEU	evropský	Praha, Plzeň	pitvaná těla	1933	1939	M	55 let
Černý, Komenda	1982	104	CZE a DEU	evropský	Praha, Plzeň	pitvaná těla	1933	1939	F	53 let
Dobisíková et al.	2000	107	CZE	evropský	Praha	pitvaná těla			M	49 let
Dobisíková et al.	2000	53	CZE	evropský	Praha	pitvaná těla			F	55 let

Tabulka IV: Přehled vybraných lineárně regresních metod pro odhad výšky postavy. Jsou zde uvedeny také některé bližší informace o populacích, pro něž byly metody vytvořeny. Populace jsou buď vyjmenovány, nebo označeny třípísmennou mezinárodní zkratkou státu. M označuje muže a F ženy.

jsou zcela zanedbatelné. Anatomické metody jsou tedy obecně nejpřesnější metody, které jsou k dispozici, a lze je doporučit vždy, kdy stav zachovalosti skeletu umožní jejich užití. Doporučujeme používat metodu Raxterové *et al.* (2006), definice jimi užívaných rozměrů uvádíme ve schématu IV. V případě, že některé složky kosterní výšky chybějí, doporučujeme pokusit se je odhadnout podle Auerbacha (2011). Postup při výběru metody pro odhad výšky postavy, který považujeme za vhodný, je znázorněn na schématu III.

Žádná bezchybná metoda pro odhad výšky postavy na základě skeletu v současnosti neexistuje. Do dnešní doby byly vytvořeny stovky metod, každá z nich má ovšem svá úskalí a hodí se k použití jen za určitých podmínek. Jejich nahodilé používání vede k výsledkům, které mohou být leckdy méně přesné, než laický odhad od oka. Znalost principů a předpokladů užití metod je nejspolehlivějším nástrojem, jak se v konkrétních případech vyvarovat jejich chybnému výběru a minimalizovat riziko chyby odhadu z takového výběru plynoucí. Vychýlení odhadu může být i důsledkem jiných okolností, zcela záměrně jsme se vyhnuli otázce reprezentativnosti vzorku a mezipopulačních rozdílů v tělesných proporcích, které patří bezesporu k důležitým faktorům přesnosti odhadu výšky postavy. Domníváme se však, že vliv výběru vhodné metody je z hlediska přesnosti odhadu minimálně stejně důležitý.

PODĚKOVÁNÍ

Náš velký dík patří všem odborníkům, kteří svými opravami, komentáři a cennými radami přispěli ke zlepšení první verze tohoto článku. Jmenovitě jsou to: Marie Budíková, Ladislava Horáčková, Eduard Fuchs, Stanislav Katina, Petr Velemínský a Michal Živný. Děkujeme také anonymním recenzentům za velice přínosné podněty a návrhy. Ladislavu Nejmanovi vděčíme za pomoc při překladu abstraktu do angličtiny. Příprava tohoto článku byla podpořena z projektu *Aplikace metod analýzy obrazu a tvaru ve výzkumu biologie člověka* (M. Králík, MUNI/A/0988/2009).

LITERATURA

Allbrook, D. (1961): The estimation of stature in British and East African males. Based on tibial and ulnar bone lengths. *Journal of Forensic Medicine*, 8(1), 15–28.

Anděl, J. (1986): *Matematická statistika*. Praha: SNTL.

Auerbach, B. M. (2011): Methods for estimating missing human skeletal element osteometric dimensions employed in the revised Fully technique for estimating stature. *American Journal of Physical Anthropology*, 145, 67–80.

Auerbach, B. M. – Ruff, C. B. (2010): Stature estimation formulae for indigenous North American populations. *American Journal of Physical Anthropology*, 141, 190–207.

Bach, H. (1965): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmaßenknochen weiblicher Skelette. *Anthropologischer Anzeiger*, 29, 12–21.

Beddoe, J. (1888): On the stature of the older races of England, as estimated from the long bones. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 17, 201–209.

Breitinger, E. (1937): Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmaßenknochen. *Anthropologischer Anzeiger*, 14, 249–274.

Černý, M. – Komenda, S. (1982): Reconstruction of body height based on humerus and femur lengths (material from Czech lands). *IInd Anthropological Congress of Aleš Hrdlička*. Praha: Univerzita Karlova, 475–479.

Dobisíková, M. (2009): 8.1 Antropologické zhodnocení kosterních nálezů z Pavlova - Horního pole. In: J. Peška, *Protoúnětické pohřebiště z Pavlova*. Olomouc: Archeologické centrum Olomouc, 325–344.

Dobisíková, M. – Katina, S. – Velemínský, P. (2008): Stature of the Great Moravian Population in Connection with Social Status. In: P. Velemínský, L. Poláček (eds.), *Studien zum Burgwall von Mikulčice, Band 8*. Brno: Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Brno, 77–91.

Dobisíková, M. – Velemínský, P. – Zocová, J. – Beran, M. (2000): Výpočet délky těla z délky dlouhých kostí. *Smolenice 1999: Zborník referátov a posterov z antropologických dní s medzinárodnou účasťou, 25. – 26. 10. 1999.* Bratislava: Slovenská antropologická spoločnosť pri SAV, 33–37.

Drozdová E. (2005): *Břeclav – Pohansko. Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi*. Brno: Masarykova univerzita.

Dwight, T. (1894): Methods of estimating the height from parts of the skeleton. *Medical Record*, 46, 293–296.

Duyar, İ. – Pelin, C. (2010): Estimating body height from ulna length: need of a population-specific formula. *Eurasian Journal of Anthropology*, 1(1), 11–17.

Fojtová, M. – Dočkalová, M. – Jarošová, I. (2008): Antropologický rozbor koster ze sídlištních pohřbů moravského neolitu. *Ve službách archeologie IX*, 1/08, 213–221.

Fully, G. (1956): Une nouvelle méthode de détermination de la taille. *Annales de médecine légale, criminologie, police scientifique et toxicologie*, 36, 266–273.

Fully, G. – Pineau, H. (1960): Détermination de la stature au moyen du squelette. *Annales de médecine légale, criminologie, police scientifique et toxicologie*, 40, 146–153.

Galton, F. (1886): Regression towards mediocrity in hereditary stature. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 15, 246–253.

Galton, F. (1888): Co-relations and their Measurement, chiefly from Anthropometric Data. *Proceedings of the Royal Society of London,* 45, 135–145.

Giannecchini, M. – Moggi-Cecchi, J. (2008): Stature in archeological samples from Central Italy: methodological issues and diachronic changes. *American Journal of Physical Anthropology*, 135, 284–292.

Humphry, G. M. (1858): *A treatise on the human skeleton*. Cambridge: Macmillan and Co.

Jones, H. E. (1937): Some geometrical considerations in the general theory of fitting lines and planes. *Metron,* 8, 21–31.

Kermack, K. A – Haldane, J. B. S. (1950): Organic correlation and allometry. *Biometrika*, 37(1–2), 30–41.

Lorencová, A. – Beneš, J. – Podborský, V. (1987): *Těšetice - Kyjovice. 3, Únětické pohřebiště v Těšeticích - Vinohradech*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.

Lundy, J. K. (1988): A report on the use of Fully's anatomical method to estimate stature in military skeletal remains. *Journal of Forensic Sciences*, 33(2), 534–539.

Manouvrier, L. (1893): La détermination de la taille ďaprès les grands os des membres. *Mémoires de la Société ďAnthropologie de Paris*, 4, 347–402.

Novotný, V. – İşcan, M. Y. – Loth, S. R. (1993). Morphologic and osteometric assessment of age, sex, and race from the skull. In: M. Y. İşcan – R. Helmer (eds.), *Forensic Analysis of the Skull*. Wiley-Liss, Inc.: New York, 71–88.

Olivier, G. (1963): L'estimation de la stature par les os longs des membres. *Bulletins et Mémoires de la Société ďAnthropologie de Paris*, 4(3), 433–449.

Orfila, M. J. de B. – Lesueur, M. O. (1831): *Traité des exhumation juridique et considérations sur les changemens physiques que les cadavres éprouvent en se pourrissant dans la terre, dans ľeau, dans les fosses ďaisance et dans le fumier.* Sv. II. Paris: Béchet Jeune.

Parker, G. H. (1909): A mechanism for organic correlation. *The American Naturalist, 43, 212–218.*

Pearson, K. (1896): VII. Mathematical Contributions to the Theory of Evolution. – III. Regression, Heredity, and Panmixia. *Philosophical transactions of the Royal society of London, Series A,* 187, 253–318.

Pearson, K. (1899): IV. Mathematical contribution to the theory of evolution. -- V. On the reconstruction of the stature of prehistoric races. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, Series A, 192, 169–244.

Pearson, K. (1901): LIII. On lines and planes of closest fit to systems of points in space. *Philosophical Magazine*, 2, 559–572.

Raxter, M. H. – Auerbach, B. M. – Ruff, C. B. (2006): Revision of the Fully technique for estimating statures. *American Journal of Physical Anthropology,* 130, 374–384.

Raxter, M. H. – Ruff, C. B. – Auerbach, B. M. (2007): Technical note: revised Fully stature estimation technique. *American Journal of Physical Anthropology*, 133, 817–818.

Rollet, E. (1888): *De la mensuration des os longs des membres dans ses rapports avec ľanthropologie, la clinique et la médecine judiciaire.* Lyon – Paris: Storck – Steinheil.

Rösing, F. W. (1988): Körperhöhenrekonstruktion aus Skelettmaßen. In: R. Knußmann (ed.): *Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Wesen und Methoden der Anthropologie.* Band I, 1. Teil. Stuttgart – New York: Gustav Fischer Verlag, 586–600.

Roos, C. F. (1937): A general invariant criterion of fit for lines and planes where all variates are subject to error. *Metron*, 8, 3–20.

Sciulli, P. W. – Schneider, K. N. – Mahaney M. C. (1990): Stature estimation in prehistoric Native Americans of Ohio. *American Journal of Physical Anthropology*, 83, 275–280.

Sjøvold, T. (1990): Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution*, 5(5), 431–447.

Snow C. C. – Williams J. (1971): Variation in premortem statural measurements compared to statural estimates of skeletal remains. *Journal of Forensic Sciences*, 16, 455–464.

Stloukal M. – Vyhnánek L. (1976): *Slované z velkomoravských Mikulčic*. Praha: Academia.

Sue, M. (1750): Sur les proportions du squelette de ľhomme, Examiné depuis ľâge le plus tendre, jusqu' à celui de vingt-cinq, soixante ans, & au delà. *Mémoires présentés a ľAcadémie des Sciences*, 572–585.

Sue, M. (1765): *Anthropotomie, ou, L'art d'injecter, de disséquer, d'embaumer et de conserver les parties du corps humain, &c.* Paris: Cavellier.

Suchý, J. (1967): Postkraniální skelet. In: V. Fetter a kol., *Antropologie*. Praha: Academia, 154–173.

Teissier, G. (1948): La relation ďallometrie sa signification statistique et biologique. *Biometrics*, 4(1), 14–53.

Telkkä, A. (1950): On the prediction of human stature from the long bones. *Acta Anatomica*, 9(1–2), 103–117.

Terry, R. J. (1940): On measuring and photographing the cadaver. *American Journal of Physical Anthropology*, 26, 433–447.

Topinard, P. (1885a): *Éléments ďanthropologie générale*. Paris.

Topinard, P. (1885b): Procédé de mensuration des os longs, dans le but de reconstituer la taille. *Bulletins de la Société ďanthropologie de Paris*, 8(8), 73–83.

Trotter, M. – Gleser, G. C. (1951): The effect of ageing on stature. *American Journal of Physical Anthropology*, 9(3), 311–324.

Trotter, M. – Gleser, G. C. (1952): Estimation of stature from long bones of American Whites and Negros. *American Journal of Physical Anthropology*, 10(4), 463–514.

Trotter, M. – Gleser, G. C. (1958): A re-evaluation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and of long bones after death. *American Journal of Physical Anthropology*, 16(1), 79–123.

Vercellotti, G. – Agnew, A. M. – Justus, H. M. – Sciulli, P. W. (2009): Stature estimation in an early medieval (XI-XII c.) Polish population: testing the accuracy of regression equations in a bioarcheological sample. *American Journal of Physical Anthropology*, 140, 135–142.

Živný, M. (2010): *Antropologické zpracování lidských kosterních pozůstatků ze hřbitova u kostela sv. Jakuba v Brně. Výsledky paleodemografické a osteometrické analýzy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.

AUTOŘI

Zeman, Tomáš (1986), antropolog, absolvent Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a doktorský student téhož ústavu. Zabývá se odhady výšky postavy a proporcionalitou lidského těla.

Kontakt: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity,
Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: <222918@mail.muni.cz>

Králík, Miroslav (1973), antropolog; v současnosti působí jako docent Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Zabývá se sexuálním dimorfismem u živého člověka a na kostře člověka, a dále analýzou lidských stop na archeologických nálezech.

Kontakt: Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity,
Kotlářská 2, 611 37 Brno
e-mail: <mirekkralik@seznam.cz>

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Koptské idoly plodnosti

Břetislav Vachala

Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 10. června 2011; k publikaci přijato 14. února 2012

Vzácnému příteli docentu Dr. phil. Wolfu B. Oerterovi k 65. narozeninám s přáním stálého zdraví a svěžesti

THE COPTIC FERTILITY IDOLS

ABSTRACT The long tradition of making nude female figurines (badarian neolitic figures, women mourners, „paddle dolls", „female companions of the dead", female ex voto statuettes) from various materials in Egypt led to the creation of the Coptic bone carvings representing an extremely stylized nude female figures in the period between the early 7th and the late 10th centuries AD. Usually, the cubic body of these polished figures is very schematically rendered and strongly geometrized. All the anatomical details are indicated mainly by means of deep straight incised lines. Legs are separated by a straight vertical line carved in the middle, feet marked by simple horizontal grooves. Two typical bone figures of unknown provenance, which we interpret as the Coptic fertility idols, are deposited in a Czech private collection, the first one (Fig. 7) being dated back to the 9th–10th centuries, the second one (Fig. 8) to the 8th–9th centuries. Both idols represent a characteristic example of folk Coptic bone carving art, which later reached its pinnacle in the Fatimid decorations of the 11th and 12th centuries.

KEY WORDS Ancient Egypt; female figurines; bone carvings; fertility idols; Coptic art

ABSTRAKT Dlouhá tradice zhotovování plastik nahých žen (badárské neolitické postavy, plačky, „panenky", „souložnice zemřelého", sošky žen sloužící jako ex voto) z různých materiálů vyústila v Egyptě v raném 7. – pozdním 10. století n. l. k vytváření velmi stylizovaných figurek nahých žen. Jde o koptská hlazená kostěná řezbářská díla obvykle zachycující schematicky a přísně geometricky pojednaná obdélníková ženská těla. Všechny anatomické detaily jsou vyznačeny hlubokými rovnými zářezy. Nohy od sebe odděluje svislý zářez, přičemž jejich spodní část vymezuje vodorovné seříznutí. Dva kostěné idoly plodnosti neznámého původu jsou uloženy v české soukromé sbírce. Jeden idol (obr. 7) datujeme do 9.–10. století, druhý (obr. 8) do 8.–9. století. Oba představují názornou ukázku koptského lidového kostěného řezbářského umění. To později dosáhlo svého vrcholu ve fátimovském dekorativním umění 11. a 12. století.

KLÍČOVÁ SLOVA starý Egypt; ženské plastiky; kostěná řezbářská díla; idoly plodnosti; koptské umění

Nejstarší ženské plastiky jsou v Egyptě doloženy v badárské neolitické kultuře (5000–4500 př. n. l.). Jedná se o hliněné sedící antropomorfní postavy s širokými hýžděmi, mohutnými stehny, jen naznačenými hlavami a nohama, bez rukou, ale zato se zvýrazněnými prsy a pohlavím (obr. 1; kresba: Brunton – Caton-Thompson 1928, pl. XXIV, 3). Tyto plastiky, které se dají přirovnat k obdobným dílům známým z celé oblasti Úrodného půlměsíce (9500–3500 př. n. l.; Lesure 2007, 35–37; Lesure 2011, 20–21), zřejmě prokazují existenci různých ženských mytologických postav, z nichž nejdůležitější patrně byla bohyně plodnosti – pramáti lidstva. Plastiky takové bohyně se zdůrazněnými ženskými pohlavními znaky mohly být používány při rituálech opakujících se v určitou roční dobu a majících zajistit prosperitu zemědělské společnosti (srovnej: Solovyova 2005, 31).

Ve stejné době a ještě později se v Předdynastické epoše (4500–3150 př. n. l.) objevují stojící nahé ženské postavy z malované pálené hlíny, slonoviny, hrochoviny nebo méně často z kamene, které jsou mnohem realističtější, přičemž zdůrazňují ženský obličej (se zvýrazněnýma kulatýma očima vykládanýma zvláště lapisem lazuli nebo perletí), prsa a klín (obr. 2; kresba: Brunton – Caton-Thompson 1928, pl. XXIV, 2; foto: Spencer 1993, 23). Sem zařadíme i drobnou ženskou sošku z hrochoviny (Ciałowicz 2007, 20–21, Fig. 9), která byla nedávno nalezena v Tell el–Farcha jako součást votivního depozitu jedinečných plastik zobrazujících muže, ženy, děti,

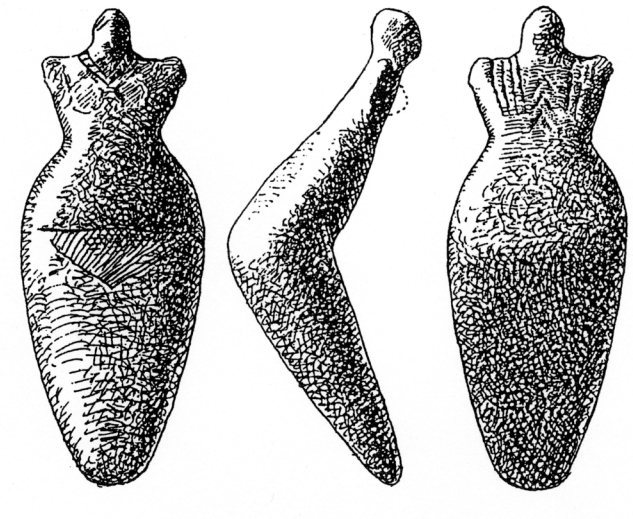

Obr. 1. Anonym, *„Antropomorfní plastika“*, okolo 4500 př. n. l., šedá pálená hlína, výška 11,4 cm, naleziště: Badárí, Egypt, uloženo: Britské muzeum v Londýně (?). (Kresba: Guy Brunton a Gertrude Caton-Thompsonová, 1928.)

Fig. 1. *Anthropomorphic figurine*. About 4500 BC, grey unbaked clay, h. 11,4 cm, Badari. The British Museum, London (?). (Drawing: Guy Brunton and Gertrude Caton-Thompson, 1928.)

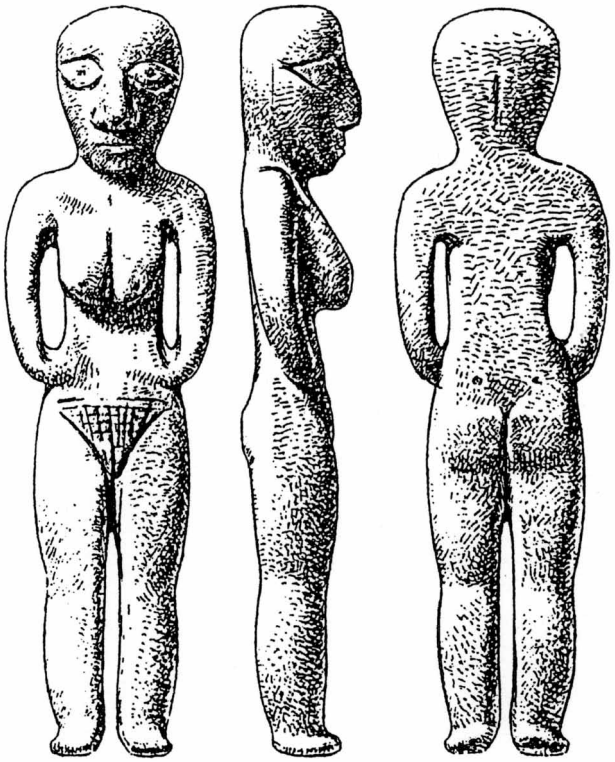

Obr. 2. Anonym, *„Ženská postava“*, okolo 5000 př. n. l., hrochovina, výška 14,3 cm, naleziště: Badárí, Egypt, uloženo: Britské muzeum v Londýně (EA 58648). (Kresba: Guy Brunton a Gertrude Caton-Thompsonová, 1928.)

Fig. 2. *Figure of a Woman*, about 5000 BC, hippopotamus ivory, h. 14,3 cm, Badari. The British Museum, London (EA 58648). (Drawing: Guy Brunton and Gertrude Caton-Thompson, 1928.)

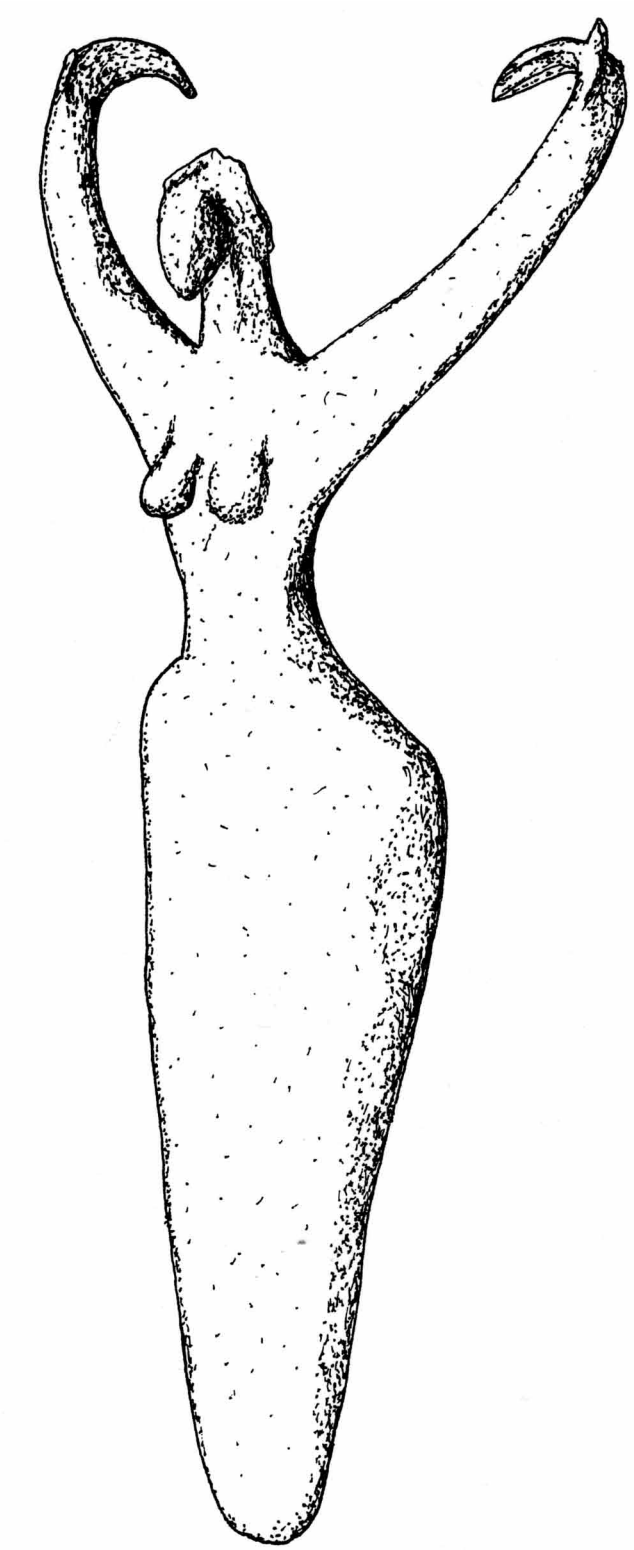

Obr. 3. Anonym, *„Postava plačky“*, okolo 3400 př. n. l., malovaná terakota, výška 33,8 cm, naleziště: el-Mamarí ja, Egypt, uloženo: Brooklynské muzeum umění v New Yorku (07.447.505, Museum Collection Fund). (Kresba: Břetislav Vachala.)

Fig. 3. *Figure of a Woman Mourner*, about 3400 BC, painted terracotta, h. 33,8 cm, El-Mamariya. The Brooklyn Museum of Art, New York (07.447.505, Museum Collection Fund). (Drawing: Břetislav Vachala.)

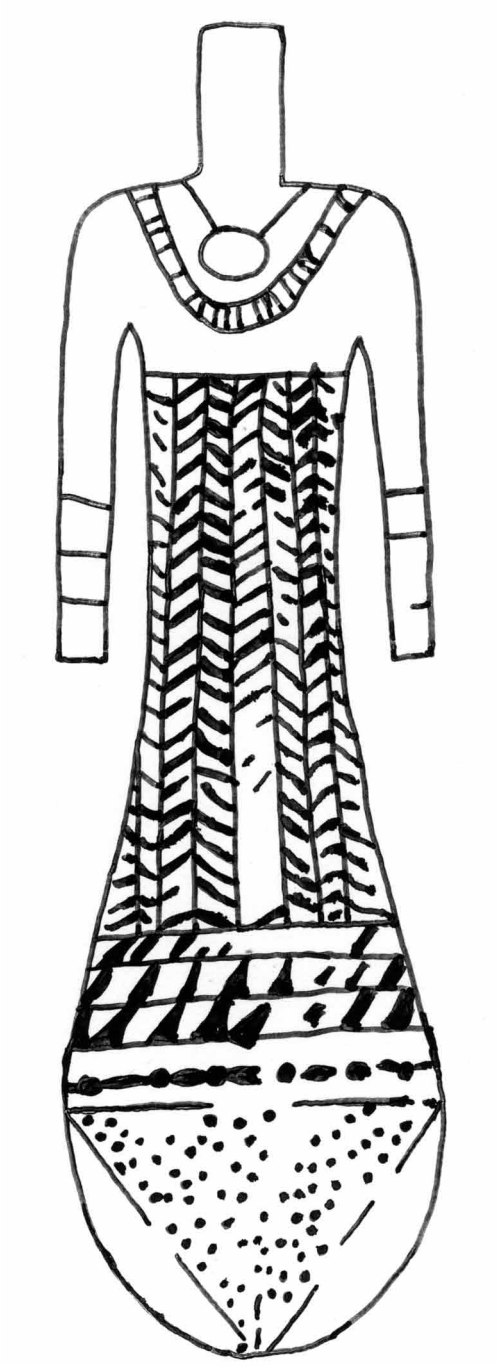

Obr. 4. Anonym, „*Panenka*“, okolo 2100 př. n. l., malované dřevo, výška 17 cm, naleziště v Egyptě neznámé, uloženo: Egyptské muzeum v Berlíně (inv.č. 10176). (Kresba: Břetislav Vachala.)

Fig. 4. *Paddle Doll*, about 2100 BC, painted wood, h. 17 cm. Place of finding in Egypt unknown. Ägyptisches Museum, Berlin (Inv.–Nr. 10176). (Drawing: Břetislav Vachala.)

trpaslíky, zvířata a různé fantastické bytosti a představujících ikonografické motivy běžně se vyskytující ve staroegyptském výtvarném a sochařském umění.

Zvláštní skupinu tvoří jako součást pohřební výbavy hliněné plastiky stojících steatopygních žen se zvednutými pažemi,

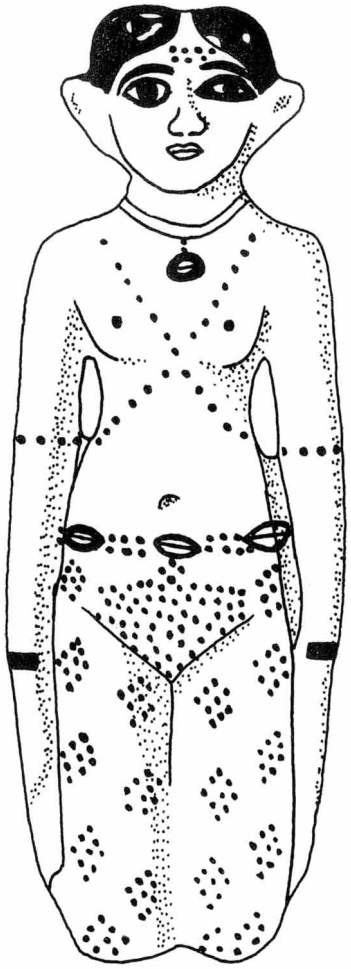

Obr. 5. Anonym, „*Společnice zemřelého*“, okolo 1800 př. n. l., modrá fajáns, výška 13,3 cm, naleziště: oblast Théb, Egypt, uloženo: Egyptské muzeum v Berlíně (inv. č. 9583). (Kresba: Břetislav Vachala.)

Fig. 5. *Female Companion of the Dead*, about 1800 BC, blue faience, h. 13,3 cm, Thebes. Ägyptisches Museum, Berlin (Inv.–Nr. 9583). (Drawing: Břetislav Vachala.)

opět se zvýrazněnými ženskými pohlavními znaky a „ptačí“ hlavou („Vogelkopfmenschen“: Grimm – Schoske 2000, 29; obr. 3; foto: Needler 1984, pl. 62). Původně byly označovány jako tanečnice (Wildung 1981, 13, 19), ženské idoly (Seidlmeyer 1997, 19), případně ptačí nebo i kraví bohyně (Wilkinson 2003, 15). Osobně se však přikláním k názoru, že nejspíše šlo o plačky vyjadřující typické gesto nářku v den pohřbu (Malek 2003, 18).

Rozmanité drobné plastiky nahých žen se v Egyptě objevují i po celé historické období, a to třeba i na Elefantině (Kopp 2005, 82–90) nebo ve vzdálené pouštní oáze Dáchle kolem roku 1600 př. n. l. (Marchand – Soukiassian 2010, 261–262, photo 500–01 na s. 332). V 11. dynastii (cca 2137–1994 př. n. l.) se součástí pohřební výbavy zvláště v oblasti Théb staly ploché malované dřevěné „panenky“ s parukami a zdůrazněnými genitáliemi (obr. 4; foto: Seipel 1989, 113), které jistě musí být spojovány s ženskou plodností a myšlenkou zno-

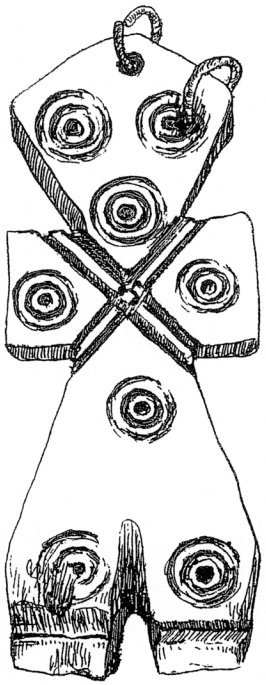

Obr. 6. Anonym, *„Koptský idol plodnosti ve stylizované podobě kříže“*, 10.–11. století n. l., dřevo, výška 8,4 cm, naleziště v Egyptě neznámé, uloženo: Muzeum Ashmolean v Oxfordu. (Kresba: C. Leonard Wooley, 1907.)

Fig. 6. *A Stylized Cruciform Coptic Fertility Idol*, 10th – 11th century, wood, h. 8,4 cm. Place of finding in Egypt unknown. The Ashmolean Museum, Oxford. (Drawing: C. Leonard Wooley, 1907.)

vuzrození a regenerace na onom světě (Manniche 2001, 518; Manniche 2006, 103–104, Fig. 1; Graves-Brown 2010, 60–61, 113–119). Totéž se týká pozdějších figurek „souložnic“ nebo „konkubín“ (Desroches Noblecourt 1953), které se zhotovovaly z pálené hlíny, vápence, dřeva (i ebenového), slonoviny či fajánse s modrou glazurou (a právě modrá byla barva vody a božstev plodnosti) a zachycovaly stojící ženu nebo i ženu ležící na lůžku (a třeba i kojící dítě). Erotický aspekt byl ještě zdůrazněn naznačeným tetováním (Bourriau 1988, 126; Poon – Quickenden 2006, 124, Fig. 1) nahého těla, navíc zdobeného šperky (obr. 5; foto: Seipel 1989, 113; Bourriau 1988, 124). Tyto figurky měly být magicky oživeny v hrobce, měly podporovat mužovu plodivou sílu, zajišťovat mu trvalou ženskou společnost a vést ho k věčnému znovuzrození.

Další početnou skupinu představují plastiky žen, míněné jako votivní dary pro Hathoru (Pinch 1993, 197–234), oblíbenou „Zlatou“ bohyni lásky, plodnosti, mateřství, hudby a tance. Celkem se dá rozeznat šest základních typů těchto plastik (včetně zmíněných „souložnic“; Pinch 1993, 198–209, pls. 46–51), které pocházejí z celého 2. tisíciletí př. n. l., přičemž byly nalezeny v Hathořiných chrámech a svatyních, domech i mužských a ženských hrobech v Egyptě a Núbii. Jelikož Hathor byla navíc patronkou východních pouštních krajů (Arabské pouště, Sinaje a Timny) a ochránkyní účastníků a účastnic expedic, které tam směřovaly, aby získaly potřebný galenit, tyrkys a měď, lze v jejích tamějších vzdálených svatyních objevit právě takové votivní stojící terakotové sošky nahých žen (popřípadě s kojencem v náručí), někdy navíc zdobené amulety a fajánsovými perlami a zavinuté do pruhu lněné látky (Castel – Gout – Soukiassian 1985, 18–21; Castel 2007, 51–54). V jednom případě měla plastika ženy přes kolena navlečen železný pečetní prsten (Egyptské muzeum v Berlíně, č. 24135: Morenz 1958) jako mocný symbol ochrany, dobře známý z Říkadel pro matku a dítě (Berlínský papyrus č. 3027: Erman 1901, 40–45; Yamazaki 2003, 42–46). Účelem těchto plastik byla vždy prosba dotyčné ženy o plodnost, narození zdravého potomka a o blaho jí samotné a jejího dítěte (Gnirs 2009, 138–139). Jednoznačně to potvrzuje i nápis na takové plastice ženy držící dítě (Egyptské muzeum v Berlíně, č. 14517: Schott 1930, 23, Taf. X,10) z doby okolo 2000 př. n. l.: *„Kéž je umožněno tvé dceři Seh porodit!“*

V duchu dávné tradice se objevují malé stojící figurky nahých žen ještě v 7.–10. století n. l., tedy v době, kdy země na Nilu už byla ovládnuta Araby (od roku 640). Zdá se, že časově nejbližšími předchůdci těchto figurek byly terakotové ženské plastiky představující v Třetím přechodném období (Jarmużek – Rzepka 2010, 68), ptolemaiovském (Ivanov 2006, 22–24) a římském Egyptě votivní idoly plodnosti (Wooley 1907, 220; Török 1993, 60). Figurky, které pocházejí především z oblasti Alexandrie (Kóm ed-Dikka), Staré Káhiry (Fustát), Antinopole (Šéch Abáda), Asjútu a Théb, používali egyptští křesťané – Kopti (a ovšem i muslimové), kteří převzali bez nějaké větší změny jak „pohanskou“ představu, tak také příslušnou ikonografii.

Jen mírně vyklenuté úzké figurky jsou zhotoveny z kostí větších savců, což byl vhodný materiál pro drobná řezbářská díla (Bourguet 1991). Figurky jsou velmi stylizované, přičemž nejvíce zdůrazňují ženský klín. Většinou hranatý obličej s obočím, kulatýma, mandlovitýma nebo trojúhelníkovýma očima, úzkým nosem, ústy a ušima, a dále krk, prsa, břicho se záhyby, ruce, klín a nohy jsou vyznačeny pouze schematickou modelací a hrubými zářezy, popřípadě i černým malováním. Zbytky vosku a vlny na hlavách prokazují, že některé figurky měly paruku, jiné zase byly oděny. Kromě celých postav však existují i jednotlivé hlavičky, které se připevňovaly ke kousku látky, jenž potom představoval tělo.

Jako první popsal tyto figurky (uložené v Egyptském muzeu v Káhiře) byzantolog Josef Strzygovski (1904, 201), který je jednoznačně považoval za dětské panenky. Jeho názor však záhy zpochybnil archeolog Leonard Wooley (1907, 219–220), jenž v nich spatřoval amulety plodnosti a rozpoznal i jejich následnou přeměnu do stylizované podoby kříže (obr. 6; kresba: Wooley 1907, pl. II/10) – oblíbeného koptského motivu dekoračního umění. Jeho výklad potom přijal byzantolog Oskar Wulff (1909, 131), který je označil za figurální amulety plodnosti (i když ještě v závorce uvedl „popřípadě panenky“) a datoval je vesměs do 7.–8. století.

Váhání o smyslu těchto figurek nicméně ještě přetrvávalo, když je někteří egyptologové považovali (a dosud považují) za panenky (Brunner-Traut – Brunner 1981, 324; Brunner-Traut 1982, 145; Fluck 2004, 9–12, 100–108; Rodziewicz 2007, 26–27, 81–86; souborný výklad k dětským hračkám

ve starém Egyptě poskytla Eva Brunner-Traut 1984) nebo za panenky s otazníkem (Doetsch-Amberger 1987, 120: navíc ještě poznamenává, že je nejasné, zda jde o dětskou hračku, idol nebo amulet; Dureuil 2004, 98: zároveň uvažuje, že může jít o předmět určený pro nějaký magický rituál), zatímco jiní je označovali neutrálně jako ženské figurky (Buschhausen – Horak – Harrauer 1995, 291: už jim ale přisuzují význam idolu plodnosti a citují Töröka 1993; Falck 2004, 200–201; Thiel 2004, 161: ještě dodává, že mohlo jít o lidový amulet plodnosti). Správný a jednoznačný výklad figurek jako koptských idolů plodnosti podal Török (1993, 59–60) a Wiese (2001, 226–227). Tyto idoly jistě hrály důležitou úlohu v každodenních magických praktikách prostých lidí, přičemž jejich účelem bylo zajistit dotyčné ženě plodnost a chránit ji od početí až po úspěšný porod. Soudě podle způsobu provedení je vyřezávali více či méně zruční řemeslníci, kteří znali jejich běžnou podobu a účel.
Dva názorné příklady koptských idolů ženské plodnosti se také nacházejí v jedné soukromé sbírce v České republice.

Idol I (obr. 7)
Materiál: dlouhá kost velkého savce (kráva ?).
Rozměry: 7,6x2,4x1,2 cm.
Hmotnost: 27,1 g.
Místo nálezu: neznámé.
Popis: Velmi stylizovaná stojící nahá ženská postava je vyřezaná z podélně rozseknuté a na obou koncích příčně odříznuté dlouhé kosti, která má světle hnědou barvu. Zadní strana je plochá a hlazená. Přední strana je polokulatá, zdobená zářezy do tvaru postavy a pečlivě vyhlazená. Na čtvercové hlavě jsou ostrými hlubokými zářezy vyznačeny trojúhelníkové oči, obočí a ústa. Rovný nos je plasticky zvýrazněný, stejně jako zúžený krk. Tělo od ramen až po nohy je obdélníkové. Hruď je na něm vyznačena dvěma silnými zářezy, které se sbíhají směrem nahoru, a boky jsou tvarovány pomocí bočních zářezů, zatímco pas vymezují dvě vodorovné rýhy. Dvě dvojice šikmých zářezů se sbíhají do klína. Nohy jsou vyznačeny až ve spodní části jedním svislým a dvěma vodorovnými zářezy.
Datování: 9.–10. století.
Literatura: Vachala 2007, 464.

Idol II (obr. 8)
Materiál: dlouhá kost většího savce (prase?).
Rozměry: 5,5x2x1 cm.
Hmotnost: 10,1 g.
Místo nálezu: neznámé.
Popis: Stylizovaná stojící nahá ženská postava je vyřezaná z podélně rozseknuté dlouhé kosti světle žluté barvy. Na vyhlazené zadní straně je patrná dutina kosti. Přední strana je

>

Obr. 7. Anonym, *„Koptský idol plodnosti“*, 9.–10. století, kostěná řezba, výška 7,6 cm, naleziště v Egyptě neznámé, uloženo: soukromá sbírka v České republice. (Foto: Milan Zemina.)
Fig. 7. *Coptic Fertility Idol*, 9th–10th century, bone carving, h. 7,6 cm. Place of finding in Egypt unknown. Private collection in the Czech Republic. (Photo: Milan Zemina.)

Obr. 8. Anonym, *„Koptský idol plodnosti“*, 8.–9. století, kostěná řezba, výška 5,5 cm, naleziště v Egyptě neznámé, uloženo: soukromá sbírka v České republice. (Foto: Milan Zemina.)
Fig. 8. *Coptic Fertility Idol*, 8th–9th century, bone carving, h. 5,5 cm. Place of finding in Egypt unknown. Private collection in the Czech Republic. (Photo: Milan Zemina.)

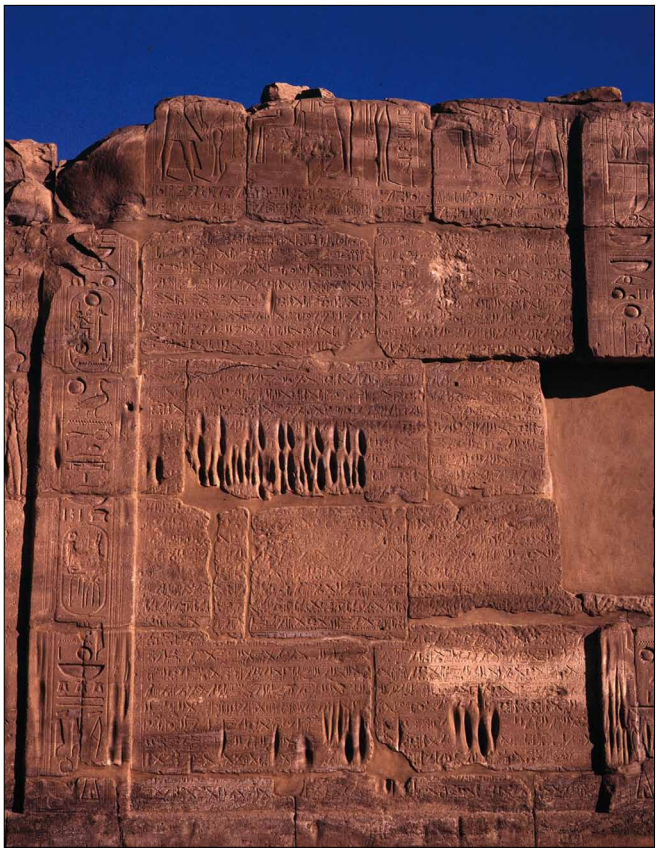

Obr. 9. Hluboké svislé rýhy způsobené domorodými ženami vážně poškodily slavnou mírovou smlouvu Ramesse II. (cca 1264 př. n. l.) v Amonově chrámu v Karnaku. (Foto: Břetislav Vachala.)
Fig. 9. Deep vertical grooves made by the native women seriously damaged the famous peace treaty of Ramses II (c. 1264 BC) in the temple of Amun at Karnak. (Photo: Břetislav Vachala.)

polokulatá, zdobená zářezy do tvaru postavy a vyhlazená. Hlava se sice nedochovala, ale podle existující analogie (Thiel 2004, 162: III.5.10) můžeme předpokládat vyšší obdélníkovou hlavu s vyrytýma mandlovitýma očima, zornicemi a obočím, plasticky provedeným rovným nosem a úzkými rty se zdůrazněným horním a dolním rtem. Patrné jsou dva zářezy označující krk a vystupující ramena s vyhloubenými mělkými otvory po stranách, do nichž byly původně zasazeny tenké dřevěné ruce (podobně jako: Wiese 2001, 227: 157a). Tři příčné rýhy vyznačují břicho a úzký pas. Z širokých boků směřují do klína dva šikmé zářezy. Krátkým svislým mělkým zářezem je vyznačeno ženské pohlaví. Nohy od sebe po celé délce odděluje svislý zářez, přičemž jejich spodní část vystupuje díky vodorovnému seříznutí.
Datování: 8.–9. století.
Literatura: žádná.

Charakteristické koptské idoly plodnosti, které pocházejí z pozdní byzantské až rané fátimovské doby, měly především pomoci splnit ženám přání mít děti. Ženy je tak jistě měly neustále ve své blízkosti, čemuž odpovídají i nálezové okolnosti (pokud jsou známé), když tyto figurky byly většinou objeveny ve zbytcích obytných domů na sídlištích. Nalezeny byly rovněž v ženských nebo dětských hrobech jako součást skromné pohřební výbavy. Lze se domnívat, že ženské idoly plodnosti potom také chránily narozené děti, které si s nimi mohly přirozeně hrát jako s panenkami, a v případě úmrtí jim byly dány do hrobu.
Je dostatečně známo, že touhu žen po dětech v egyptském středověku i novověku měly naplnit rozmanité rituály praktikované muslimkami i křesťankami zvláště na venkově (Blackman 1927, 97–108). Běžně se při nich používaly napodobeniny staroegyptských amuletů představujících různá božstva a posvátná zvířata a důležitou úlohu v nich sehrávaly i samotné starověké stavby (chrámy a hrobky). V souvislosti s líčením úmyslného ničení staroegyptských stavebních památek si jednoho rozšířeného zvyku (obr. 9) povšiml začátkem 30. let minulého století také zakladatel české egyptologie František Lexa (1932, 36): „*Pozornosti žádného návštěvníka neujdou četné 2–6 cm široké a 1–2 dm dlouhé rýhy, z nichž některé jsou jen mělké, jiné dosti hluboké, a kterými jsou poblíže země někde obrazy a nápisy úplně zničeny. Je to dílo mahomedánských neplodných Egypťanek, které věří, že tato práce bývá odměňována touženě žádaným potomstvem.*“ Toto je ovšem jiné téma, které by si ale rovněž zasloužilo zvláštní pozornosti a zpracování.

LITERATURA

Blackman, Winifred Susan (1927): *The Fellahin of Upper Egypt. Their Religious, Social and Industrial Life To-day with Special Reference to Survivals from Ancient Times*. London: George Harrap & Company.

Bourguet, Pierre du (1991): Bone and ivory carving, Coptic. In: Atiya, Aziz S., ed., *The Coptic Encyclopedia, II*. New York: Macmillan Publishing Company, s. 405–407.

Brunner-Traut, Emma (1982): *Die Kopten. Leben und Lehre der frühen Christen in Ägypten*. Köln: Eugen Diederichs Verlag.

Brunner-Traut, Emma (1984): Spielzeug. In: Helck, Wolfgang – Otto, Eberhard, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, s. 1152–1156.

Brunner-Traut, Emma – Brunner, Hellmut (1981): *Die Ägyptische Sammlung der Universität Tübingen. Textband*. Mainz am Rhein: Phillip von Zabern.

Brunton, Guy – Caton-Thompson, Gertrude (1928): *The Badarian Civilisation and Predynastic Remains near Badari*. London: Quaritch.

Bourriau, Janine (1988): *Pharaohs and Mortals. Egyptian Art in the Middle Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Buschhausen, Helmut – Horak, Ulrike – Harrauer, Hermann (1995): *Ler Lebenskreis der Kopten. Dokumente, Textilien, Funde, Ausgrabungen*. Wien: Hollinek in Kommission.

Castel, Georges (2007): Gebel el-Zeit. In: Cherpion, Nadine, ed., *25 ans de découvertes archéologiques sur les chantiers de lIFAO*. Le Caire: IFAO, s. 51–57.

Castel, Georges – Gout, Jean-François – Soukiassian, Georges (1985): Gebel Zeit: Pharaonische Bergwerke an den Ufern des Roten Meeres. In: *Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte*, 16 (3), 15–28.

Ciałowicz, Krzysztof M. (2007): *Ivory and Gold. Beginnings of the Egyptian Art*. Second edition. Poznań: Poznań Prehistoric Society.

Desroches Noblecourt, Christiane (1953): „Concubines du mort“ et mères de famille au Moyen Empire. In: *Bulletin de lInstitut français d'archéologie orientale*, 53, 7–47.

Doetsch-Amberger, Ellen (1987): *Ägyptische Sammlung, I*. Köln: J. P. Bachem Verlag.

Dureuil, Jean-François (2004): L'Egypte copte (IVe–VIIIe siècles). In: Caubet, Annie – Gaborit-Chopin, Daniele, *Ivoires. De l'Orient aux Temps modernes*. Paris: Reunion des Musées Nationaux, 93–98.

Erman, Adolf (1901): *Zaubersprüche für Mutter und Kind aus dem Papyrus 3027 des Berliner Museums*. Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.

Falck, Martin von (2004): Denkmäler spätantiker bis islamischer Zeit. In: Falck, Martin von – Fluck, Cäcilia, *Ägyptische Sammlung des Gustav-Lübcke-Museums Hamm*. Bönen: Kettler, 195–207.

Fluck, Cäcilia (2004): Puppen – Tiere – Bälle. Kinderspielzeug aus dem spätantiken bis frühislamzeitlichen Ägypten; Puppen. In: Froschhauer, Harald – Harrauer, Hermann, eds., *Spiel am Nil. Unterhaltung im Alten Ägypten*. Wien: Phoibos Verlag, 1–21; 98–108.

Gnirs, Andrea M. (2009): Nilpferdstosszähne und Schlangenstäbe. Zu den magischen Geräten des so genannten Ramesseumsfunde. In: Kessler, Dieter et al., eds., *Texte – Theben – Tonfragmente. Festschrift für Günter Burkhard*. Wiesbaden: Harrassowitz, 128–156.

Graves-Brown, Carolyn (2010): *Dancing For Hathor. Women in Ancient Egypt*. London – New York: Continuum.

Grimm, Alfred – Schoske, Sylvia (2000): *Am Beginn der Zeit – Ägypten in der Vor– und Frühgeschichte*. München: Staatliches Museum Ägyptischer Kunst.

Ivanov, Sergei (2006): Anthropomorphic figurines found at Kom Tuman (Memphis). In: Bárta, Miroslav – Coppens, Filip – Krejčí, Jaromír, eds., *Abusir and Saqqara in the Year 2005. Proceedings of the Conference Held in Prague (June 27–July 5, 2005)*. Prague: Czech Institute of Egyptology, Faculty of Arts, Charles University in Prague, 18–27.

Jarmużek, Łukasz – Rzepka, Sławomir (2010): Pottery figurine from Tell el-Retaba. In: *Göttinger Miszellen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, sešit 224, 65–70.

Kopp, Peter (2005): Zu den Kleinfunden: Weibliche Figurinen. In: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Abteilung Kairo*, 61, 82–90.

Lesure, Richard G. (2007): Modes of Explanation for Prehistoric Imagery: Juggling Universalist, Historicist, and Contextualist Approaches in the Study of Early Figurines. In: Renfrew, Colin – Morley, Iain, eds., *Image and Imiganition. A Global Prehistory of Figurative Representation*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research, 31–45.

Lesure, Richard G. (2011): *Interpreting Ancient Figurines. Context, Comparison, and Prehistoric Art*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lexa, František (1932): Karnak. In: *Salon*, 11 (4), 15–17, 36.

Malek, Jaromir (2003): *Egypt: 4000 Years of Art*. London: Phaidon Press.

Manniche, Lise (2001): Fertility. In: Redford, Donald B., ed., *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt, I*. Oxford: Oxford University Press, 516–519.

Manniche, Lise (2006): In the Womb. In: *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 17, 97–112.

Marchand, Sylvie – Soukiassian, Georges (2010): *Un habitat de la XIIIe dynastie – 2e Période Intermédiaire à Ayn Asil*. Le Caire: IFAO.

Morenz, Siegfried (1958): Eine Wöchnerin mit Siegelring. In: *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde*, 83, 138–141.

Needler, Winifred (1984): *Predynastic and Archaic Egypt in The Brooklyn Museum*. Brooklyn (New York): The Brooklyn Museum.

Pinch, Geraldine (1993): *Votive Offerings to Hathor*. Oxford: Griffith Institute, Ashmolean Museum.

Poon, Kelvin W. C. – Quickenden, Terry I. (2006): A Review of Tattooing in Ancient Egypt. In: *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 17, 123–136.

Rodziewicz, Ełzbieta (2007): *Bone and Ivory Carvings from Alexandria. French Excavations 1992–2004*. Le Caire: IFAO.

Seidlmeyer, Stephan (1997): Ägyptens Weg zur Hochkultur. In: Schulz, Regine – Seidel, Matthias, eds., *Ägypten. Die Welt der Pharaonen*. Köln: Könemann, 8–23.

Seipel, Wilfried (1989): *Ägypten. Götter, Gräber und die Kunst – 4000 Jahre Jenseitsglaube, I*. Linz: OÖ. Landesmuseum.

Schott, Siegfried (1930): Die Bitte um ein Kind auf einer Grabfigur des frühen Mittleren Reiches. In: *The Journal of Egyptian Archaeology*, 16, 23.

Solovyova, Natalia F. (2005): *Chalcolithic Anthropomorphic Figurines from Ilgynly-depe, Southern Turkmenistan: Classification, Analysis and Catalogue*. Oxford: Archaeopress.

Spencer, A. J. (1993): *Early Egypt. The Rise of Civilisation in the Nile Valley*. London: British Museum Press.

Strzygovski, Josef (1904): *Koptische Kunst. Catalogue général des antiquités* égyptiennes *du Musée du Caire, XII, Nos 7001–7394 et 8742–9200*. Vienne: Impremerie Adolf Holzhausen.

Thiel, Andreas (2004): Elfenbein- und Knochenschnitzereien. In: Heide, Birgit – Thiel, Andreas, Sammler – Pilger – Wegbereiter. *Die Sammlung des Prinzen Johann Georg von Sachsen*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern, 159–164.

Török, Laszlo (1993): *Coptic Antiquities I: Stone Sculptures; Bronze Objects; Ceramic Coffin Lids and Vessels; Terracotta Statuettes; Bone, Wood, and Glass Artefacts*. Rome: L'Erma di Bretschneider.

Vachala, Břetislav (2007): Starověký Egypt. In: Malina, Jaroslav a kolektiv, *Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti, I*. Brno: CERM, NAUMA, 421–467.

Wiese, André (2001): *Antikenmuseum Basel und Sammlung Ludwig, die Ägyptische Abteilung*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Wildung, Dietrich (1981): *Ägypten vor den Pyramiden. Münchner Ausgrabungen in Ägypten.* Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.

Wilkinson, Richard H. (2003): *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. London: Thames & Hudson.

Wooley, C. Leonard (1907): Coptic Bone Figures. In: *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, 37, 218–220.

Wulff, Oskar (1909): *Altchristliche und mittelalterliche byzantinische und italienische Bildwerke. I: Altchristliche Bildwerke*. Berlin: Königliche Museen zu Berlin.

Yamazaki, Naoko (2003): *Zaubersprüche für Mutter und Kind. Papyrus Berlin 3027*. Berlin: Achet Verlag.

AUTOR

Vachala, Břetislav (27. 7. 1952, Jaroměř), český egyptolog, profesor egyptologie v Českém egyptologickém ústavu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, v němž působí od roku 1975 dosud (s přestávkou v letech 1993–1997, kdy zastával post velvyslance České republiky v Egyptě a Súdánu). Zaměřuje se na egyptskou filologii, literaturu, dějiny a archeologii, které též přednáší na Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Publikuje epigrafické a ikonografické prameny ze 3. tisíciletí př. n. l., objevené při českých archeologických výzkumech v Abúsíru, jichž se účastní od roku 1979. Zpracovává staroegyptské památky z českých muzeí a sbírek. Věnuje se překládání a vydávání staroegyptských literárních děl. Je autorem monografií, vědeckých studií v zahraničních egyptologických periodikách, encyklopedických hesel, učebních textů, populárních článků a recenzí. Poslední vydané knihy: *Staroegyptská Kniha mrtvých* (Praha: Dokořán, 2009), *Staří Egypťané* (2. vydání, Praha: Libri, 2010), *Lékařství starých Egypťanů I: staroegyptská chirurgie, péče o ženu a dítě* (společně s Eugenem Strouhalem a Hanou Vymazalovou, Praha: Academia, 2010).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@gmail.com; bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

People in Need: Characterization of Phenomenon

Jaroslava Pavelková

Katedra ekonomiky a managementu zdravotních a sociálních služeb Bankovního institutu vysoké školy, a.s. v Praze, Nárožní 2600/9, 158 00 Praha 5

Received 4 November 2011; accepted 6 February 2012

LIDÉ V NOUZI: CHARAKTERISTIKA JEVU

ABSTRAKT Příspěvek je věnován problematice bezdomovců a žebráků. Podává základní informace o této sociální kategorii lidí zjevně chudých, žijících na okraji majoritní společnosti a vyznačujících se svým specifickým způsobem života. Jen dobře informovaný člověk je schopný pochopit složitou problematiku vzájemné tolerance a rovnosti všech lidí bez biologických a kulturních rozdílů (projevy rasismu, náboženské nesnášenlivosti, xenofobie a intolerance), včetně nezbytné péče o zdravotně postižené a sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva. Povinností každého jedince, který chce žít v humánní společnosti, je snažit se svým způsobem a možností pomáhat znevýhodněným spoluobčanům v jejich životě, k možnosti navrácení do stylu života majoritní společnosti. Nutností je i šíření empatie k těmto skupinám lidí, kteří se ne vlastní vinou často dostanou do těžké životní situace. Každý z nás si musí být vědom toho, že hranice mezi úspěchem, životním naplněním či nezdarem je křehká.

KLÍČOVÁ SLOVA bezdomovci; žebráci; péče o zdravotně postižené a sociálně znevýhodněné skupiny obyvatelstva

ABSTRACT The article is devoted to problem of homeless people and beggars. This is focused on basic information about it as a social category of evidently poor people, living at the edge of majority society, which are characterized by specific way of their life. Each of us must be aware that the line between success and fulfilling life is fragile. It is the duty of every individual who wants to live in human society, seeking their own way, opting to help disadvantaged fellow citizens in their lives, the possibility of return to the lifestyle of the majority society. Only well-informed individual is able to understand the complex issues of mutual tolerance and equality for all people without biological and cultural differences (racism, religious intolerance, xenophobia and intolerance), including the necessary care for the disabled and socially disadvantaged groups.

KEY WORDS homeless; beggars; care of socially discriminated people

INTRODUCTION

Not all of us to succeed in touching the life of stars. Not every one of us is born into a complete, functional family, which performs all the functions adequately. At present, unfortunately, they often encounter a dysfunctional family where there is a failure and internal disintegration of the family, is significantly impeded the child's socialization process. It is known that the process of socialization of individuals (Kraus et al. 2001, 79; Sekot 2002, 120-121; Montossé, Renouard 2005, 286) is also involved in the effect of environment (physical, material level of space - physical factors, natural, etc., social psychological level - personally relational, social inheritance - in addition to genetically transmitted instructions to the transfer of certain methods and models of behaviour in the environment - particularly the family - already existing). The above factors may in some circumstances to initiate the emergence of homelessness and mendicancy.

BASIC INFORMATION

The aim of this submitted article is to offer information about individuals without fixed quarters and support of family, ob-

taining money for livelihood by begging in territory of the Czech Republic, but even to prepossess empathy at majority part of society to this minority group of our fellow citizens. Into group of homeless people there are classified people, who are by own way of life, behaviour and habits outside of common society and do not share its principles and rules. State transition from paternalistic state to ravenous capitalistic system has evoked so epochal changes in political and economical state system. No every person was able to adapt to incur situation. So the phenomenon, common in western advanced countries, appeared in the Czech Republic after 1989 in relatively drastic form. Society was not prepared to its increasing trend.

From this existence crisis is uneasy without effectual outer help to come back to usual style of life. People have responsive to stigmatized persons, which are finding at the edge of society, differently. Their attitudes are compost of compassion even aversion, endeavours to help, but even do not apprehend them, or take out from visual range of others. Prejudices and ignorance of problem can provoke many of them to create unfriendly wills to these people as group and absolutely negative approach connected up to with naked aggression.

THE DEFINITION OF CONCEPTION HOMELESS PEOPLE

To formulate the most exact definition of concept homeless man, homelessness is difficult. It is category, which can only get near to all alternatives of existing reality not to include fully. Even from the look of all religions perception of homelessness and mendicancy is apprehended as a status poorness of human existence, a status provisory, deadly embrace. The word 'homeless' itself enables us to define the homeless as people without a home (housing).This conception would be considerably incomplete and simplified, because would not allow deeper parting within surveyed minority. That is reason why, specialists, who were tried to define homelessness, turned to formulations at the general level. According to the European Federation of National Organizations Working with the Homeless (FEANTSA), which was established in 1989, homelessness could be described using a number of factors as a part of a social process, as a matter of individual choice, but also as a result of economic forces (Daly 1993 in Hradecká, Hradecký 1996, 44; Krajčová 2001, 8). By this is paid attention both to social structures and labour market, housebroke market, state administrative measures, and do even to social security, education, upbringing to family set-up, but also to process of segregation and personal injury of some people, by this implication they become just at the moment homeless people (Hradecký 2007, 26). Homelessness is result of generalization psychosocial failure connected to the loss of normal life roles leading to the exclusion of such people to the margins of the society and to their inability to take part in normal quality life (Daly in Hradecká, Hradecký 1996, 44; Vágnerová 1999). Begging is a way of livelihood and involves panhandling and begging from people on the street or passively drawing attention to one's person and needs. It is even practiced together with street activities or performances. Being a beggar does not necessarily mean being a homeless person and vice versa. However, people who beg are often also homeless. However we often meet a beggar, who is at the same time man without a home – so homeless person.

THE REASON OF HOMELESSNESS RISING

The causes of homelessness (Hradecký 1996, 7) may be divided into objective and subjective factors. Objective factors are influenced for example by the government's social policies and social legislation and reflected in respect for human rights, education of citizens, job opportunities, social protection, social security for the elderly and the sick, employment of young people, xenophobia, ethnic problems, emigration, etc. Subjective factors are influenced by individuals, their families, various social groups and communities, their dispositions and abilities, temperament, age, level of education, etc. The causes may be also viewed from a material perspective (housing, employment, tragic family events, assets, unexpected social developments, floods, etc.) or from a perspective of family or community dysfunctions and breakdowns or from a perspective of personal problems (retardation, mental or physical disease, lack of independence, loneliness, disability, alcohol or drug abuse, social immaturity or ethnic differences). The subjective factors frequently also include situations arising when people are released from medical institutions, asylums, prisons or from care facilities for young people upon reaching adulthood. Most people are not born homeless but lose home in the course of their life. According to V. Hradecká and I. Hradecký (1996, 34) homelessness is not question of individual choice, how it could be easy to claim. Some events can throw people off their tracks (e.g. loss of job, death of a loved one, nervous breakdown, difficult divorce, domestic violence and sexual abuse by relatives or just a broken leg). Many people face such events in the course of their lives, but naturally not all of them become homeless as a result. Before becoming homeless, individuals generally undergo the following three stages of loss according to Janebová (1999a, 27-28):

1) Loss of family support – members of family provide sources and advices during solving problems (material and psychic support). When there is no support by family or it is attenuated, person terns over friends.

2) Loss of support of friends – this is the same critical as loss of family support. The worst feeling is caused by loss of psychical support and gradual failure of contacts which leads further slowly to isolation of person.

3) Loss of community support – nation communities create public institutions and organizations of social services. Sources provided by this community however are not adequate to prevent from losing home. Help is also unsuitable for people with inconstant home address. This stadium is basis juncture for chronic homelessness.

According to presentation homeless people in public V. Hradecká and I. Hradecký (1996, 36) distribute them to three categories. Group, which is the most visible in public, is marked as *apparent*. This category includes people who live on the street or in railway stations and seek accommodation in shelters or rooming houses. Such people account for only a small share of people without a place of permanent residence. Based on a survey conducted by Naděje only 3 people without a place of permanent residence in 11 regularly sleep in shelters, 2 in 11 in inadequate apartments, 5 in 11 in public spaces and 1 in 11 in squats**.** R. Janebová (1999a, 27-28) thinks that, this is a group of people who for some reason do not seek assistance from public service providers or charities. As a result, they are *hidden* from the sight of such organizations and not included in any surveys of the homeless population, just like people who seek assistances and shelter from their friends and acquaintances, be it for a brief period of time. Such people often change their place of temporary residence, but come winter, they seek refuge in different types of shelters. According to our opinion the most presented group of homeless people, which is named by I. Hradecký (1996, 7), is *potential* ones. This is the largest group, which includes those living in uncertain housing conditions (family or personal problems, danger of losing their apartment) or those who are to be released from various institutions, prison or foster homes (from foster homes it is about 350 person per year). The Czech Television reported in 2004 that while there were 3500 homeless people registered in the City of Prague, adequate shelter was available only for 500 of them. According to a homeless census carried out in February 2004 at night (Lidové noviny 2004), Prague had 3096 apparent homeless people living on the street, near heating water mains, in caves, garages, cottages and deserted houses and in case of need seeking the assistance of charities. Others lived in rooming houses and paid rent. The total number included 2662 men (86 %) and 434 women (14 %). I. Hradecký, the managing director of Naděje, said: "This is not the exact number but rather a number based on which it is possible to estimate the number of beds required in winter, etc.". Results and conclusions of this summarization should be help for policy of Prague Municipal Corporation, which thanked to Prague Mayor P. Bém initiated it (count up showed 2 000, but author of this paper estimates from January 2007 put the number of homeless people at around 6000). This summarization demonstrated again well-known causes of homelessness. In March 2011 there is prepared new population census which will also include homeless people.

In general, the homeless are people with a social, somatic and psychological handicap. They had to face indifference in their families, belittling or even violence and abuse, or ran away from dysfunctional families. They do not know their rights and thus cannot exercise them to their advantage. Their abilities may be reduced due to lack of congenital dispositions or acquired handicap, or possibly also due to atypical social experience (e.g. long sojourns in medical institutions, etc.), because of bad experiences, they often forsake life's necessities and live alone or join others with the same lifestyle. The longer a homeless person lives such a life, the more used to it he or she becomes. Self-image and self-respect are very low among the homeless. When judging their own life, they blame their failure on circumstances or other people. The general causes of homelessness and begging differ between men and women. According to R. Janebová research (1999b), material factors are prevalent among men (loss of apartment or job), often in combination with personal factors (illness, loneliness, addiction or imprisonment), while relationship and in particular spousal problems are most common for women, often accompanied by violence, abuse and infidelity. On the whole, there are less female homeless persons than male because women often opt for the so-called hidden form of homelessness, trying to conceal their situation or to live in various communities or institutions. They can continue living in dysfunctional families for extremely long periods of time under inhuman material or psychological conditions rather than leaving home and putting themselves and their children at risk of uncertainty. Some of them can also get to group of women, which earn money for livelihood by prostitution. R. Janebová believes that some women succeed in returning home from the street because they abuse alcohol or drugs less often, which is a major obstacle to get off the street for men.

These people do not realize principles and conventions recognized by majority society. They are no standard and deny norms, merits and customs of society, which they live in. They get used to this way of life and don't want to leave it.

In principle they live either alternative way of life, which is sometimes for up to asocial, absolutely cripple from common life. According above mentioned author (1999a) described groups generally failure in sphere of socialization. They are not responsible behaviour in face of themselves or anybody else. They do not take care of themselves by standard way. They communication with another world is limiting. Contacts are managed only each other – their partnering is however for purposes. The homeless create subcultures of sorts where their behaviour is often very extreme (tendency to demonstrate submission – by begging – and emphasize helplessness as well as real aggression against people whose social status is superior.) R. Janebová (1999a, 27-28) distinguishes according to type of integration into homelessness subculture some sorts of people without shelter. The homeless may be divided based on the type of integration as follows:

1) Recently dislocated: "novices" who do not tend to identify with the role of homeless people. They still share the majority's values, want to get off the street and often hold at least a part-time job. They do not communicate with other homeless people because they think that their situation is going to change soon. The transition to a low social status connected to negative stigmatization and physical uncertainty is very traumatic for them (every day, they must solve "banal" problems of personal hygiene, find a warm and dry place to sleep, obtain potable water and food, use the toilet, etc.).

2) Isolated: people who cannot secure the resources required to get off the street. They are slipping away from the protection of social networks and institutions, feel less and less obli-

gated to behave according to conventions, feel alienated from traditional roles and the mainstream society, but also find it difficult to befriend other homeless people. They are lonely or even isolated.

3) Identified:

a) Isolated: these are people who have been on the street for longer periods of time, live alone and avoid contact with other homeless persons. A typical example would be scavengers or "pokers," i.e. people who go through trash for living.

b) People living in a group who have accepted its lifestyle and values and draw support from it. This way of life requires a substantial exclusion from the traditional culture. The group provides them with food, shelter and other resources and practices a system of unspoken division of labour. The group's disadvantage is its visibility because it attracts the attention of the police and increases the risk of crime. In general, the longer a person is homeless, the more obstacles he or she must overcome to return to a normal way of life.

According author cited work generally is said, that the more person has friends among homeless people (we think, that this role is valid also between ones), the more is imply and implied in this subculture and has more barriers to overcome for comeback to normal way of life. The same correlation is even between length of spent time in street and possibility return to ordinary way of life in majority society. Everybody himself rather compares with equal individuals; this rule is true without exception even for our group (there is in addition to sense of isolation).

Nowadays there are provided households living in poverty may use so-called social housing. The government and NGOs provide housing in shelters in all larger cities, but the available capacity is not sufficient. In addition, such housing facilities primarily provide temporary shelter to those in need. The potential to enhance the range of social and health care provided in facilities set up by the City of Prague at this time does not allow offering the required range and quality of services. For this reason, the city and its boroughs intensified cooperation with NGOs in order to gradually expand the range of services offered. The following organizations are active in helping people find social assistance in Prague: the Municipal Centre of Social Services and Prevention of the City of Prague (boat Hermes - this newest accommodation is offered for 230 persons from 7th February 2007; costs 23 million; fee per day is 20 Czech Crowns), Shelter for Mothers and Children, Rooming House for the Homeless, Triangl (Facility for Children Experimenting with Drugs), RIAPS, the City's Social Work Department or Kontakt (Social Assistance Information Centre). NGOs providing social assistance include the Archdiocesan Charity in Prague, the Salvation Army, Naděje, Charita, the Red Cross, Acopus, Concordii Pax, ACORUS, Diakonie, Společná cesta etc.[1]

The "Naděje Integration Programme" is a good example of NGO activities targeting socially excluded people and those directly threatened by social exclusion. However, the people must not only fulfil the condition of needing help, but also be willing to accept it and able to submit to the rules of the integration program. The program aims at helping people find a new goal in life and social fulfilment. It offers immediate assistance to satisfy basic human needs but also provides accommodation and long-term help at a number of levels with level-specific services. They work throughout the Czech Republic (the same situation is shared in the Slovak Republic - Churches, *Mea culpa*, Guild St. Vincent de Paul and others). They generally have a religious character (religious principles). It is created service network, which offers drop-in centres such as diet, hygiene, clothing, discus with a social worker (to help with lost documents, the resolution of difficult life situation, leisure activities, an interview with a psychologist - relationship problems, dependencies on addictive substances, the failure to cope with the current situation of the individual, and Christian religious service - Bible).[2]

Its importance to the issue of professional publications and journals both domestic and foreign provenience such as "Sociální práce/Sociální práce"[3], published by the Association of Educators in Social Work, who realize that a professional journal, contributes significantly to increasing the prestige of social work. This is the tenth anniversary of the quarterly training (approximately 150 pages). Each issue deals with one specific theme, which normally represents the currently debated question whether social work and other helping professions (the only periodical devoted to social workers). The journal provides current information on major industry events, new methods, analysis, research and evaluation of existing approaches, interesting ¬ maiden calls, messages, reports, reviews of book news and a comprehensive overview of currently selected region or state, the social work or related professions. In 2006 the magazine was being dealt with homelessness. In 2010 which was dedicated to the European Year of combating poverty and social exclusion is a central theme of the theme social work and fighting poverty.

The services provided to the homeless in Prague include day centres, rooming houses, asylums and shelters. The function of day centres, rooming houses, asylums and shelters lies primarily in offering daily or overnight stays to the homeless. The vast majority of these facilities is multifunctional and provides the homeless more than just a temporary shelter.

Day centres offer crisis and healthcare assistance, social and legal counselling, help with obtaining identification or official documents, assistance when dealing with the authorities or looking for work. Day centres usually offer food, bathrooms, clothing and sometimes also cultural program. Rooming houses and shelters offer lodging, bathrooms and food. But presented people often give pre-eminence in staying in the open air without rule and organization of accommodation so-called "free space" (railway station, underground, cellars, parks, streets, bridges, desolated buildings, cottages etc.), even

1 http://nosreti.bigbloger.lidovky.cz/c/127907/Kam-s-bezdomovci--alkoholiky.html)

2 http://www.praha2.cz/default.aspx?ido=701&sh=2060533947

3 http://www.socialniprace.cz/index.php

when they are aware that there is certain exposure to hazard about their life (dangerous places). To change their habits they are able to willing to concede only on condition of bad weather (really at the time when their life is threatened by temperature below freezing point). Railway stations are especially attractive for them and safer then streets; are also anonymous, they can make believe only pause or change on way, during day to be in town and at night to use it for sleeping.

The capacity of existing shelters is no longer sufficient. The health situation of the homeless is usually extremely bad. Only rarely they ask for medical care and if they do so, it is often too late. However, when medical care is necessary, it is provided to the homeless including more complex surgeries or hospitalization. The homeless also often suffer from psychological problems and not perceive them as serious, which – in combination with alcohol consumption – may lead even to death. The homeless find it difficult to apply for welfare entitlements in the place of their permanent residence. Those without identification cannot do so at all because the renewal of identification documents is almost impossible. Extreme poverty and unemployment are therefore characteristic for the homeless. Identification of this way of life becomes significant barrier for re-socialization. Social confrontation inside homogenous and isolated group leads to under estimate problems, rising tendency to hold-down in homelessness and even in begging, thereby problem furthermore increase and postpone possibility of escapism from this life situation (Janebová 1999a, 27-28).

POSSIBLE SOLUTIONS

In depends on governments to use instruments against social elimination; legislative law to housing and its rigorous exercise, efforts to support of solidarity in fight against social exclusion, creation and maintenance working positions (high priority), investment in labour forces, equal chance for all, efforts to xenophobia and racism, programmes of social integration and reintegration, permanent sustentation of social dialogue, actual law application and adaptation of legislative to social changes, care of public health, boosting of education, sustentation of international relations in installation of national even European employment market and care of labour protection (Umlaufová 1994).

However at the same time the phenomenon homeless people and beggars manifest oneself globally all over the world, and so in countries industrially and post-industrially advanced capitalism, which exists in USA and West Europe. That is reason why that just in these countries of advance capitalism were elaborated concepts, which can solve these thorny social problems. Necessity is also even adaptation to new social-cultural attitudes, which due to globalization go along with changes in every contemporary society. During socialization (according to Kraus a kol. 2001, 102-103) it is lifelong action, when person gets up specific civil norms of behaviour and acting, language, knowledge, worth, culture and gets involved in society. During socialization there can show itself certain asymmetry, which can be sometimes up to inappropriate conventions in majority society and lead to various alienations of whole dynamics of person, for example breakdown of own behaviour and acting of individual (Nakonečný 1998). Problems of society have manifest even in upbringing.

In Czechoslovakia between 1948 and 1989, the homeless were considered socially inadaptable and fell under the care of social workers. As all citizens were obligated to work at that time, the homeless were usually prosecuted for parasitism. In this society up to 1989 there was not possibility to discus about social inequality and poverty. After up several years from Velvet Revolution social inequality have become to manifest in own cruelty (quality if life – caused by indicator of real purchasing power, education and employment, social security, health etc.). Modern world has created as a counterpart of culture of consumption so culture of environmental adversity (Sekot 2002, 47). Poverty as a dependence on social benefit is permanent present problem in whole advanced Europe. Of course, it connects with rising number of inhabitant. Inequality and poverty are according to A. Sekot (2002, 93) connected vessels: inequality produces poverty and this is result of unequal social system. Poverty is according P. Mareš (1999) organisation of extreme inequality. However political conservatives have considered it as real expression of system remunerations, which go with action of effective development of societal structure against of background distribution and organization of work. According to A. Sekot (2002, 95-97) risks of poverty are updated in dependence on level of family in childhood, next by beginning socially problematic period of parenthood and loss of living opportunities and entries in old age. Feminization of poverty in Czech society is manifested as part time work in result of child care and consequently in addiction on failure of family (for example divorce). Also physically and mentally handicapped persons are very often poor by their exclusion from employment market (there is possibility to include among them even chronic alcoholics even otherwise addicted because their need we can already think as a permanent disease, which inhibits possibility to work with corresponding remuneration).

Though even ethical minorities (Gipsy, emigrants, and immigrants) have characteristic sign of poverty (sometimes are press into sphere of black economy or even for cooperation with mafias). Absolutely specific status is occupied by unemployed people namely homeless people (standard allowance), which are in urban societies symbol of social elimination between relative prosperity of existing society. Their situation leads in destruction of health, low education and delimited mobility with resulting decrease of work potential connected with low emolument opportunities. This leads to lethargy, lack of interest and resignation for own abilities of changes these situations, and often even to growing addiction drugs and alcohol as an escape from this style of life. These all is possibility to prove even in groups of homeless people and beggars. It is inculcate repeated circle of sequences, which are all the time deepened.

It is evident, that all society have to concentre to solving results of poverty, and mainly in prevention and own causes. Social security permanent fights against lack of finance. Social institutions are closed just for lack of money and not-for- profit organization are waiting for results of grant agencies, whether receive support to have possibility to continue projects. Worldwide financial recession will certainly have even influence in adverse effect.

Man already from own birth in exist society have to adopt its rules of life and conform to other people. It means encompassment of specific conventions of behaviour, which society has (way of life). Family has also influence to create man's upbringing. Family is according to I. Možný (1999) social institution, which primary aim is to manage private space against not providing an easy survey and public world. However family is just keystone of social equality by this that carries cultural and social capital from generation to generation (Szczepański 1966). Socialization action is made also even by contemporaries, educational institutions and mass communication facilities. Right failure of family and conflict interpersonal relations connecting in mature age with loss of employment even break up of family, often may result in life situation people without housing. Person comes in on extreme proscription. How is written by J. Keller (2000, 1-3), homeless people are as strangers in own community, which refer to character of contemporary society in which "protective shelter of state perforated as slice of Swiss cheese and in own reputedly waterproof construction run into more and more social insecurity". Social measure to remedy the situation and prevention provided for this group by state should be thoughtfully and programmatically control.

PRESENT-DAY REALITY

When we think once more about reasons notoriously stressing causes of homelessness and begging as is for example loss of employment or housing, low level of living, absence of reasonably priced habitation, indebtedness, divorce and break up of family, bad family background, home violence, dependence on drugs, psychical and emotional collapse, leaving from reformatory institution, release from prison, death of close person, solitude, old age, cephalonia, somatic or mental disease, immigration or emigration; this specification is never finished. Nowadays but sometimes for life through, it is enough even less dramatic background. We live in a hurry and strain, every day putting ourselves at risk for stress situations. Even excessive unreal plans in life and employment, if are not realised, can lead to the disillusion and absolute failure. Often as a result of work mobility or necessity commutation there can be finally complicated even social linking, despair and infectiveness. Even this situation, if person is not forceful enough, can as time go on deepened, person is not able to work in this rate in the end, and he abdicates. Feeling of own failure as a result of loss employment of may continue even in family and lead in disturbance of psyche and inadequate way of life in appearance of homelessness and mendicancy. Sometimes even by globalization many of us are loosing sense of own existence; feel like needless and misunderstood. They have closed indrawn, do not want to communicate, which can again lead k destruction of family and end for up to separation and its loss. After repeated exposure of stress situations person is subject to depressions. It is documented by progressive rising of mental diseases at present population.

To basic characteristics of homeless people, as was also mentioned, belong to firstly absolute pauperism linked with unemployment (Sekot 2002, 108-109). As it is known even from project „*Urban Beggars in Eastern Europe*", beggars are mostly men about 40 years old (Vančatová et al. 2003, 110; Butovskaya et al. 2004, 19; Pavelková 2006, 157; 2007, 135; 2010, 8, 125). Recently there is even rising the number of women in this group. From polled individual in above mentioned grand none considered own style of life caused by him. According to him all was question of misadventure and failure of circumambiency. Demonstrable alcoholics declare about themselves that they do not drink and even if drink, would stop it, when they want. Respondents quickly adapted to this way of life; from their answers resulting unwillingness to change it. As near as some of them was got help, they accepted it as a matter of fact or with quiet reminders of negation. Simply they adopted on this way of life, which is acknowledged by biological rule about adaptation of organisms to changed life conditions (ability to survive). It can a little bit unfit enunciation, but this ability is the most elementary quality, which is already proved at unicellular organism. It is logical; we have to impugn consciousness of man connected with conscious working activity. But our existence stands on this real relation of man into outer world. Man have effected on nature, changed it, adapted it for himself and controlled. He is becoming gradually subject of history, but branch off from nature, though is conscious of own relation to it even to other people (Rubinštejn 1964, 145). In activities of people, which are concentrated to satisfying their needs, pass over all the time specific evolution with changes of their fulfilment. At persons in following group there was in the process a change their co native behaviour, which can end in damage to conscious regulation of their action and this, is more instinctive and orientated only to need of survival. Among many of them there is no possibility to change something for reason of their mental handicaps. The other situation is among handicapped people, which often receive even state subsidy (they obtain by begging more money to have possibility to live in high standard of life).

It is quite clear, that introduced problem is complicated and only combination of remedial measure, provided by individual or organizations in consideration of well-advised prevention can help to reduce their numbers and make possible their come back into full-value life of majority society. Everybody of us should be aware; it is easy to find in analogical situation. There is necessary to create so precautions, which would enable to improve care of this group of people in accordance with their gradual formatting into common living standard.

CONCLUSION

Independently on it, what we believe in own core, man should behave as a cultural being and try to respect human rights and keep sociable norms; adopted own behaviour and resulting action with respect to environment. Man should be responsible own acts, relations to others, which corresponded with efforts to help to improve life of people in need and poverty and stabilize support of human rights. It is necessary to deepen democratization and humanization of contemporary society just in connection with foul territory, discrimination and law enforcement in civil justice in these socially eliminated minority groups of our fellow citizen by cultivation of human relations (for example democratic association, complying with human dignity, equality of people in society, social solidarity, observance and protection of basic human rights and using instruments to own protection, personal responsibility). Democratic society should acknowledge and respect reality, that all people have the same rights. It is duty any of us to vindicate for these people the best possible conditions for life and every necessary social security, which they themselves are not able to get for various objective or subjective reasons (Kroupová 2002, 30-31). The Preamble of the Charter, sets up in 1945, has dictated states and citizens all over the world to be tolerant and live together in peace as good neighbours. Prevention of militant conflicts, preservation of high standard during observance of human rights and protection of refugees even the other in danger persons should pose duty for every of us (Černá 2002, 62). It should be obvious on behalf of whole society to be preventing increasing orders of people in need, which are forced to live in human conditions of ordinary days.

LITERATURE

Butovskaya, Marina L. et al (2004): Alms-Giving in Modern Urban Societies as a Cross-Cultural Comparison. *Comparative Civilization Review*, 50(2), 5-22.

Černá, Marie (2002): Zdravotně postižení a multikulturní tolerance. In: *Kapitoly z multikulturní tolerance.* Praha: Člověk a jeho práva, 17, 58-64.

Daly, M. (1993) : *Laissées pour compte: Profil des Sans-Abri en Europe (Deuxieme report de l´Observatorie Européen des Sans-Abri).* Bruxelles: FEANTSA.

Hradecká, Vlastimila – Hradecký, Ilja (1996): *Bezdomovectví – extrémní vyloučení.* Praha: Naděje.

Hradecký, Ilja (1996): *Bezdomovectví – extrémní vyloučení.* Praha: Naděje.

Hradecký, Ilja a kolektiv. (2007): *Definice a typologie bezdomovství.* Praha: Naděje.

Janebová, Radka (1999a): Proces vzniku a stádia bezdomovectví, *Sociální práce*, 4, 27-28.

Janebová, Radka (1999b): Bezdomovci: Oběti nebo asociálové? (online). http://www.blisty.interet.cz/9912/19991217i.html

Keller, Jan (2000): Střední vrstvy – je po sezóně. *Právo*, 4. 8., 1-3.

Krajčová, Jarmila (2001): *Problematika žebráků a bezdomovců v Praze. Postoj společnosti k této otázce.* Praha: PedF UK.

Kraus, Blahoslav a kolektiv (2001): *Člověk – prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky.* Brno: Paido.

Kroupová, Alena (2002): Multikulturní a interkulturní dimenze vzdělávání. In: *Kapitoly z multikulturní tolerance.* Praha: Člověk a jeho práva, 17, 11-13.

Mareš, Petr (1999): *Sociologie nerovnosti a chudoby.* Praha: Sociologické nakladatelství.

Montossé, Marc – Renouard, Gilles (2005): *Přehled sociologie*. Praha: Portál.

Možný, Ivo (1999): *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Nekonečný, Milan (1998): *Základy psychologie*. Praha: Academia.

Pavelková, Jaroslava (2006): Problematika bezdomovců a žebráků. *Speciální pedagogika,* 16(3), 147-163.

Pavelková, Jaroslava (2007): Problematika lidí v nouzi. In: *První olomoucké antropologické a biologické dny*. Olomouc: UP, 127-140.

Pavelková, Jaroslava (2010): *Antropologicko-sociální studie problematiky bezdomovců a žebráků v České republice.* Brno: ECON.

Rubinštein, Sergej, L. (1964): *Základy obecné psychologie.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Sekot, Aleš (2002): *Sociologie v kostce*. Brno: Paido.

Szczepański, Jan (1966): *Úvod do sociologie pro ekonomy.* Praha: Nakladatelství politické literatury.

Umlaufová, Miroslava (1993/94): *Bezdomovci*. Praha: FF UK.

Vágnerová, Marie (1999): *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky.* Praha: Portál.

Vančatová, Marina – Butovskaya, Marina, L. – Pavelková, Jaroslava (2003): Strategie žebráni v České republice. In: *Lidé města*, 11, 104-111.

Vyhláška ministra zahraničních věcí číslo 30/1947 Sb. ze dne 16. ledna 1947 o chartě Spojených národů a statutu Mezinárodního soudního dvora, sjednaných dne 26. června 1945 na konferenci Spojených národů o mezinárodní organizaci, konané v San Francisku.

Lidové noviny (2004): Praha: 4.5., 3-4.

(online).http://nosreti.bigbloger.lidovky.cz/c/127907/Kam-s-bezdomovci-alkoholiky.html

(online).http://www.praha2.cz/default.aspx?ido=701&sh=2060533947

(online).http://www.socialniprace.cz/index.php

AUTHOR

Pavelková, Jaroslava (18 March 1956, Karlovy Vary), Czech social and historical anthropologist, Associate professor of the Department of Economy and Management of Health and Social Services at the Banking Institute in Prague. She also teaches at Faculty of Education, Institute of Professional Development of Teachers, Charles University in Prague. She focuses on social problems of contemporary society (people in need, care of socially discriminated people) and anthropological analyses of burial-grounds of burnt mortal remains.

Contact: Doc. RNDr. Jaroslava Pavelková, CSc. The Department of Economy and Management of Health and Social Services, Banking Institute, Nárožní 2600/9, 158 00 Prague 5
E-mail: jpavelkova@bivs.cz

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

„Romská“ kriminalita – specifika, příčiny, souvislosti

Marek Jakoubek

Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň

Do redakce doručeno 25. října 2011 ; k publikaci přijato 14. února 2012

Zkrácená forma této studie byla publikována v maďarštině jako Jakoubek 2010.

Daná verze textu je dílčím výstupem projektu SGS–2011–074,
Kriminalizace chudoby v ČR: média, marginalizovaní aktéři a strategie penálního státu.

“ROMA” CRIMINALITY – PARTICULARITIES, CAUSES, CONTEXT

ABSTRACT The main question of the article is whether there exists a specific Roma criminality. In his study, which primarily answers the above mentioned question, the author examines the issue from the socio-cultural perspective, that is he considers “Roma” as bearers of a specific (i.e. Roma) culture and Roma criminality as a specific part of this culture, or more precisely, as a consequence of the contact of the bearers of this culture with the bearers of the culture of the majority (in this case Czech) society. In this sense, the paper represents a criticism of all the conceptions of Roma criminality based on a presumption that criminal behaviour is part of the Roma nature (“it is in their blood”). In this connection, the author makes an attempt to discover the causes of Roma criminality. At a general level, he identifies two types of these causes: 1) causes determined by a specific (i.e. Roma) cultural *tradition* and 2) causes resulting from the *adaptation* of the Roma (in a given sense) to the contemporary situation of the Czech society. The empirical data come from research conducted by the author and his fiancée in Roma settlements in Eastern Slovakia and in the so called “Roma ghettos” in the Czech Republic.

KEY WORDS criminality; Roma; Gypsies; culture of poverty; Czech Republic

ABSTRAKT Vstupní otázkou textu je, existuje-li specificky romská kriminalita. Ve své studii, která je primárně odpovědí na uvedenou otázku, autor danou problematiku nahlíží programově v perspektivě sociálně-kulturní, kdy jako „Romy“ chápe nositele specifické (tj. romské) kultury a romskou kriminalitu pak následně jako specifickou součást této kultury, respektive jako výsledek kontaktu nositelů této kultury s kulturou majoritní (zde české) společnosti. V této poloze je celý text kritikou všech – v české a slovenské populaci doposud převládajících – představ o tom, že kriminální jednání mají Romové/Cikáni vrozené („v krvi“). V úzké vazbě na centrální otázku se autor snaží odhalit příčiny romské kriminality. V základním plánu pak identifikuje dva základní typy těchto příčin – jednak příčiny vyplývající z determinace specifickou (tj. romskou) kulturní tradicí, za druhé pak příčiny vyplývající z adaptace Romů (v uvedeném smyslu) na současné podmínky české společnosti. Podložím celé studie jsou autorovy výzkumy prováděné jednak v tzv. romských osadách na Slovensku a jednak v tzv. romských ghettech v České republice.

KLÍČOVÁ SLOVA kriminalita; Romové; Cikáni; kultura chudoby; Česká republika

I. ÚVOD

Následující text se snaží odpovědět na otázku, existuje-li nějaká specificky romská kriminalita. Text vychází z výzkumu realizovaného na zakázku Odboru bezpečnostní politiky Ministerstva vnitra České republiky, který uvedenou otázku ve svém zadání formuloval takto: „Především nás zajímá (a předmětem výzkumu by tedy měla být) specifická ‚romská‘ kriminalita, přičemž předpokládáme, že něco takového existuje. […] Tou nespecifickou myslíme ty druhy kriminality, které páchá kde kdo a každý přitom používá podobných způsobů (tj. např. krádeže v obchodech). Specifickou kriminalitou

pak myslíme takovou, kterou páchá (opět dle předpokladu) jen nějaká zvláštní skupina, v našem případě ‚Romové'. Specifická kriminalita jsou tedy takové druhy kriminality, kterou ostatní nepáchají, a případně způsob, který ostatní nepoužívají. A o popis této specifické kriminality nám jde především.“ Odpovídající výzkum probíhal v období od července 2005 do prosince 2005 a jeho terénní složka byla realizována v typových lokalitách Ústeckého a Karlovarského kraje. Třebaže tato studie vychází z konkrétních šetření v jednotlivých lokalitách, je především pokusem o prezentaci shrnujících závěrů celého výzkumu na obecné rovině, jejím cílem je tedy postižení obecných parametrů analyzovaných sociálních praktik. Současně s tím se pak text zaměřuje též na projasnění terminologického a konceptuálního aparátu nezbytného k tematizaci odpovídajícího předmětu zájmu.

II. VYMEZENÍ KONCEPTUÁLNÍHO TERÉNU POLE ODPOVĚDI *ANEB* VÝCHODISKEM BUDE SPECIFICKÁ KULTURA / SPECIFICKÉ KULTURY (OBAVA Z PRIMORDIALISTICKÉ DEZINTERPRETACE)

Budeme-li se zabývat specifickou „romskou“ kriminalitou, nevyhneme se otázce po tom, kdo je „Rom.“ Jak naznačuje název této kapitolky, budeme při odpovědi na otázku po specifické „romské“ kriminalitě vycházet z *kulturního* vymezení dotyčné skupiny. Jednoduše řečeno – za „Romy“ budeme považovat *nositele specifických kulturních vzorců, respektive zvláštní kultury* (kterou budeme vzhledem k zaužívanému úzu označovat jako „tradiční romskou“). Takové vymezení se přitom v mnoha ohledech výrazně odlišuje od lidového pojetí „Romů / Cikánů“ a nese s sebou přijetí určitých limitativních principů.

Vymezujeme-li totiž odpovídající skupinu („Romové“) nositelstvím specifické kultury, znamená to, že tato skupina je určena (pouze) jistými kritérii, přičemž jiné zřetele jsou v daném pohledu považovány za irelevantní. Jinými slovy, o problematiku „romské“ kriminality se budeme zajímat z hlediska kultury a jiné determinanty (jazykové, biologické) ponecháme stranou. Tyto determinanty nikterak nepopíráme, trváme však na tom, že se vztahují k jiné relevanci.

Důvodem volby tohoto konceptuálního terénu je snaha maximálně se tímto krokem distancovat od všech pojetí vycházejících z představy, že kriminalita je dědičná, respektive představy, že „Romové“ mají krminalitu v krvi apod. (které jsou v naší společnosti standardním stereotypním laickým názorem). Vzhledem k definičně negenetické povaze kultury považujeme tento koncept a jemu odpovídající sféru za mimořádně vhodné pole pro tematizaci „romské“ kriminality, neboť uvedené (mylné a nebezpečné) představy *a priori* vylučuje.

Aby pak v tomto kontextu nedošlo k nedorozumění, dovolíme si v krátkosti shrnout základní atributy kultury v antropologickém pojetí. Standardní sociálně-vědní koncept kultury vychází z předpokladu, že kultura je:

1) **Negenetická**. Kultura je tedy *naučená*, je každým jedincem po narození *osvojována* během života v procesu socializace respektive enkulturace. Kultura není instinktivní, vrozená či přenášená biologicky, proto jsou v otázkách kultury „výklady z hlediska dědičnosti nepřípustné“ (Murdock 1969, 66). V tomto ohledu tedy „Romové“ *nebudou vymezeni specifickou tělesností* (tmavá barva kůže, vlasů, oční duhovky, apod.), ale právě a jen participací na odpovídající (romské) kultuře, přičemž kompetence k této získali buď výchovou v dětství, nebo resocializací v dospělosti.

2) **Sdílená**. Jinak řečeno – *„Kultura je sociální“* (Murdock 1969, 81; zvýraznění v originále). Kultura tedy není možná bez odpovídající společnosti (viz Kroeber 1963, 60), zjednodušeně řečeno: každé zvláštní kultuře odpovídá určitá společnost. Ano, kultura je „způsob života charakteristický pro určitou společnost“ (Linton 1945, 30), v jejímž rámci je daná kultura předávána, uchovávána, vyžadována etc. Mezi určitou kulturou a konkrétní společností panuje vztah vzájemné korespondence; daná kultura a daná společnost jsou na sebe vzájemně vázány, jedna odpovídá druhé a právě jen jí, a proto: kdo není členem společnosti, není ani nositelem kultury *této* společnosti. Je-li tomu ovšem tak, že (určitá) kultura předpokládá a vyžaduje (určitou) společnost, je zřejmé, že jedinec sdílí kulturu skupiny, v jejímž rámci se nalézá a žije. V našem případě budeme tedy (v poloze hypotézy) chápat specifickou (romskou) kriminalitu jako projev zvláštních společenství a za jejich členy budeme považovat *pouze* ty jedince, kteří participují na strukturách a kanálech (informačních, finančních, komunikačních, příbuzenských, morálních etc.) těchto společenství.

3) **Adaptivní**. Tímto atributem je míněno, že konkrétní podoba té které kultury je výsledkem *adaptace na konkrétní prostředí, které dané společenství obývá*. Každá kultura nabývá své podoby v procesu adaptace na okolní prostředí, přičemž většina jejích složek hraje v tomto procesu určitou úlohu; není-li tomu tak a některá součást kultury se v daném prostředí ukáže jako nefunkční, dochází často k její postupné marginalizaci a následně ztrátě. Kultura je tedy výrazně *dynamická* a její jednotlivé díly, jakož i celkový charakter, – jsou-li tyto nadále (např. v novém prostředí ať již díky migraci odpovídající skupiny, či díky změně vyvolané postupem času) nefunkční – není možno dále zachovávat.

III. TRADIČNÍ ROMSKÁ KULTURA – *JEDEN* Z KOŘENŮ „ROMSKÉ“ KRIMINALITY

Za *jeden* z kořenů „romské“ kriminality považujeme *dožívající relikty tradiční romské kultury*. Důvody pro toto tvrzení jsou (respektive byly – v poloze hypotézy *před* započetím terénních výzkumných prací) jak obecné parametry (zejména pak historický původ) zkoumaných skupin, tak i výsledky doposud provedených šetření.

III.1. Poznámka k povaze „romských ghett"

Termín „romská ghetta" je označením v mnoha ohledech zavádějícím, reflektuje však jednu zřejmou a v daném ohledu nepominutelnou skutečnost – tyto lokality jsou z velké části obývány osobami, jejichž předkové, předtím, než po druhé světové válce přišli (zda dobrovolně, či pod nátlakem je zde irelevantní) na území České republiky, obývali tzv. „romské osady" na Slovensku. Třebaže kultura romských osad, respektive tradiční romská kultura[1] doznala značných změn a dnes již takřka s jistotou netvoří ucelený systém, *některé* její složky je dosud možno v „romských ghettech" identifikovat a to nikoli jen v poloze nekonsekventních fragmentů, ale i na úrovni jednotlivých institucí a v některých případech i jako svébytného aspektu některého institucionálního subsystému. Třebaže tedy nelze v žádném případě tvrdit, že by jednání (převážné většiny) obyvatel „romských ghett" determinovaly struktury tradiční romské kultury (protože tato kultura zde – coby sevřený kulturní systém – prostě již neexistuje), můžeme v jejich jednání identifikovat momenty, které jsou vysvětlitelné právě v perspektivě (respektive z pozic explanačního modelu) této kultury a to jako její relikty či snad spíše pohrobci. *Taková* perspektiva na dění v „romských ghettech" bude však vždy pouze *dílčí*, *neúplná* a (poměrně výrazně) *redukcionistická* (takže pro pochopení celkového charakteru dění – včetně kriminálních praktik – v odpovídajících lokalitách budou nutné alternativní *komplementární* výkladové koncepty). I přes tato omezení však považujeme danou optiku za nepostradatelnou, neboť odpovídající momenty jednání obyvatel „romských ghett" takřka nejsou vysvětlitelné z pozic jiného interpretačního schématu, respektive nahlížet na ně jako na relikty tradiční romské kultury se ukazuje jako nejpřiměřenější a nejužitečnější explanační prizma, které vysvětluje více než alternativní výkladové matice.

III.2. Základní charakteristiky tradiční romské kultury

V následujícím textu budeme používat koncept tradiční romské kultury. Heuristická hodnota tohoto konceptu spočívá v tom, že jako ideálně-typický zastřešující pojem[2] umožňuje překlenout rozmanitost konkrétních situací v jednotlivých lokalitách a provést rozbor dané tematiky na obecné rovině. Protože cílem této stati je analýza obecných parametrů „romské kriminality", je díky jeho povaze vhodnost a přiměřenost tohoto konceptu k takovému rozboru zřejmá.

Základem tradiční romské kultury je sociální organizace, jejíž bází je příbuzenství (základní jednotkou romských osad jsou pak specifické příbuzenské formace (viz Budilová 2007)). Příbuzenství je v romských osadách privilegovaným, respektive totálním, institucionálním řádem, od něhož se ostatní instituční sféry dosud neosamostatnily do polohy svébytného sociálního subsystému s vlastními kanály a terminologií. Příbuzenství zde tedy funguje jako jakýsi idiom, jímž jsou vyjadřovány (a legitimizovány) veškeré ostatní vztahy, spadající například do sféry ekonomiky, politiky či morálky (srov. Jakoubek 2004).

Co uvedené teze znamenají konkrétně?[3]

III.2.A. Otázka pravdy a její konceptualizace v tradiční romské kultuře (versus pojetí majoritní společnosti)

„Rodinné hodnoty představují pro většinu Cikánů naprostý základ" (Fraser 1998, 254) a mezi takové hodnoty patří i pravda. Namísto věrnosti pravdě (v intencích její konceptualizace majoritní společností) se v romských osadách setkáváme s ideálem věrnosti rodině. Pravda není v romské osadě chápána jako hodnota nezávislá na rodinných zájmech, ale je jim plně podřízena. Pro obyvatele romských osad (respektive nositele odpovídající kultury) není pravda skutečností hodnotově neutrální, nejedná se pro ně o kategorii „objektivní", nalézající se mimo dobro a zlo, ale naopak – pravda je pro ně kategorií mravně zatíženou (pravda je dobrá) a je tedy nepředstavitelné, že by mohla škodit, neboť pak by se již o pravdu nejednalo (záhy si ukážeme, že referenčním bodem pravdy, stejně jako dobra či spravedlnosti je v romské osadě rodina). Jinými slovy, pravda není v romské osadě chápána jako „objektivní", ale je jí rozuměno naopak jako kategorii „relativní", v původním slova smyslu „vztažené k" – k subjektu (jímž je zde rodina), jeho záměrům, tužbám a cílům. *Pravdivé je zde tedy to, co je (zároveň) dobré (pro rodinu).*

III.2.B. Otázka odpovědnosti

V tradiční romské kultuře je jedinec – člen rodiny pevně zakotven v rodinných vazbách. Identita zde není chápána jako nezávislost jednotlivce, ale jako určitá pozice v rámci rodiny. V souladu s tímto kulturním rysem je i výrazně odlišný přístup k osobní odpovědnosti individua. V mírně vyostřené formulaci je možné říci, že v romské osadě jedinec – člen rodiny za své činy neodpovídá; nositelem odpovědnosti je totiž rodina jako celek. Kolektivní identita zde výrazně převládá nad identitou individuální a tak je možné jednotlivé členy dané rodiny mezi sebou zaměňovat, příslušník rodiny je proto v romské osadě „zastupitelný jiným jejím příslušníkem" (Hübschmannová 1999, 55). Dopustí-li se například člen rodiny prohřešku, rodina (respektive rodinná autorita) sama určí, kdo za čin ponese zodpovědnost. Často se tak stávalo, že „místo skutečného viníka byl kolektivitou … rodiny vybrán zástupce, kterému trest uškodil méně, než provinilému" (Hübschmannová 1999, 32), každý člen rodiny musí být tudíž připraven, „vzít na sebe důsledky trestného či jinak asociálního chování (vydávat se za pachatele, brát vinu na sebe …)" (Večerka 1999, 433), ale to samé může čekat na oplátku v případě, že viníkem je on.

1 Z důvodu čtenářsky značně nepřátelského a četbu zatěžujícího termínu „společenství nositelů tradiční romské kultury", respektive „lokality obývané nositeli tradiční romské kultury" budeme nadále používat termíny kultura romských osad a tradiční romská kultura v zásadě jako synonyma.

2 K epistemologickým otázkám povahy a ustavení daného konceptu viz Jakoubek, 2004.

3 Následující subkapitolky jsou zkrácenou a upravenou verzí odpovídajících částí knihy Jakoubek 2004.

V kultuře romských osad platí do značné míry princip kolektivní viny, takže „chyba, ktorú urobí jedinec sa hodnotí ako chyba celej rodiny“ (Liégois 1995, 75; Šúryová 2001, 476), shodný princip však platí i v opačném případě, takže úctyhodný čin jednotlivce zvyšuje prestiž opět celé rodině. Ať je činnost prováděna jednotlivcem či skupinou, je o ní referováno v kolektivních pojmech: „udělali to Červeňákovci“. Subjektem akce je celá rodina a ta za ní také nese odpovědnost. Obdobně je pak v romské osadě i nositelem závazků rodina a nikoli jedinec. Rodinu v romských osadách tedy „nie je možné chápať ako zoskupenie jednotlivcov, ale ako celok, ktorý voči svojmu okoliu vystupuje jednotne“ (Šúryová 2001, 476).
Rodina (respektive rodinná autorita) má též možnost anulovat rozhodnutí (a z něj plynoucí závazek) svého člena, který se potom tomuto verdiktu podrobí a osobní závazek pro něj přestává být určující a ani se za něj po rodinném vetu necítí být odpovědný, takže „jestliže … Rom něco slíbí a jeho rodina s tím nesouhlasí, necítí se vázán“ (Frištěnská – Víšek 2002, 128).
Můžeme uzavřít: morálka není v romské osadě záležitostí jednotlivce jako individua podmíněného osobními kvalitami, které se projevují v jeho činech, ale náleží spíše celé rodině, jejímž je tento členem; morálka je zde záležitostí kolektivní, jejím subjektem je rodina jako celek.

III.2.C. Otázka morálky *aneb* Rodina – subjekt a referenční bod mravnosti

Celá problematika hodnot a norem je v kultuře romských osad navíc poznamenána faktem, že mravní normy jsou vyžadovány pouze ve vztahu vůči rodinným příslušníkům a nikoli již vzhledem k ostatním rodinám, jiným romským skupinám či ve vztahu k příslušníkům majoritní populace. „In-group“ tvoří pouze členové rodiny a v tomto smyslu je ostatním mravně přijatelné lhát anebo je okrást. „Keď Cigán ukradne niečo Cigánovi z inej [*subetnickej* – poznámka autora] skupiny alebo človeku necigánskeho pôvodu, pokladá sa to za chvályhodný skutok. Nič zlého sa nevidí ani v klamaní cudzieho Cigána: ‚Rumungrovi netreba dodržať slovo, gádžovi tiež nie‘“ (Marušiáková 1988, 66–67), shodně se pak i „krivo prisahať svetu ‚bielych‘ chápe ako obrana vlastného spoločenstva“ (Palubová 2001, 92), takže to v tomto případě „nie je hriech a teda se ani neočakáva trest [*od Boha* – poznámka autora]“ (Palubová 2001, 92).
Zvláště pak „*te predžal gadžeske pre goďi* napálit, oklamat gádže“ bylo vždy „hodnoceno jako drobné vítězství nad ‚ne-svým‘“ (Hübschmannová 1999, 32)[4]. Obecně pak byly „krádeže a jiné projevy parazitismu páchané na Neromech … považovány [na rozdíl od situace, kdy by jejich cílem byl člen vlastní skupiny – poznámka autora] … za přínos skupině“ (Horváthová 1998, 14).
Tzv. „my-skupinu“, tvořenou členy příbuzenské formace, můžeme tedy v dikci H. Bergsona označit za *společnost uzavřenou*, jejímž definičním znakem je právě to, že „v jakémkoli okamžiku čítají vždy jen určitý počet jednotlivců a vylučují ostatní“ (Bergson 1936, 23) stojící v protikladu ke *společnosti otevřené*, jejíž participanty tvoří (alespoň potenciálně) veškeré lidstvo.
Obě společnosti se přitom liší mj. právě svou konceptualizací morálky, přičemž mezi morálkou společnosti otevřené a uzavřené „není rozdíl stupňový, ale povahový“ (Bergson 1936, 23), neboť morálka společnosti otevřené je (nahlíženo optikou dané konceptualizace) platná pro celé lidstvo, zatímco ve společnosti uzavřené se vztahuje pouze na její členy – a právě tak tomu je v uvedených romských (příbuzenských) skupinách.

III.3. Jak uvedené rysy souvisí s kriminalitou?

Nositelé tradiční romské kultury *jsou především příslušníky svých konkrétních rodin*. Odpovídající rodina (respektive její členové) – a *pouze* ona – představuje pro daného jedince „morální komunitu“, jejímž je členem. Na osoby za hranicemi rodiny se nevztahují etická kritéria vyžadovaná v jejím rámci. Tj. – třebaže v rámci „morální komunity“ existují striktní etická pravidla jako například „neokradeš“, „nepodvedeš“, „nebudeš lhát“, etc., jejichž dodržování je vynucováno sociální kontrolou a s jejichž porušením jsou spojeny výrazné sankce, *na osoby za hranicemi příbuzenské skupiny se tato pravidla nevztahují*. Lhát nepříbuzné osobě, okrást ji, podvést či jinak oklamat, je tedy přípustné, respektive na daný počin se nevztahují etické normy akceptované a vyžadované v rámci příbuzenské skupiny.
Domníváme se, že právě v této skutečnosti spočívá jedno z jader „romské kriminality“, neboť krádež, podvod či jiný (z pohledu majoritní společnosti) delikt vůči lidem, kteří nenáleží k rodině *není mravním prohřeškem*, respektive není vůbec považován za odsouzeníhodný, *ba naopak*! – jak dokládají mnohé výzkumy odpovídajících populací, tak „na krádež [*vně vlastní skupiny* – poznámka autora] sa … mnohé skupiny Cigánov dívali ako na vec osobnej statočnosti a hrdinstva“ (Horváthová 1964, 221).
Shrnujeme: specifická sociální organizace tradiční romské kultury, jejímž fundamentem je příbuzenství a základními jednotkami specifické příbuzenské formace, se kromě jiného vyznačuje zvláštnostmi v normativní sféře dané kultury, jejíž ústřední charakteristikou je kromě jiného i výrazně příbuzensky orientovaná morálka, kdy se etické normy a pravidla vztahují pouze na členy této skupiny (tj. na příbuzné).
*
Kromě uvedené centrální teze o tom, že kriminalita členů na příbuzenství ustavených romských skupin vyplývá (také) ze skutečnosti, že rámec této skupiny se kryje s hranicemi odpovídající „morální komunity“ (tj., že daná příbuzenská skupina a „morální komunita“ jsou totožné), takže na ne-členy se etické normy nevztahují a je možné dopouštět se na nich v zásadě jakýchkoli skutků (včetně těch, které majoritní společnost považuje za skutky kriminální), vykazuje uvedená sociální organizace i další specifika, která není možno klasifikovat

4 Též srov. skutečnost, že „slovesný folklor Romů“ (v jehož rámci se „v pohádkách často objevuje motiv: Rom – hrdina, který umí okrást, oklamat gádža“), nasvědčuje, že *‚te predžal le gádžeske pre gódi‘* – ‚přejít gádžovi přes rozum‘ – *byla schopnost, dovednost hodnocená kladně*“ (Hübschmannová 1970, 113, pozn. č. 15; zvýraznění autor).

přímo jako součást kriminality, ale jejichž charakter může být například pro kriminalisty v mnoha ohledech velice zajímavý. Jedno z čelních míst by v tomto souboru zaujímaly v kapitole **III.2B.** zmíněné *zástupné tresty*, tj. praktika, kdy – dopustí-li se některý člen rodiny trestného činu – na sebe vinu a též případný trest vezme některý jiný rodinný příslušník, než osoba, která se činu dopustila. Důvodem může být skutečnost, že skutečný viník má dvě malé děti, zatímco „zástupný" viník je bezdětný, takže pro rodinu – a o tu zde jde – by bylo jeho zatčení, respektive uvěznění, větší ztrátou, než tomu bude v případě vybraného „náhradníka".

*

Kromě výše uvedených případů, které lze – ve vztahu k původu kriminality odpovídajících skupin – považovat za klíčové, hraje příbuzenství značnou roli i v dalších polohách a momentech týkajících se dané problematiky a nositelů tradiční romské kultury. Příbuzenství, respektive rodinný princip, má totiž tendenci kontaminovat většinu oblastí, které se týkají (pochopitelně, že nejen) našeho tématu – kriminality, jež ovšem jinak žádná specifika nevykazují (prodej a konzumace drog, práce načerno, krádeže, lichva atd., atd.), čímž následně ovlivňují jejich povahu, průběh či realizaci (otázku, zda nějakým specifickým způsobem zatím ponecháme stranou). Tato teze přitom platí jak v poloze, kdy jsou nositelé tradiční romské kultury pachateli trestné činnosti, tak v případě, že jsou jejími oběťmi.

Tedy: hovoříme-li o nositelích tradiční romské kultury, je třeba počítat s všudypřítomností rodiny. Rodina hraje v životě nositelů dané kultury centrální místo, ovlivňuje a předurčuje většinu jejích aktivit, životních rozhodnutí či zájmu a nejinak je to i v případě participace dotyčných osob na oblasti, spadající pod kategorii kriminalita. Pracují-li tak nositelé tradiční romské kultury načerno, budou tak pravděpodobně činit v „rodinné firmě" (majitel bude mít živnostenský list a ostatní – nejspíše mužští – členové pracovní skupiny pocházející z nejrůznějších míst republiky [ovšem které spojuje fakt, že jsou příbuzní], či dokonce ze zahraničí [ponejvíce ze Slovenska] už ale pracují „načerno").

Jezdí-li nositelé tradiční romské kultury do zahraničí, řekněme do Německa, na šrot, pro autobaterie či pro starý nábytek a domácí spotřebiče (přičemž jednu část dostanou a tu druhou získají postupem spíše nelegálním), budou tak činit opět v rodinné „pracovní skupině", takže výprava se bude skládat (z pohledu jednoho z jejích účastníků) ze dvou bratrů, tří strýčků (z nichž jeden je jeho kmotr), dvou bratranců, dvou švagrů a tchána, včetně synovce, který je zároveň jeho kmotřencem.

Pokud pak nositelé tradiční romské kultury prodávají drogy, lze se setkat se vzorcem (nemajícím v majoritní populaci mnoho obdob, pokud vůbec jaké), že prvním a ústředním zájmem je, aby „rodina měla dost pro sebe" – a na prodej jde teprve zbytek. Při spotřebě nalézáme někdy opět zvláštní a pro majoritu netypické schéma, kdy drogu konzumuje takřka celá rodina, respektive příslušníci celého spektra generací (od pubescentů až po důchodce), genderů (muži stejně jako ženy) a rolí (otcové stejně jako matky, dědové stejně jako babičky, a jejich dcery a vnučky, stejně jako vnoučkové a synové a jejich manželští partneři obojího pohlaví) a to *všichni společně*[5]. Je přitom zřejmé, že taková situace vede k rozvratu všeho, co může být rozvráceno.

Obdobným způsobem, jako v uvedených případech, hraje rodina a rodinný princip významnou úlohu i v ostatních oblastech kriminality, na nichž – ať již jako pachatelé či jako oběti – nositelé tradiční romské kultury participují. Konkrétní aktivity se liší, společný jmenovatel – jímž je rodina – zůstává. Pokud bychom uvedený poznatek vztáhli k otázce nalézající se v podloží našeho rozboru, tj. existuje-li specificky „romská" kriminalita, bylo by možné říci, že právě ona všudypřítomná rodina, kontaminující všechny sféry života dotyčných skupin (kriminalitu nevyjímaje) je oním hledaným specifikem. Odpověď by tedy zněla – ano specifikem romského typu kriminality je kriminalita s puncem (romské) rodiny.

*

Ukázali jsme si vybrané aspekty tradiční romské kultury, které mohou být zdrojem jednání, jež je v perspektivě majoritní společnosti klasifikováno jako kriminální. Co jsme však popisovali, byl model tradiční romské kultury, respektive kultury romských osad, z něhož jsou ve zkoumaných lokalitách přítomny již jen jednotlivé části integrované v současnosti do kulturního systému od uvedeného modelu v bezpočtu ohledů výrazně odlišného.

Třebaže tedy na jedné straně existují doklady o tom, že povaha sociální organizace dotyčných lokalit vykazuje rysy obdobné modelu sociálního uspořádání romských osad, je třeba mít na paměti, že prezentovaný model je zde kontaminován mnoha vlivy, které jeho sevřenost, přehlednost a explanační možnosti v mnoha ohledech kalí.

IV. KULTURA CHUDOBY – *DRUHÝ* Z KOŘENŮ „ROMSKÉ" KRIMINALITY

O „romských ghettech" bývá referováno též jako o lokalitách sociálně vyloučených. I tato perspektiva zachycuje jisté podstatné aspekty skutečnosti. Budeme-li chápat sociální vyloučení jako komplexní situaci sestávající z několika hlavních dimenzí, ukáže se, že v naprosté většině bude zvolená lokalita odpovídat definičním parametrům i těchto jednotlivých dimenzí. Převážná většina obyvatel „romských ghett" se totiž nalézá v situaci prostorového, ekonomického, sociálního (v užším smyslu), kulturního, politického i symbolického vyloučení.

Většina obyvatel „romských ghett" má značně omezený přístup na pracovní trh, je vytěsněná do sfér šedé ekonomiky a obecně trpí nedostatkem ekonomického kapitálu. Obdobná je jejich situace i co se týče kapitálu sociálního (v úzkém

5 Srov.: „Velké procento romských uživatelů žije ve společné domácnosti s dalším uživatelem – ukazuje se tedy, že užívání drog v romských komunitách *je problémem celých rodin a často problémem vícegeneračním*" (Vyhnalová, 2004; kurzíva v originále); též viz *Výroční zpráva …* 2004, 47.

smyslu), neboť převážná většina z nich má jen výrazně skrovnou – ne-li žádnou – „síť kontaktů“ mimo příbuzenské vazby, takže jejich sociální sítě mají velice uzavřený charakter (což mj. velice ztěžuje jejich participaci na institucích majoritní společnosti). Výrazný je též jejich nedostatek kapitálu kulturního, zejména zjevná je pak absence vzdělanostních či dalších odborných profesních kompetencí. Podle všeho bychom též mohli tvrdit, že většině obyvatel „romských ghett“ je znemožněn rovnocenný přístup k politickým právům, která se dostávají ostatním a obdobně bychom mohli hovořit i o absenci formálních politických institucí v „romských ghettech“ či výkonném podílu obyvatel „romských ghett“ na těchto institucích mimo dané lokality. V symbolické rovině je pak většina obyvatel stigmatizována majoritní populací a to na základě různých atributů jako například barva pleti, specifická varieta mluveného jazyka, typické příjmení, specifická nonverbální komunikace, oděvní kreace apod., ať již samostatně či v jejich kombinaci.

IV.1. Od sociálního vyloučení ke kultuře chudoby

Pokusíme se však jít ještě dále a tvrdit, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit označovaných jako „romská ghetta“ *jsou nositeli specifického kulturního vzorce*, který vznikl v procesu reakce a adaptace na dlouhodobou chudobu stejně jako uvedené ekonomické sociální (v užším smyslu), kulturní, politické a symbolické vyloučení. Tímto kulturním vzorcem je pak *kultura chudoby*.

Koncept kultury chudoby je spjat s dílem Oskara Lewise, který jej formuloval na konci padesátých let minulého století[6]. Po jeho zveřejnění se vedle pozitivního zájmu o danou koncepci zvedla též výrazná vlna kritiky[7]. Vzhledem k tomu ovšem, že jednak má již český čtenář k dispozici jak přímo na dané téma zacílenou studii shrnující hlavní momenty odpovídající debaty (Toušek 2006), tak i monografickou publikaci prezentující danou diskuzi v širším sociologickém kontextu (Mareš 1999), a také proto, že soudobá diskuze o kultuře chudoby v rámci ciganologie (jejíž reflexí a kritikou je i přítomná stať) vychází z konceptu kultury chudoby vždy především v původních Lewisových intencích (srov. Stewart 2002, Szelényi – Ladányi 2006), budeme v této práci vycházet z Lewisova původního pojetí (s nímž již měl také český čtenář možnost se seznámit (Lewis 2006)). Abychom pak předešli možným nezamýšleným dezinterpretacím či konceptuálním kontaminacím, uvedeme v krátkosti konstitutivní prvky původní koncepce tvořícího základ odpovídající tematizace této studie[8].

Koncept kultury chudoby[9] vychází z premisy, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit *jsou nositeli specifického kulturního vzorce*, který *vznikl v procesu adaptace na dlouhodobou chudobu*, stejně jako sociální, symbolické i prostorové vyloučení (nejčastěji v urbánním prostředí) a jako reakce na tyto skutečnosti. Daný specifický kulturní vzorec konceptualizovaný jako kultura chudoby je tedy „jak adaptací, tak i reakcí chudých na jejich okrajovou pozici v třídně uspořádané, vysoce individualizované, kapitalistické společnosti“ (Lewis 2006, 405), přičemž „mnohé znaky kultury chudoby můžeme považovat za lokální, spontánní úsilí uspokojovat potřeby, které chudým instituce a orgány většinové společnosti neposkytují, protože chudí nejsou způsobilí tyto služby užívat, nemohou si je dovolit, nebo jsou nevzdělaní a nedůvěřiví“.

Kultura chudoby je *subkulturou moderní komplexní společnosti*, na níž je v mnoha ohledech závislá, na druhou stranu však funguje jako relativně autonomní kulturní systém s většinou klasických atributů takového útvaru, „má vlastní strukturu a vnitřní logiku, a vlastní způsob života předávaný v rodinách z generace na generaci“ (Lewis 2006, 402). Kultura chudoby tedy „není pouze záležitostí strádání a neuspořádanosti, tedy stavem nedostatku něčeho. Je to kultura v tradičním antropologickém pojetí, tedy taková, která poskytuje lidským bytostem návod na život, připravený soubor řešení problémů, a plní tedy významnou adaptivní funkci“ (Lewis 2006, 402).

Tento specifický kulturní vzorec, jehož jádrem je soubor alternativních hodnot a od nich odvozené jednání, pak sice dotyčným lidem umožňuje v dané pozici (pře)žít a obstát, zároveň jim však znemožňuje zpětnou integraci do struktur majoritní společnosti – tito lidé nejsou schopni „chopit se šance“ na změnu životního stylu, která se jim naskytne, ani využít programů nabízených jim ať již státem či nevládními organizacemi. Dojde-li přitom jednou k etablování vzorců kultury chudoby (tedy k adaptaci na dlouhodobou chudobu jakožto *životní strategii*), má tato tendenci se reprodukovat a mezigeneračně předávat, takže následující generace je do něj již primárně socializována.

Za charakteristické rysy tohoto specifického kulturního systému jsou považovány zejména: nedůvěra ke státním institucím, solidarita omezená především na nukleární (respektive rozšířenou) rodinu, životní strategie zaměřená na přítomnost, absence majetku, uzavřený ekonomický systém charakterizovaný zastavováním věcí a půjčováním peněz na vysoké úroky, tendence a vysoká míra tolerance k sociálním patologiím, rané sexuální zkušenosti, vysoká porodnost a častý výskyt rodin/domácností matrifokálního typu (tedy „domácností, jejichž životaschopnost závisí zejména na přínosu žen“, přičemž „spojení muže s jeho prokreační rodinou je obvykle volné a nepravidelné; a tak se pro ženaté muže stává domácnost matky ʾdomovemʻ), časté pocity fatalismu, v případě mužů slabé ego projevující se vychloubačností a zdůrazňováním vlastní maskulinity a další[10].

6 Zejména v dílech Lewis 1959, Lewis 1961 a Lewis 1966.

7 Pro její průřez a hlavní momenty viz např. Valentine 1968, Parker – Kleiner 1970, Leacock 1971, Rodman 1977, Wilson 1987, Goode – Eames 1996.

8 Stran ucelenější tematizace Lewisova konceptu v kontextu kritického rozboru konceptualizací romské kultury viz Jakoubek 2005.

9 *The Culture of Poverty*; některými autory překládáno též jako „kultura bídy“.

10 Základem Lewisova konceptu (vzhledem k hlavní linii našeho

Porovnáme-li nyní výše uvedené obecné sociálněekonomické parametry, jakož i konkrétní (a pro daný koncept definiční) vzorce, respektive prvky se způsobem života převážné části obyvatel „romských ghett" a jejich společenským kontextem, závěr bude zřejmý: traktace vzorců jednání valné většiny obyvatel „romských ghett" jakožto kultury chudoby je legitimní.

IV.2.A. Kultura chudoby a Romové[11]

Vzorce jednání lidí v „romských ghettech" mohou být klasifikovány *buď* jako tradiční romská kultura (respektive její relikt), *nebo* jako kultura chudoby, a tito lidé pak jako nositelé tradiční romské kultury, nebo jako nositelé kultury chudoby. Z metodologicko-epistemologických důvodů ale není možné říci, že jsou to Romové (ve smyslu *nositelů tradiční romské kultury*) a nositelé kultury chudoby *najednou*. Jinak řečeno – právě z uvedeného důvodu, hovoříme-li o kultuře chudoby a jejích nositelích, *nemůžeme* (chceme-li se udržet v rámci zvoleného konceptuálního terénu) *už hovořit o Romech*.[12]

Co přitom máme na mysli *týmiž* vzorci, respektive prvky v případě zmiňovaných kultur? Některé rysy tradiční romské kultury a kultury chudoby jsou identické (vysoká porodnost, nedůvěra ke státním institucím, životní strategie zaměřená na přítomnost, [domácí] násilí muže vůči ženě, absence soukromého majetku, sdílení [majetku, financí, stravy, etc.] a generalizovaná reciprocita v rámci širokých [příbuzenských] sítí, značná tolerance k sociálním patologiím všemožného druhu …), takže v každém jednotlivém případě, jakož i obecně není v případě těchto fenoménů možné vynést s konečnou platností verdikt, zda tyto („ve skutečnosti") náleží k tradiční romské kultuře, či ke kultuře chudoby; *ve skutečnosti* totiž nenáleží nikam, v čemž tkví jádro celé dané problematiky, neboť tyto rysy se *jakožto součásti* tradiční romské kultury či kultury chudoby nenacházejí *out there*, ale *jako takové* (tedy *jakožto součásti* či jakožto rysy náležející …) existují pouze coby výsledek definice, aktu, který je nad nimi vynášen poznávajícím subjektem, který danou strukturaci – ať již tu, či onu – do „vnějšího" („skutečného", „objektivního", „reálného" …) světa *vkládá* (tedy: ona tam *jako taková* nečeká). To je jádrem lekce, kterou nám udělil Kant, když doložil, že „skutečnost není našemu rozumu bezprostředně přístupná, že to, co o ní říkáme, jsou naše konstrukce o ní, ne nějaké zprávy" (Třeštík 1999, 124), respektive, jak si sám pro sebe v pregnantní tezi zformuloval ústřední myšlenku Kantovy první *Kritiky* K. R. Popper: „*Vědecké teorie jsou dílem člověka a my se snažíme tyto teorie ve světě zavádět*" (Popper 1995, 58).

Jednodušeji a srozumitelněji (v jistém ohledu ovšem též více zavádějící dikcí) bychom také o kultuře chudoby (respektive tradiční romské kultuře) mohli říci to, co Leopold Pospíšil říká o právu, a to, že *kultura chudoby není jev, ale pojem*, respektive kategorie, přičemž „oprávněnost pojmu […] nespočívá v jeho objektivní existenci, ale v tom, že jako analytický nástroj má svou heuristickou hodnotu" (Pospíšil 1997, 17). Ano, ospravedlnění (analytických) pojmů respektive kategorií nespočívá v jejich fenomenální existenci ve vnějším světě (například v etnografických datech), ale v instrumentální funkci, kterou mají pro dané zkoumání (Pospíšil 1997, 13). Klíčový je přitom fakt, že tyto (analytické) pojmy nehledáme a neodhalujeme ve „vnějším světě", naopak – jedná se o *nástroj badatele*, o *jeho* konstrukt (Pospíšil 1997, 13).

IV.3. Intermezzo – relikty tradiční romské kultury versus kultura chudoby

Při dosavadním výkladu (možných) zdrojů kriminality v tzv. „romských ghettech" jsme prezentovali dvě možná interpretační schémata. Jedním z nich bylo nahlížet na tyto enklávy jako na místa, v nichž dožívá tradiční romská kultura (kontaminována řadou této kultuře externích vlivů), druhým pak chápat obyvatele těchto lokalit jako nositele kultury chudoby. Tyto koncepce se přitom liší v centrálním momentu: první z nich odpovídající situaci interpretuje jako výraz specifické *tradice*, druhý pak jako důsledek aktuální *adaptace*.

Třebaže mezi uvedenými perspektivami panuje jisté konceptuální napětí, nemusí nás tato skutečnost nikterak přespříliš děsit. Oba koncepty jsou totiž v mnoha ohledech vzájemně ústrojné a daná podvojnost je tak spíše výhodou než potíží.

IV.4. Kultura chudoby a kriminalita

Obyvatelům „romských ghett" se z mnoha důvodů nevyplatí legálně pracovat – jednak by legálním příjmem rodina přišla o sociální dávky, jednak má řada obyvatel „romských ghett" dluhy (například pokuty za dopravní přestupky, krádeže, jízdu načerno, dluhy za neplacení alimentů, nájmu apod., dluhy za nejrozmanitější půjčky etc.), takže při legální práci by jim byla uvalena exekuce na plat (a často se tak děje, respektive takové případy jsou v lokalitě známy), a rodina by tím pádem měla mnohem nižší příjem než dříve. Pro mnoho obyvatel „romských ghett" *se tedy život v závislosti na sociální podpoře stal smysluplnou alternativou*, jinými slovy – v jejich situaci je *rozumné* rezignovat na úsilí vymanit se ze závislosti na dávkách (srov. Konopásek 1998, 102, respektive 101).

Jenže: protože příjem z dávek sociální podpory je poměrně

rozboru ovšem spíše podružným) je též *rozlišení mezi chudobou a kulturou chudoby*. Jak O. Lewis dokládá, existuje či existovalo mnoho společenství jako například nejnižší kasty v Indii, židovské komunity ve východní Evropě či většina preliterárních společností, které trpěly značnou materiální chudobou, ale nevykazovaly rysy charakteristické pro kulturu chudoby (tyto společnosti měly například vysoce diferencovanou a bohatou sociální organizaci s ustavenými kanály reprezentace a autority [náčelnictví, *paňčájat*, institut rabína, etc.]). Definičním znakem kultury chudoby a jejím ustavujícím prvkem tedy není chudoba jako taková, měřená například výší průměrné mzdy v dané oblasti, ale charakteristický soubor hodnot a norem (a od nich odvozené postoje a jednání), které osoby v daném společenství sdílí.

11 Rozšířenou a komplexnější verzi následné argumentace viz in: Jakoubek 2006, 335–339.

12 Ledaže bychom přistoupili na jiné než kulturní vymezení „Romů" (například etnické či identitární), čímž by ovšem byly způsobeny jen těžko řešitelné metodologické potíže vyplývající z mimoběžnosti, respektive nekompatibility odpovídajících konceptů.

malý, bývá doplňován o příjem z dalších aktivit, které jsou – začasté – nelegální. Abychom však celé situaci porozuměli v odpovídající perspektivě, bude dobré vrátit se zpět k perspektivě kultury chudoby a nahlížet na tyto aktivity jako na výraz adaptačních strategií dotyčných osob na jejich životní podmínky. Jedním ze značně důležitých faktorů vytvářející v případě nositelů kultury chudoby potenci pro jednání majoritní společností klasifikované jako kriminální je skutečnost, že pro (pře)žití v daných podmínkách je třeba osvojit si a přijmout soubor hodnot a s nimi spojené vzorce jednání, které jsou velice odlišné od norem majoritní společnosti a často s nimi poměrně ostře kontrastují. Existují-li tak v majoritní společnosti hodnoty a imperativy (třebaže v poloze obvykle nenaplněného ideálu) jako například „nekrást“, „nepodvádět“ či „nelhat“, jsou to právě tyto praktiky, které jsou pro život v „ghettu“ (respektive v kontaktu jeho obyvatel s příslušníky či institucemi majoritní společnosti) takřka nezbytné, respektive jejichž dodržování by pro takového jedince bylo výrazně *nevýhodné* a v mnoha případech by též bylo (například jeho rodiči, vrstevníky či kamarády) sankcionováno, respektive vyžadováno prostředky sociální kontroly. Jinak a krátce: aby lidé mohli (pře)žít v podmínkách kultury chudoby, nemohou se řídit hodnotami a ideály střední třídy, protože takové jednání by jim přineslo více škody než užitku.

Uvedená situace se přitom ve strukturální poloze výrazně podobá situaci v případě prvního zdroje „romské“ kriminality – tradiční romské kultury. V obou případech lze za potenciální sklon ke kriminalitě (v optice majoritní společnosti) považovat skutečnost, že dotyčné osoby nejsou podílníky majoritního hodnotového systému (žebříčku hodnot, vůdčích ideálů, etc.), ale vyznávají hodnoty odlišné a to nikoli pouze ve smyslu odlišné akcentace, respektive variace v řádu téhož, ale ve smyslu jinakosti poměrně radikální (jedná se o *jiné* hodnotové systémy). V obou případech lze hovořit o svébytném společenství, které se od majoritní společnosti odlišuje (krom jiného také) odlišným normativním systémem, přičemž problém (ve vztahu ke kriminalitě příslušníků tohoto společenství) spočívá ve skutečnosti, že dotyční v obou případech nepociťují výraznější morální závazky vůči členům majoritní společnosti: ani v jednom případě nejsou totiž příslušníci majoritní společnosti považováni za členy vlastní morální komunity a tedy je možno dopouštět se na nich – v etické rovině – vlastně libovolného jednání (na takové jednání se nevztahují žádná etická pravidla či restrikce ani sankce). Zásadní rozdíl mezi danou situací v případě tradiční romské kultury a kultury chudoby je přitom ten, že v prvním případě je situace, normy a jednání determinováno *tradicí*, zatímco ve druhém *adaptací*.

IV.4.A. Příklad neplacení elektrické energie na ubytovně

Vezměme si příklad ilustrující tezi uzavírající předchozí kapitolku. Představme si člověka, který se (z důvodů, které v daném ohledu nejsou důležité) přistěhuje na tzv. ubytovnu pro neplatiče. Realita ubytovny je ve vztahu k placení elektrické energie taková, že elektriku nikdo neplatí (opět i zde v tomto případě jsou důvody vzniku této situace irelevantní). Protože ale všichni elektrickou energii potřebují, jsou (načerno) napíchnuti na rozvody elektrického proudu ve veřejných prostorách. Náš člověk, který celý život řádně elektrickou energii platil, je situací znechucen a říká si: „Pakáž jedna neplatičská, ať se nedivěj, že skončili tady, když neplatěj. To já jsem jiný, já jsem vždycky platil, tady jsem omylem a jen dočasně (mimochodem, velice častá představa nově příchozích) a elektrickou energii platit, pochopitelně, budu.“ Jenže – když dojde na konci měsíce na placení, ukáže se, že náš člověk platí hned dvakrát. Jednak za svou skutečně spotřebovanou elektrickou energii a navíc – a toto nečekal – podruhé za elektrickou energii spotřebovanou ve veřejných prostorách, jejíž platba se rozpočítává na jednotlivé byty. Mít vlastní elektroměr a platit za elektrickou energii (v souladu s normami majoritní společnosti) je tedy v daných podmínkách (přinejmenším ekonomicky) značně nevýhodné a navíc je to k smíchu všem ostatním, kteří to velmi dobře vědí. Je zřejmé, že od placení elektrické energie náš člověk – nikoli na základě nějaké podlosti, kriminálních sklonů či zášti k majoritní společnosti, ale *na základě racionální, chladně ekonomické rozvahy* – v dalším měsíci upustí, nechá si odpojit elektroměr, napíchne se na veřejné rozvody a adaptuje se.

IV.4.B. Příklad změny hodnotového postoje k prostituci

(Popisovaný proces je pro přítomné účely zkrácen a zjednodušen)

V, jak se říká, „etnicky homogenní“ lokalitě M., jejíž většina obyvatel byla dlouhodobě nezaměstnaná, bydlela ve dvou místnostech o rozloze 25 m^2, pro dluhy bez energií, rodina D tvořená toho času matkou a šesti dětmi (otec byl dlouhodobě ve výkonu trestu). Jedna ze starších dívek, J., začala poskytovat placené sexuální služby. Zpočátku vyvolal tento fakt mezi obyvateli lokality značně odmítavé reakce; rodina D se stala předmětem opovržení (tehdy to „byla velká ostuda pro celou rodinu“). Matka J. s jednáním dcery výrazně nesouhlasila a chování dcery se snažila korigovat.

Jenže: zanedlouho J. koupila bratrovi PlayStation, starší sestře mobilní telefon, matce (drahé) oblečení a šperky, dělala (ostentativně) velké nákupy jídla (zejména pochutin), po určitém čase vyrovnala dluh za elektrickou energii a koupila novou sedací soupravu atd., atd. Třebaže dále v opovržení, rodina si materiálně výrazně polepšila a disponovala řadou v lokalitě ceněných a pro většinu obyvatel nedosažitelných statusových symbolů. V této době již matka prostituci své dceři nevyčítala. První (vně rodiny D) , kdo na prostituci začal nahlížet bez negativních soudů byly vrstevnice J. – zajímaly se (verbálně) o praxi, možnosti a výhledy. Postupně několik z nich začalo prostituci provozovat. Matky těchto dívek měly velice za zlé matce J., že „jim zkazila děti“, protože „J. udělala z jejich dcer kurvy“.

Jenže: po určitém čase si dotyčné rodiny materiálně polepšily. Matky těchto rodin pomalu přestávaly J. a její matce vyčítat. Postupně se v celé lokalitě obrušovaly hrany ostrého odsouzení prostituce a objevily se i některé romantizující představy („Jednou si jí Němec vezme za ženu a vezme si jí do Německa“). V dalším období se míra vnímání prostituce jako negativního jevu ještě více snížila, možná i tím, že jedna z dospělejších dívek skutečně odešla se svým bývalým klientem

do Německa, kde ses ní oženil a její materiální situace, stejně jako situace její rodiny, se viditelně ještě více zlepšila. Postupně se rozrůstá skupina dívek poskytujících sexuální služby – z této činnosti se stává sdílená zkušenost.
Příběh je zatím bez konce, jedna věc je však jistá: (až na výjimky) došlo v lokalitě M. ve velice krátkém čase (řádově několik měsíců!) k adaptaci (v oblasti praxe i hodnotového systému) na prostituci jako jeden (třebaže svou povahou specifický) z víceméně standardních způsobů obživy.
Pokud bychom chtěli, mohli bychom přitom uvedený příběh nahlížet jako příběh o změně „tradiční" hodnoty (nepřípustnost prostituce) za hodnotu „adaptační" (prostituce jako víceméně standardní úživná strategie), kdy uvedené hodnoty jsou vzájemnými protiklady. Poměrně zarážející (ačkoli možná právě že vůbec ne) je relativní rychlost a snadnost této – vzhledem k protikladnosti obou hodnot velice radikální – změny.

IV.5. Anomie (třetí zdroj „romské" kriminality) *aneb* Cíle a ne/legitimní prostředky

Jinou perspektivu na danou problematiku, tj. na „romskou" kriminalitu a její zdroje, poskytuje koncept anomie v podání R. K. Mertona. Třebaže tento koncept pojednáváme samostatně, je možné jej chápat jako jeden z aspektů kultury chudoby, respektive sociálního vyloučení, neboť jeho hlavní premisy jsou s uvedenými koncepcemi bezezbytku ústrojné, respektive lze jej chápat jako rozpracování jednoho dílčího momentu náležejícího svou povahou do kontextu uvedených konceptů.
Tedy, R. K. Merton si klade otázku, „jak určité působení některých sociálních struktur tlačí jisté příslušníky společnosti k nonkonformnímu spíše než konformnímu jednání" (Merton 2000, 133). Dříve pak, než začne na uvedenou otázku hledat odpověď, vymezí si její pole a to tak, že u skupin vystavených tlakům vedoucím k nonkonformnímu chování, tj. skupin vykazujících vysokou míru deviantního chování, předem a programově předpokládá, že tyto osoby jednají uvedeným způsobem „proto, že *normálně reagují na sociální situaci, v níž se nacházejí*" (Merton 2000, 133; kurzíva autor), nikoli proto, že by měly odlišné biologické sklony či jiné předpoklady, jejichž primární determinace by nenáležela do sociokulturní sféry. Obecně řečeno – Merton tematizuje problematiku deviantního jednání, úžeji pak anomie, v perspektivě sociologické, o níž předpokládá, že je dané problematice nejpřiměřenější.
V souvislosti s daným tématem identifikuje Merton v sociální a kulturní struktuře společnosti dva hlavní prvky. Na jedné straně jsou to kulturně definované *cíle*, záměry a zájmy, které jsou vytyčeny jako legitimní předměty snažení. Laicky řečeno, jedná se o věci, o které stojí za to usilovat'. Na straně druhé se pak nacházejí regulované a kontrolované přijatelné *způsoby dosahování těchto cílů* (prostředky) (Merton 2000, 133). Dále Merton uvádí, že „rovnováha mezi těmito dvěma prvky sociální struktury se zachovává, dokud konformita vůči oběma těmto kulturním omezením přináší konformním lidem uspokojení, totiž uspokojení z dosažení cílů a uspokojení pocházející přímo z institucionálně regulovaných způsobů jejich dosahování" (Merton 2000, 136).
Aby se ovšem účastníkům odpovídajícího sociálního řádu participace na něm vyplácela a aby tento zůstal i nadále zachován (tj. aby na tom měli jeho účastníci zájem), musí průběžné uspokojení plynout nejen z „vyniknutí nad soupeři" v rámci odpovídající „soutěže", ale i z prosté účasti na daném řádu (Merton 2000, 136–137). Centrální je přitom v daném ohledu to, aby byly pozitivní pobídky k dodržování řádu a s ním spojených závazků („pravidel hry") – spolu s možností v dané hře uspět – poskytovány *všem pozicím* v daném sociálním uspořádání (Merton 2000, 137). Pokud totiž nastane situace, kdy budou určité pozice – při dodržení všech regulí a závazků – notoricky prohrávat a tedy budou vždy ztrátové, může se stát, že ti, kteří tyto pozice zaujímají, budou buď usilovat o změnu pravidel hry, anebo od daných pravidel ustoupí a přestanou se jimi řídit. Jinak řečeno – oběti ukládané konformitou vůči institucionálním normám (zejména pak v oblasti *způsobů dosahování* institucionalizovaných cílů) musejí být kompenzovány socializovanými odměnami (Merton 2000, 137), neboť jinak – zejména v případě stálé neúspěšnosti – hrozí, že od těchto obětí bude upuštěno, respektive, obecně řečeno, že dojde k „disociaci mezi kulturně předepsanými aspiracemi a sociálně strukturovanými cestami k realizaci těchto aspirací" (Merton 2000, 137). Klíčová je však skutečnost, že upuštěno bude pouze od regulovaných způsobů dosahování daných cílů, zatímco *cíle usilování zůstanou nezměněny*. Namísto postupů omezených mnoha – zejména etickými – restrikcemi budou takové osoby (či skupiny osob) napříště odpovídajících cílů dosahovat postupem *nejefektivnějším*, nikoli sociálně schvalovaným či normativně předepsaným. Preferovány budou tedy procedury nejúčinnější, bez ohledu na to, jsou-li v dané společnosti akceptované – takové zřetele budou upozaděny ve prospěch prosté a bezskrupulózní instrumentality odpovídajících strategií. Cílů bude tedy příště dosahováno takříkajíc „bez okolků" a neinstrumentálních zřetelů.
Není přitom těžké nahlédnout situaci v tzv. „romském ghettu" optikou uvedeného schématu – obyvatelé dané lokality jsou na základě různých atributů jako například barva pleti, specifická varieta mluveného jazyka, specifická nonverbální komunikace, oděvní kreace apod., dlouhodobě neúspěšní v soutěži o společensky ceněné statky, pročež upustí[13] od v dané společnosti etablovaných a regulovaných způsobů jejich dosahování a zvolí cestu technicky nejúčinnější (třebaže majoritní společností neschvalovanou).
Celý koncept pojat v jednoduché formě
Obyvatelé daných lokalit aspirují na tytéž cíle jako majoritní společnost (videa, televize, DVD přehrávače, mobilní telefony, auta, značkové oblečení a mnohé další). V dosažení těchto cílů standardní cestou jim brání strukturální příčiny (typicky nemožnost najít zaměstnání), protože však aspirace a touha trvá a protože sledování standardního způsobu jejich dosažení – hledání zaměstnaneckého poměru, respektive následné výplaty – dlouhodobě nikam nevede, dotyční na něj rezignují. Cíle jako takové však zůstávají, mění se pouze způsob jejich

13 V danou chvíli nemáme bohužel ani prostor ani znalosti, abychom popsali proces, jakým se tato změna uděje.

dosahování. Zatímco standardní postup realizace aspirací je zatížen mnoha ohledy (etické normy, ideály, pravidla společenského styku a další), alternativní strategie od těchto zřetelů odhlížejí, respektive neberou je v potaz a soustředí se na samotnou efektivitu potenciálních procedur. Hlavním kritériem výběru postupu k dosažení cíle je tedy jeho účinnost. Je přitom zřejmé, že většina takových postupů se nalézá za hranicí legality, respektive má parametry kriminální aktivity (typicky například krádeže či podvody).

IV.5.A. Poznámka o morálce

Uvedli jsme dva možné výklady zdrojů „romské“ kriminality, respektive kriminality v tzv. „romských ghettech“. Jedním z nich bylo nahlížet na tyto enklávy jako na místa, v nichž dožívá tradiční romská kultura (kontaminována řadou této kultuře externích vlivů), druhým pak chápat obyvatele těchto sociálně vyloučených lokalit jako nositele kultury chudoby. Zmínili jsme, že jedním z centrálních momentů odlišujících tyto koncepty je oblast, kterou identifikují jako zdroj primární determinace kriminálních aktivit. Zatímco první z nich tyto postupy interpretuje jako výraz specifické *tradice* (předávané výchovou a obecně procesem socializace z generace na generaci, z rodičů na děti), druhý ji chápe jako důsledek aktuální reakce a *adaptace* na okolní prostředí a dané podmínky (v širším výhledu spojené s procesem resocializace). Ať již však budeme situaci v odpovídajících lokalitách interpretovat v perspektivě koncepce první, nebo druhé, jedna věc zůstane platná vždy, a tou je skutečnost, že lidé obývající uvedené lokality jednají tak, jak jednají nikoli ze zlé vůle, ale proto, že dané jednání je v těchto podmínkách přiměřené, či – chcete-li – „normální“ (a kromě jiného též vyžadované sociální kontrolou ze strany odpovídajících primárních skupin [v Cooleyově smyslu]). Na obecné rovině je pak zřejmé, že takové jednání je smysluplné, (v daných podmínkách) pochopitelné, „logické“ a také – predikovatelné.

Tuto skutečnost uvádíme proto, aby bylo zřejmé, že posuzovat jednání osob žijících v daných lokalitách jako mravně nepřiměřené, podlé či zvrhlé – jak se velice často děje – je přinejmenším sporné. V obrácené perspektivě je tomu zároveň tak, že skutečnost, že se většina z nás, příslušníků majoritní společnosti, chová více méně konformně a v souladu s pravidly běžnými v naší společnosti není – jak je tento fakt zhusta interpretován – dokladem nějakých našich mravních kvalit. Ne – my jednáme tak, jak jednáme, zejména proto, že 1) jsme tak byli vychováni (determinace *tradicí*); 2) je to pro nás víceméně výhodné (determinace *adaptací*), přičemž je zřejmé, že kdybychom byli vychováváni v odlišné tradici (například té „tradiční romské“), nebo bychom vyrůstali, respektive žili, v jiném prostředí (například v sociálně vyloučené lokalitě), naše jednání, respektive jeho vzory, jakož i hodnoty a normy, od nichž by tyto byly odvozeny (a jejichž naplňování by po nás bylo vynucováno sociální kontrolou), by byly jiné (a to pravděpodobně velice podobné právě těm, které jsme výše popisovali jako typické pro tradiční romskou kulturu, respektive kulturu chudoby). Jinými slovy: je třeba mít na paměti, že jen málokdy je volba obecného hodnotového systému, ze kterého jsou odvozovány normy pro vlastní jednání, v moci jednotlivce (přičemž o životě v „romském ghettu“ platí tato teze dvojnásob).

Na obecné rovině je pak možno výše naznačené teze rozvinout do kritiky obecného předpokladu, podle kterého existuje trestním právem garantovaný soubor hodnot a vzorů jednání, se kterým souhlasí většina společnosti (a na jehož základě by bylo možno rozlišovat mezi pozitivními a zavrženíhodnými postoji a aktivitami). Jak ukazují práce například E. H. Sutherlanda či A. K. Cohena, skutečností je naopak kulturní pluralismus – ve společnosti existuje více hodnotových systémů, respektive skupin (subkultur) majících rozdílné hodnoty a normy. Tyto hodnoty a normy jsou přitom osvojovány členy těchto skupin standardním způsobem v procesu enkulturace (srov. Baratta 1995, 49–50). Jinak řečeno: mechanismy učení a osvojování si (z pohledu standardních příslušníků majoritní společnosti) kriminálního jednání se nijak neliší od mechanismů enkulturace jednání „normálního“, konformního (Baratta 1995, 50). Domníváme se přitom, že tzv. „romské ghetto“ lze za takové místo alternativní socializace do odlišného souboru hodnot považovat.

Uvedené vysvětlení „romské kriminality“ přitom mimo jiné jasně ukazuje, že kořeny této kriminality spadají do oblasti *kulturní*, respektive, sociální a tedy že tato kriminalita nemá v žádném případě determinaci *biologickou* („mají to v krvi“). To znamená, že tato kriminalita závisí na socializačních mechanizmech ustavovaných na základě sociálního rozvrstvení, nikoli na základě biologických znaků (srov. Baratta 1995, 111).

IV.6. Etiketizace (čtvrtý zdroj „romské“ kriminality) *aneb* „Pokud s osobou jednáme jako s kriminální, vzniká pravděpodobnost, že se jí opravdu stane“ (Schur citováno in Baratta 1995, 66)

Pokud výše uvedený (strukturálně-funkcionální) přístup kriminalitu jednoznačně odsouvá do sféry sociokulturní, přístup etiketizační *(labelling approach)* jde svým způsobem ještě dále a odebírá kriminalitě jakýkoli apriorní („přirozený“) ontologický status. Ukazuje, že je mnohem spíše *sociálním statusem*, který je určitým jedincům či populacím připisován; její realita je tedy realitou *konstruovanou* definicemi a reakcemi (Baratta 1995, 86).

Zmíněná hra je pro naše účely příliš vysoká. Účelem přítomného textu není a ani nemůže být otázka po podstatě kriminality, přesto bychom chtěli z pozic uvedeného přístupu ukázat, že etiketizace (či spíše *stigmatizace*) může být dalším zdrojem tzv. „romské kriminality“. Jednou z bází etiketizačního přístupu je totiž známý *Thomasův teorém*, který říká, *že pokud určitou situaci definujeme jako reálnou, stává se reálnou ve svých důsledcích*. Ve vztahu k tématu kriminality by modifikovaná verze tohoto teorému zněla: „Pokud s osobou jednáme jako s kriminální, vzniká pravděpodobnost, že se jí opravdu stane“ (Schur citováno in Baratta 1995, 66). Jinak řečeno: je-li určitá osoba či skupina *označena* (stigmatizována) jako kriminální (a majoritní společnost pak k takové osobě či skupině jako

ke kriminální přistupuje), může takové označení působit jako „návod ke kriminálnímu jednání", tedy k následnému setrvání v sociální roli právě tímto označením získané (Baratta 1995, 63). Kriminální jednání je v této perspektivě reakcí, prostředkem obrany, útoku či přizpůsobení se otevřeným či skrytým problémům vyvolaným stigmatizací (označením coby kriminální) (Baratta 1995, 63).[14]

Označení určité skupiny (v našem případě „Romů") jako skupiny kriminální tak funguje jako *sebenaplňující proroctví*. V sociální praxi je totiž s členem skupiny nesoucí dané stigma zacházeno způsobem, který ustavení kriminální kariéry mnohem spíše umocňuje než aby ji umenšoval.[15] Kriminální skupina je tak *konstruována* praxí zejména policie, trestně právního systému, výchovných a vzdělávacích institucí, médií, ale i všednodenním přístupem členů majoritní společnosti.

V. ZÁVĚREČNÁ NOTICKA

Za zcela klíčovou je ve vztahu ke specifické „romské" kriminalitě možno považovat otázku identifikace pachatelů, respektive obětí. V daném ohledu by patrně bylo třeba nepodléhat (mnohdy zbytečnému či pouze módnímu) tlaku politické korektnosti a specifickou kriminalitu – třebas tu romskou (ve výše uvedeném smyslu ovšem) – za specifickou (tedy, romskou) *označovat*. To a právě to je nezbytná báze a nepominutelné východisko pro jakékoli řešení současné, nikomu nevyhovující a obecně patové, respektive zhoršující se, situace. Ničí práva přitom nebudou dotčena, protože *takové statistiky se nebudou týkat ničí* (etnické, národnostní, náboženské ani žádné jiné) *identity*.

Představa, že se někomu uděje újma, když jeho jednání bude označeno za kulturně (a o kultuře, ničem jiném, tu hovoříme) specifické, totiž vychází z (mylného) předpokladu, že mezi kulturou, identitou a „rasou" leží rovnítko. Tak tomu ovšem není. Hovoříme-li o kultuře a kulturní příslušnosti, respektive o participaci na jistých, kulturně specifických vzorcích jednání, zůstává otázka identity klasifikovaných irelevantní záležitostí (nepoužíváme-li ovšem odpovídající *typ* identity za jedno z klasifikačních kritérií, ale to je zase jiná otázka).

Daný případ je v zásadě stejný, jako v otázce mimoběžnosti osobní identity a přiřazení dotyčného k jistému například psychologickému typu či jeho klasifikačním zařazení do určité sociální či vzdělanostní vrstvy. Klasifikace příslušnosti ke kultuře je přitom v daném ohledu v zásadě „diagnózou", tj. *rozpoznáním* odpovídajícího subjektu jako *náležejícího k*.

Samozřejmé přitom je, že přehlednosti celé debaty by významným způsobem prospělo užívání termínů, které by jasně signalizovaly, že řeč není o „Romech" coby příslušnících etnika, respektive národnostní skupiny (jako určité možnosti se pak v tomto ohledu nabízejí zejména termíny „*rom*"[16], či „*kulturom*"). I přes uvedené vysvětlení záměrného a programového významového posunu etikety „Rom" a jeho deklaraci, si totiž i tak lze představit námitky a ohrazování (ať již motivované nepochopením či záměrem); proti užití označení „*kulturom*" je již ovšem obdobný nesouhlas spíše nepatřičný, jedná se o jednoznačně vnější klasifikační akt, v daném ohledu zcela nezávislý na osobním přesvědčení, záměrech, aspiracích či preferenční sebeidentitě dotyčného subjektu.

Rozlišování podle příslušnosti ke kulturám (například v otázce kulturně specifické kriminality) je přitom nejen nástrojem řešícím příslušnost pachatele specifické kriminality k ostatním pachatelům obdobně specifické kriminality, kteří tak dohromady budou tvořit specifickou skupinu pachatelů vyžadující si též specifické označení, ale i obecným lékem na časté účelové manipulace v oblasti politiky identit (zejména v poloze „etnické identity" a „národnostní příslušnosti"), s nimiž se v oblasti tzv. „romské problematiky" setkáváme takřka na každém kroku.

Shrnujeme: kdo se dopouští (například kulturně) specifické kriminality, měl by být specifickým způsobem označen, aby bylo možné společnost proti této specifické kriminalitě odpovídajícím (tj. specifickým) způsobem chránit, respektive danému typu kriminality předcházet. Procedura, jejíž součástí je klasifikace uvedené kriminality coby specifické, je přitom analogická proceduře určení lékařské diagnózy: tj., *inter alia*, netýká se identity pachatele (oběti), takže principy politické korektnosti nejsou porušeny. Je-li pak daná kriminalita klasifikovatelná jako náležející k (například tradiční) romské kultuře, nechť je označována za romskou a její pachatelé romové.

14 Uvedený přístup předpokládá, že sekundární deviace (tendence k setrvání v roli odpovídající přisouzenému statusu) je reakcí na potíže vyvolané deviací primární. Je však zřejmé, že *stigmatizace* určité skupiny může v daném mechanismu velice dobře zastat funkci primární deviace, takže stigmatizující a diskriminační přístup společnosti může být aktivizován a aplikován, aniž by se členové dané skupiny jakékoli (primární) deviace vůbec kdy dopustili.

15 Konkrétním (analogickým) příkladem sebenaplňujícího proroctví praxe z oblasti výchovných institucí, kdy („domnělá", respektive přisuzovaná) romská „etnicita" „problémových dětí" je spíše přímou vstupenkou do ústavní výchovy (a tedy spíše k sociálnímu *vyloučení*), než do preventivně výchovné péče (a tedy spíše k sociálnímu *začleňování*), se zabývá například K. Červenka (Červenka 2006).

16 Označení „*rom*" s malým „r" na začátku navrhuji – aby se předešlo zbytečným nedorozuměním – užívat ve smyslu „nositel romské kultury." Malé „r" je přitom na místě, neboť se nejedná o skupinu národnostně, etnicky, státně či jinak vymezenou, kterézto by si velké počáteční písmeno nárokovat mohly. Termín *rom* je v tomto ohledu podobný spíše termínu „zemědělec" (nebo spíše „hokynář"), než „Ital." Pokud by se tento krok neměl setkat s úspěchem, nabízím ještě alternativu *romonoš* (či *romofer*), tj. – v Sekytově dikci – nositel romství.

LITERATURA

Baratta, Alessandro (1995): *Sociologie trestního práva*. Brno: Masarykova univerzita.

Bergson, Henri (1936): *Dvojí pramen mravnosti a náboženství*. Praha: Jan Laichter.

Budilová, Lenka (2007): Cigánská příbuzenská skupina. Antropologická perspektiva. In: Mareš, Petr – Hofírek, Ondřej, eds., *Sociální reprodukce a integrace: Ideály a meze*, Brno: Masarykova univerzita a Mezinárodní politologický ústav, 203–221.

Červenka, Karel (2006): Skupinová solidarita a etnizace deviantního chování ve výchovných institucích. Poznámky k etnicky definovaným aspektům inkluze tzv. problémové mládeže. In: Marada, Radim, ed., *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 256–277.

Fraser, Argus (1998): *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Frištenská, Hana – Víšek, Petr (2002): *O Romech (na co jste se chtěli zeptat), manuál pro obce*. Praha: VCVS. o.p.s.

Goode, Judith – Eames, Edwin (1996): An Anthropological Critique of the Culture of Poverty. In: Gmelch, Georgie – Zenner, Walter, P. eds., *Urban Life: Readings in Urban Anthropology*. Illinois: Waveland Press, 405–417.

Horváthová, Jana (1998): *Základní informace o dějinách a kultuře Romů*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR.

Horváthová, Emília (1964): *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Hübschmannová, Milena (1999): Několik poznámek k hodnotám Romů. In: *Romové v ČR*. Praha: Socioklub, 16–66.

Hübschmannová, Milena (1970): Co je tzv. cikánská otázka?. *Sociologický časopis*, 2, 105–119.

Jakoubek, Marek (2004): *Romové – konec (ne)jednoho mýtu. Tractatus Culturo(mo)logicus*. Praha: Socioklub.

Jakoubek, Marek (2005): Multikulturalizmus vs. kultura (na příkladu tzv. Romů a „jejich“ kultury). In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek, eds., *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 198–235.

Jakoubek, Marek (2006): Přemyšlení „Romů“ *aneb* Chudoba „Romů“ má povahu Janusovy tváře. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek, eds., *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 322–400.

Jakoubek, Marek (2010): A „romabűnözés“ okairól. *Acta Ethnologica Danubiana,* 12. Ročenka Výskumného centra európskej etnologie, 55–68.

Konopásek, Zdeněk (1998): *Estetika sociálního státu: O krizi reprezentace (nejen) sociálního zabezpečení*. Praha: G plus G.

Kroeber, Alfred L (1963): The Nature of Culture. In: Kroeber, Alfred L., ed., *Anthropology: Culture Patterns and Processes*. New York – London: A Harvest/HBJ Book, 60–130.

Leacock, Eleanor B., ed. (1971): *The Culture of Poverty: A Critique*. New York: Simon and Schuster.

Lewis, Oscar (1966): The Culture of Poverty. *Scientific American*, 215 (4), 19–25 ; (též viz: Lewis, Oscar (2006): Kultura chudoby. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek, eds., *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 401–412.)

Lewis, Oscar (1959): *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Povery*. New York: Basic Books.

Lewis, Oscar (1961): *The Children of Sanchez*. New York: Random House.

Liégois, Jean-Pierre (1995): *Rómovia, Cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istropolitana.

Linton, Ralph (1945): *The Cultural Background of Personality*. New York: Appleton-Century-Crofts, INC.

Mareš, Pavel (1999): *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Slon.

Marušiaková, Jelena (1988): Vzťahy medzi skupinami Cigánov. *Slovenský národopis*, 36, 66–67.

Murdock, George P. (1969): The Science of Culture. In: Murdock, George P., ed., *Culture and Society*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 61–77.

Murdock, George P. (1969): Fundamental Characteristic of Culture. In: Murdock, George P., ed., *Culture and Society*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 80–86.

Palubová, Zuzana (2001): Ľudové náboženstvo Rómov z Levoče a okolia na prelome 20. a 21. storočia. *Etnologické rozpravy*, 2, 80–95.

Parker, Seymour – Kleiner, Robert (1970): The Culture of Poverty: An Adjustive Dimension. *American Anthropologist*, 72 (3), 516–527.

Popper, Karl R. (1995): *Věčné hledání: Intelektuální autobiografie*. Praha: Vesmír – OYKOYMENH – Prostor.

Pospíšil, Leopold (1997): *Etnologie práva: Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*. Praha: Set out.

Rodman, Hyman (1977): Culture of Poverty: The Rise and Fall of a Concept. *Sociological Review*, 25 (4), 867–876.

Stewart, Michael (2002): Deprivation, the Roma and „the underclass“. In: Chris Hann, ed., *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. London: Routledge, 133–155.

Szelényi, Iván – Ladányi, János (2006): *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*. New York: Columbia University Press.

Šúryová, Eva (2001): Rómovia a kriminalita. *Sociológia*, 33 (5), 417–532.

Toušek, Ladislav (2006): Kultura chudoby, underclass a sociální vyloučení. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek, eds., *„Romové“ v osidlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 288–321.

Třeštík, Dušan (1999): Vymysliti si český národ. In: Třeštík, Dušan, ed., *Mysliti dějiny*, Praha – Litomyšl: Paseka, 121–135.

Valentine, Charles, A. (1968): *Culture and Poverty: Critique and Counter-Proposals*. Chicago – London: The University of Chicago Press.

Večerka, Kazimír (1999): Romové a sociální patologie. In: *Romové v ČR*. Praha: Socioklub, 417–446.

Vyhnalová, A. (2004): *Specifika romských uživatelů drog ve srovnání s majoritními uživateli*. Praha: VOŠ sociálně právní. Absolventská práce, obor sociální práce.

Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2003. (2004): Praha: Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti.

Wilson, William, J. (1987): *The Truly Disadvantaged: The Inner City. The Underclass and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.

AUTOR

Jakoubek, Marek (13. 3. 1975, Praha), český sociální antropolog. Zabývá se hermeneutikou cikánských kultur a česko(-slovensko)-bulharskou krajanskou problematikou. Je autorem monografií *Romové – konec (ne)jednoho mýtu* a *Vojvodovo: Etnologie krajanské obce v Bulharsku*, řady antologií a množství dílčích studií věnovaných (nejen) uvedeným tématům.

Kontakt: PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 301 25 Plzeň; e-mail: jakoubek@ksa.zcu.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Původ, význam a používání přezdívek u bulharských Čechů

Lenka J. Budilová

Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň

Do redakce doručeno 20. listopadu 2011; k publikaci přijato 14. února 2012

Text je dílčím výstupem projektu GAČR č. P405/10/0471

THE ORIGINS, MEANING AND USE OF NICKNAMES IN CZECH VILLAGES IN BULGARIA

ABSTRACT The article deals with naming practices among Czechs who lived in the first half of 20th century in two Bulgarian villages – Vojvodovo and Belinci, and who left Bulgaria after WWII. The text analyzes the origins, the use and the meaning of nicknames in the studied population in 1900–1950. It draws on fieldwork carried out among the people who migrated from Bulgaria and settled in several towns and villages in South Moravia (region of Mikulov and Valtice) and their descendants. Naming practices of Bulgarian Czechs are analyzed in relation to naming strategies of Bulgarians. Nicknames are classified into several groups: patronymic nicknames, occupational nicknames and unique personal nicknames. The system of nicknames, which evolved as a third classificatory element to help organize the local social world, is studied in respect to strategies of giving, using and concealing nicknames in different contexts. Two sets of nicknames, used by the Czech and Bulgarian inhabitants of the village, respectively, are studied as an expression of the existence of two distinctive moral communities.

KEY WORDS Bulgarian Czechs; nicknames; names; naming practices; Vojvodovo; Belinci

ABSTRAKT Příspěvek se zabývá problematikou jmen a strategiemi pojmenovávání u bulharských Čechů, evangelíků, kteří žili v první polovině 20. století ve dvou bulharských obcích, Vojvodovo a Belinci. Vychází přitom z dat získaných během terénních šetření v několika obcích na Valticku a Mikulovsku, kde dnes žijí přesídlenci z Bulharska a jejich potomci. V textu jsou vedle rodných jmen a příjmení analyzovány zejména přezdívky bulharských Čechů vzhledem k jejich původu, významu a způsobu užívání. Přezdívky, které se zde vyvinuly jako třetí klasifikační systém (vedle rodných jmen a příjmení), jsou klasifikovány do několika kategorií a je sledován jejich význam pro dané společenství. Text se zabývá také strategiemi dávání, užívání či zamlčování přezdívek v různých kontextech, a sleduje danou problematiku ve vztahu k systému pojmenovávání v rámci sociálního prostředí, které dané společenství obklopovalo (bulharské pravoslavné obyvatelstvo). Poukazuje pak také na skutečnost, že v rámci Vojvodova byly používány dva odlišné soubory přezdívek pro stejné osoby, což odráží existenci dvou různých morálních společenství v rámci jedné obce.

KLÍČOVÁ SLOVA Bulharští Češi; přezdívky; jména; pojmenovávání; Vojvodovo; Belinci

ÚVOD

Zkoumání jmen a pojmenování osob či věcí má v sociální antropologii dnes již poměrně bohatou tradici. Jména byla zkoumána nejčastěji jako součást symbolického výkladu světa, který dané společenství sdílí, nebo jako prvek klasifikačního systému používaného pro organizování sociálních vztahů. Dnes již klasickou je Lévi-Straussova teze o tom, že osobní jména mají ze strukturálního hlediska podvojný význam: na jedné straně vypovídají o příslušnosti *pojmenovávaného* jednotlivce k nějaké předem dané kategorii, a lze je tedy označit za cosi jako *identifikační známku*; na straně druhé jsou však zároveň svobodným výtvorem individua, které *pojmenovává* a vyjadřuje tak prostřednictvím pojmenovávaného aktuální stav vlastní subjektivity (Lévi-Strauss 1996, 222). Jména tak byla v antropologii zkoumána nejčastěji jako instituce stojící na průsečíku dvou tendencí: na jedné straně individualizace, snahy vymezit jedinečnost člověka, a na stra-

ně druhé tendence zařadit osobu do pletiva sociálních vztahů. Goodenough (1965) například srovnává dvě společenství v Souostroví Karolíny (Truk) a v Bismarckově souostroví (Lakalai). V prvním případě je systém pojmenovávání velmi individualizovaný a má kompenzovat fakt, že jednotlivec je v této společnosti vnímán primárně jako člen své matrilinie a jeho osobnost je do značné míry potlačována. Ve druhém případě se zase setkáváme se složitým systémem *teknonym* a cyklů jmen, což má kompenzovat individualistické hodnoty této společnosti zdůrazňující úspěch a osobní schopnosti tím, že jména jedince začleňují do systému sociálních vazeb (Goodenough 1965, 271–275). Slavnou se stala také analýza používání a významu *teknonym*, tedy pojmenování osob prostřednictvím jmen jejich dětí, mezi neurozenými obyvateli Bali z pera manželů Geertzových, v níž ukazují, jak zde používání *teknonym* slouží jednak k třídění společnosti do jednotlivých věkových (generačních) tříd a jednak k vytváření velmi flexibilních korporovaných descendentních skupin, což umožňuje právě strukturální genealogická amnézie spojená s užíváním *teknonym* (Geertz – Geertz 1964).

Jména však v řadě společností jsou (či byla) považována nikoli jen za pouhá slova, etikety, arbitrární označení osob či věcí. Jménům se často přisuzuje význam přesahující pouhé označení, a tak se stávají sociálními entitami sama o sobě. Setkáváme se například s vírou v magickou moc jména či s jejich tabuizací, tedy zákazem určitá jména (nebo za určitých okolností) vyslovovat (Goodenough 1965, 271; Barnes 1967, 112), případně s praxí výměny jmen mezi jednotlivci či celými rodinami (Rivers 1900, 77). Například zákaz vyslovování jména ještě nenarozeného dítěte, s nímž se setkáváme v některých tradičních společnostech, vychází z obavy o osud dítěte a předpokládá bytostnou jednotu mezi jménem a osobou, kterou označuje, a moc jména ovlivňovat jeho nositele co do osudu, zdraví či charakterových vlastností (Svoboda 1947, 105; pro Bulharsko srov. Krăsteva-Blagoeva 1999, 66). Pozornost byla věnována také vztahu pojmenovávání k ideologii daného společenství, k centrálním rituálům s ním souvisejícím (křest), vzniku „duchovního příbuzenství" (kmotrovství) či slavení svátků oblíbených světců, jak na řeckém kontextu ukazuje například Bialor (1967).

Způsoby pojmenovávání byly studovány také jako výraz vztahu mezi člověkem a místem. Nezřídka to totiž bývalo právě místo, co dávalo jméno člověku, a nikoli naopak. Lévi-Strauss (1996, 241) uvádí příklad kalifornských Juroků, kteří odvozovali osobní jména lidí od bydliště či rodiště manžela nebo manželky, otce nebo matky: jméno tak zároveň vypovídalo jak o příslušnosti k lokalitě, tak o situovanosti jednotlivce vzhledem k druhým (vdaná – ovdovělý, apod.). Významnou roli míst v pojmenovávání jednotlivců a rodin však máme doloženou také z evropských společností. Na skutečnost, že řada dnešních příjmení v německy mluvících zemích je odvozena ze jmen domů či hospodářství poukazuje například Dülmen (1999, 15). Zvyk užívání jmen „po domě" dokládá též Pine u Góralů z Podhale v podhůří polských Tater (Pine 1996, 446). O podobném užití jmen domů pak máme doklady také z Bulharska, kde jméno bylo považováno za součást symbolického bohatství domu, a proto bylo třeba jej neustále obnovovat a udržovat v domě (Krăsteva-Blagoeva 1999, 63). Používání jmen po domech či usedlostech je však doloženo také v českých zemích (Beneš 1962, 9-10; Moldanová 1983, 12).

Současné antropologické přístupy pak oproti klasickým textům kladou v souvislosti s analýzou jmen a pojmenovávání důraz například na politický aspekt procesu pojmenovávání a moc, kterou obsahuje, na vztah mezi jménem a identitou člověka, či roli jmen nejen v (kolektivní) paměti, ale také v (kolektivním) zapomínání (pro přehled viz vom Bruck – Bodenhorn 2006).

Způsoby pojmenovávání osob v česky mluvícím prostředí se zabývá bohatá literatura antroponomastická, která sleduje například utváření rodných jmen v češtině (Šmilauer 1974; Knappová 1989), tvorbu osobních jmen v nejstarším vývojovém období (Pleskalová 1998), původ a způsob utváření českých příjmení (Beneš 1962), či příjmení v současné češtině z vývojového i jazykovědného hlediska (Knappová 1992). V některých studiích je zohledňován také vztah pojmenovávání k lidovým představám a charakteru sociálních vztahů v nejstarších obdobích, kdy docházelo k tvorbě osobních jmen. Tak se například poukazuje na to, že také v evropském dávnověku nebývalo jméno pouze prostředkem k označování a rozlišování osob, ale bylo považováno za součást dotyčného, s nímž tvořilo jakousi magickou jednotu a určovalo tak jeho osud (Svoboda 1947, 101-102). Výběr rodného jména dítěte byl často motivován strachem o život dítěte, snahou ochránit jej před zlými silami, či touhou, aby se stalo nositelem žádoucích vlastností (Svoboda 1947). Přezdívky jsou pak klasifikovány jako dodatečné pojmenování, které člověk získává v průběhu života na základě nápadných tělesných či povahových vlastností či podle jiných okolností (Svoboda 1964, 41). Jsou to neúřední vlastní jména, která charakterizují osoby například odkazem k povolání, vlastnostem či původu nositele, a mohou obsahovat pozitivní i negativní hodnocení (Pleskalová – Karlík – Nekula 2002, 354). Přezdívky jsou většinou analyzovány vzhledem ke způsobu jejich tvorby z hlediska jazykovědného, zároveň jsou však považovány také za svědky „*dobové společenské situace i mezilidských vztahů*" (Knappová 1999, 88).

BULHARŠTÍ ČEŠI

Jako *bulharské Čechy* označuji společenství česky mluvících evangelíků, kteří žili v letech 1900–1950 jednak v obci Vojvodovo v severozápadním Bulharsku a od roku 1935 také ve vesnici Belinci v okrese Isperich na východě země. Vojvodovo, ležící 15 kilometrů jižně od dunajského přístavu Orjachovo, bylo založeno v roce 1900 zejména česky mluvícími evangelíky z vesnice Svatá Helena v Banátu (pro podrobnější popis peripetií stěhování ze Svaté Heleny do Bulharska srov. Jakoubek 2010a, 33–72). V obci žili kromě česky mluvících obyvatel také Slováci (srov. Botík 2005), pocházející z některých (dnes) srbských (Kovačica, Padina, Veliko Središte, Silbaš), maďarských (Pitvaroš) a bulharských obcí (Gorna Mitropolja,

Podem, Brašljanica) (srov. Michalko 1936, 69–77), a několik rodin bulharských.

Pro pochopení hodnotového systému a životního stylu bulharských Čechů je třeba zdůraznit jejich specifickou a ve společenství udržovanou religiozitu. Identita společenství, které zde označujeme jako *bulharské Čechy*, byla po dlouhou dobu identitou primárně náboženskou: traktovali se především jako „věřící", nikoli jako „Češi". Identifikace s českým (resp. československým) národem u nich v průběhu první poloviny 20. století musela být teprve budována, přičemž výraznou roli v tom sehrály aktivity orgánů československé krajanské péče zejména v oblasti školství (srov. Jakoubek 2010b). Po příchodu do Bulharska se evangelíci ze Svaté Heleny připojili k místní metodistické církvi (Michalko 1936, 244; Jakoubek 2010a, 83–85). Páteří jejich víry byl individuální vztah s Bohem, důraz na asketickou morálku (zříkali se nejen alkoholu, ale i tance, písní a jiných „světských radovánek"), a pojetí exkluzivní spásy. Jednota náboženské obce ve Vojvodovu byla později narušena a v roce 1925 spory vrcholí rozdělením metodistického sboru, kdy asi polovina jeho členů následuje nového kazatele G. Kowala a vymezuje se vůči metodistům. Nově odštěpená konfese odmítá křest dětí, aplikuje představu všeobecného kněžství, klade důraz na asketickou morálku, individuální vztah s Bohem a veřejné deklarování této víry (podrobněji k rozkolu viz Jakoubek 2010a, 90–95). Kowalovi následovníci se začali označovat a byli označováni jako *darbisté*.[1] Vojvodovští Češi a jejich potomci o této události dodnes referují jako o „rozdělení kostelů", protože tento rozkol se brzy manifestoval stavbou druhého kostela v horní části obce (srov. Michalko 1936, 245; Nešpor – Hornofová – Jakoubek 2001, 75). Od té doby se obyvatelé obce dělí na ty, kteří navštěvují *„horní kostel" (darbisté)*[2] a na ty, kteří chodí do kostela *„dolního" (metodisté)*. Příslušnost ke *kostelu* se předávala v rodinách, v případě smíšených sňatků pak platilo pravidlo, že žena má následovat svého muže. Vztah mezi oběma konfesně vymezenými tábory je našimi informátory popisován rozporuplně, od korektních vztahů až po vzájemnou nevraživost a ideál vzájemné endogamie obou *kostelů*.

Ve 20. a 30. letech 20. století dochází k dvěma vlnám migrace z Vojvodova, a to (zejména) z důvodu relativního přelidnění a nedostatku půdy v obci. V důsledku uplatňovaných dědických strategií se půda vojvodovských rodin v každé generaci dělila a výsledkem byla situace, kdy hospodářství už nedokázala uživit své majitele (srov. Budilová 2011). V roce 1928 tak odchází řada rodin do Argentiny (Michalko 1936, 68; Necov 2006, 88), a v roce 1935 odchází z Vojvodova 12 rodin a usazuje se v obci Belinci (Belenci), v oblasti Ludogorje (Deli Orman) ve východním Bulharsku (Penčev 2006, 95). Bulharská etapa historie „bulharských Čechů" se uzavírá v letech 1949/1950, kdy naprostá většina z nich přesídlila do pohraničních oblastí tehdejšího Československa, zejména na jižní Moravu (srov. Vaculík 1983).

RODNÉ JMÉNO, JMÉNO PO OTCI A PŘÍJMENÍ U BULHARSKÝCH ČECHŮ

Rodná jména[3] dětí vybírali u bulharských Čechů rodiče, většinou ovšem volili v souladu se zavedenými zvyklostmi, které popíšeme dále. Dítě nosilo své jméno od narození; obřad křtu, který byl například v okolní bulharské společnosti tak významný (Krăsteva-Blagoeva 1999, 31–40), zde s aktem pojmenovávání přímo nesouvisel. Jak jsme viděli, po rozdělení metodistického sboru zhruba polovina vojvodovských domácností děti nekřtila vůbec, druhá polovina křtila vždy, když se nashromáždil dostatek dětí, často tedy i s několikaměsíčním zpožděním. Chybí zde také instituce kmotrovství a s ní související pojetí „duchovního příbuzenství", které hrálo v pravoslavných zemích často významnou roli (srov. Bialor 1967 pro Řecko; Hammel 1968 pro Srbsko; Krăsteva-Blagoeva 1999, 40–46 pro Bulharsko). Nejčastějšími mužskými jmény byla jména Josef, Václav, Štěpán, Alois, Karel a Petr, nejčastějšími ženskými jmény Anna, Marie, Olga, Kateřina a Barbora. Jména se dávala většinou po prarodičích, dále pak po strýcích, tetách, a dalších příbuzných, a často se vyskytovala praxe pojmenování prvorozeného po otcových rodičích, druhorozeného po rodičích matčiných (podrobněji k rodným jménům viz Budilová 2012).

Repertoár českých jmen, která se ve Vojvodovu a Belincích dětem dávala, byl značně omezený. Několik nejoblíbenějších jmen se pak statisticky opakovalo častěji než všechna ostatní dohromady. Protože rodiny bulharských Čechů bývaly početné, dostalo se v každé generaci a v každé rodině posléze téměř na všechna nejužívanější jména. Nová jména se v Bulharsku téměř nedávala: bulharští Češi si totiž chtěli zachovat svoji odlišnost od bulharského okolí a tak bulharská jména nepoužívali, zároveň však jejich znalost českých jmen byla omezená, proto opakovali stále tatáž. Výjimkou je několik biblických jmen (Ester, Noemi, Samuel), která se objevují v některých rodinách jako jména nová. Řada autorů přitom poukazuje na to, že evangelíci v Evropě i USA často preferovali právě starozákonní jména (Dülmen 1999, 90; Wilson 1998, 193–201).

Některé děti své jméno nezdědily po příbuzných ale „narodily se se svým jménem". Narodilo-li se dítě v některý z významných dnů (například na Barboru, 4. prosince, či na Štěpána, 26. prosince), bylo pojmenováno jménem, které se s tímto dnem pojilo. Přestože bulharští Češi coby evangelíci neuznávali světce, jejichž jména byla spojována s konkrétními dny v kalendáři, český (církevní) kalendář znali a dodržovali vztah mezi určitými daty a konkrétními jmény (světců). Identický

1 Darbistické hnutí založil anglikánský pastor John Nelson Darby v roce 1830 v Plymouthu. Jeho učení vychází z kalvinismu; darbisté křtí pouze dospělé, kladou důraz na individuální etiku a autoritu Bible a odmítají církevní hierarchii (více k dané problematice in Jakoubek 2010a: 93, poznámka pod čarou 31).

2 Oni sami a jejich potomci toto označení dnes odmítají a používají označení Křesťanské sbory, jejichž součástí se stali po přesídlení do Československa.

3 Pro podrobnější nástin problematiky rodných jmen a částečně také příjmení u bulharských Čechů viz Budilová 2012.

zvyk (pojmenovávání dětí po významných světcích) převažoval až do konce 19. století také v Bulharsku, od přelomu století však byl stále více nahrazován pojmenováváním po prarodičích (Krăsteva-Blagoeva 1999, 59–61). Mezi nejznámější svátky v bulharském pravoslavném kalendáři, spojované se jménem konkrétního světce, patří například Todorovden, Georgiovden či Dimitrovden (srov. Ognjanova 1999). Zvyk pojmenovávat děti po světcích, na jejichž svátek se narodily, je ovšem doložen také v českých zemích (Doušek 2009, 204–205).

U bulharských Čechů se občas setkáváme také s prostředním jménem, které mělo podobu jména po otci či (u žen) po manželovi. Toto prostřední jméno se objevovalo pouze v oficiálních kontextech, například v dokumentech či na náhrobcích (k vojvodovským náhrobkům srov. Jakoubek 2010a, 177–211), naopak v běžném hovoru naši informátoři tato jména nepoužívají vůbec. Uvádějí, že v Bulharsku *jméno po otci* oni sami mezi sebou nepoužívali, nicméně ve škole a na oficiálních dokumentech se objevovalo, a tak se tímto způsobem při oficiálních příležitostech podepisovali. *Jméno po otci* tedy vzniká jednoznačně pod vlivem bulharštiny a bulharského okolí. V bulharštině se jedná o tzv. *baštino ime* („jméno po otci"), které bylo oficiální součástí jména každého občana a často (před plným ustavením rodových příjmení) sloužilo jako příjmení. Dle slov našich informátorů nebylo v některých bulharských rodinách v první polovině 20. století rodové příjmení ještě ustáleno a tak se místo něj používalo právě *baštino ime*. U bulharských Češek se na této pozici objevuje jak jméno po otci (u svobodných dívek), tak jméno po manželovi (u vdaných). Toto jméno bývalo vloženo mezi osobní jméno a příjmení v nezměněné podobě, bez koncovky – například *Anna Karel Krivanek* (otec byl Karel Křivánek), případně s bulharskou koncovkou – například *Lidia Stefanova Faboukova* (manžel se jmenoval Štěpán Fabouk). Jedna z našich informátorek k oficiální podobě svého jména uvádí:

„Já jsem se psala Lidia Josif Krivankova, po otci. Pak Lidia Stefan Faboukova, po manželovi. Někdy jsem se psala jen Lida Josifova, nebo Lida Stefanova. Lída Stefanova mi všichni [Bulhaři] říkali."[4]

Příjmení byla u bulharských Čechů pevně ustálena a předávána v mužské linii: děti nosily příjmení svého otce, vdané ženy příjmení manžela. Tento systém nepochybně „zdědili" po svých předcích, kteří si jej přinesli z habsburské monarchie, kde byla dědičnost a neměnnost příjmení uzákoněna již v roce 1780 (Knappová 1992, 3-9; Moldanová 1983, 12). Vzhledem ke stabilitě manželských svazků pak ve většině případů platila rovnice jedna rodina, jedno příjmení. Výjimkou byly opakované sňatky a vztahy mezi polovičními sourozenci, kteří mohli být nositeli příjmení různých (po svých otcích), nicméně také v případě druhého sňatku vdovy s malým dítětem si někdy její nový manžel dítě osvojil a to přijalo jeho příjmení. Nejčastějšími příjmeními bulharských Čechů bylo Čížek, Dobiáš, Dvorský, Filip, Hrůza, Karbula, Klepáček, Kňourek, Kopřiva, Kovařík, Křivánek, Pitra, Skalák, Švejda.

Jak jsme viděli, bulharští Češi používali k identifikaci jednotlivců dvoučlenného systému rodného jména a příjmení. Repertoár českých rodných jmen byl přitom omezený a také v důsledku zvyku pojmenovávání dětí po prarodičích se stále reprodukovala tatáž jména. Českých příjmení byl také omezený počet, a za dané situace tak nutně a opakovaně docházelo k situacím, kdy řada osob lokálního vesnického společenství nosila stejné jméno i příjmení. Tento fakt a potřeba dalšího rozlišování mezi takovými lidmi pak vedl k rozvoji dalšího klasifikačního systému, přezdívek. Obdobná tvorba doplňkových neoficiálních antroponym k rozlišování stejnojmenných osob je popsána v řadě tradičních lokálních společenství, analyzovanému materiálu je však blízká zejména analogická situace v české vesnici Bígr (Bigăr) v rumunském Banátu (Salzmann 1993).

PŘEZDÍVKY U BULHARSKÝCH ČECHŮ

Během terénního výzkumu jsme často naráželi na problematiku přezdívek, používaných jak pro celé rodiny, tak pro jednotlivce. Pro identifikaci konkrétních rodin a osob naši informátoři používali přezdívky velmi často, někdy ovšem – z ohledu k nám a naší předpokládané neznalosti kontextu – používali standardního systému křestního jména a příjmení. Pokud však hovořili mezi sebou, při odkazování k druhým používali takřka výhradně přezdívek. Explicitně pak uvádějí, že ve Vojvodovu a Belincích se lidé identifikovali spíše přezdívkami než podle oficiálních příjmení. K jednotlivým rodinám ve Vojvodovu se obvykle referovalo prostřednictvím příjmení otce – hlavy rodiny (srov. Budilová 2008, 132). Přirozeným štěpením jednotlivých rodinných domácností pak docházelo k tomu, že v obci bylo několik rodin nesoucích stejné příjmení, což naši informátoři obvykle reflektují slovy: *„Tam bylo Hrůzových (Pitrových, Kňourkových, apod.) několik"*, či například *„… ale to byli zas jiní Hrůzovi"*. K rozlišení těchto jednotlivých rodin pak často sloužily právě přezdívky.

Přezdívky používané ve Vojvodovu se dají obecně rozdělit do několika skupin – první je možné označit jako přezdívky *patronymické*, tedy takové, které vycházely ze jména otce, dědečka či obecně nejstaršího muže v rodině, druhá skupina jsou pak přezdívky, které vznikly buď z určité specifické situace, příběhu, či byly odvozeny z vykonávaného řemesla nebo způsobu obživy, a které byly používány obdobným způsobem jako přezdívky *patronymické*. Oba tyto typy přezdívek se používaly jak pro jednotlivce, tak pro označení celých rodin. Posledním typem přezdívek jsou takové, které označovaly jen jednu konkrétní osobu a na další se nevztahovaly.

Patronymické přezdívky se obvykle odvozovaly od křestního jména otce či dědečka, a tak se například od jména Ladislav, kterému se obecně říkalo *Láda*, odvozovala přezdívka *Ládovi*. Tou se označovala jednak celá rodina, jednak jednotliví rodinní příslušníci – například dcera tohoto muže byla jmenována jako *Kačena Ládová*, syn jako *Franta Ládů*. Podobně se ve Vojvodovu setkáváme s přezdívkami jako *Vincencovi*, což odkazovalo k variantě jména Václav, Vinca, či s přezdívkou *Bedřichovi*, odkazující k jménu Bedřich. Objevuje se též pře-

4 Lýdie Faboukova, narozena 1930; Nový Přerov, 19. 1. 2007.

zdívka *Roban (Robanovi)* od jména Robert.[5] Jiná rodina se označovala jako *Tondovi*, podle křestního jména otce Antonín. Slovy naší informátorky:
„Já jsem si taky vzala Hrůzu, ale to byli zase jiní Hrůzovi. Byli jsme tam Hrůzovi hodně. Jeho táta byl Antonín, tak se jim říkalo *Tondovi Hrůzovi*, nebo jenom *Tondovi*."[6]
Patronymické přezdívky se často používaly v případech, kdy vedle sebe žily rodiny stejného příjmení, které bylo v každodenním životě třeba odlišovat, neboli, jak říkají naši informátoři, pro odlišení jednotlivých *větví* rodiny. Ve vesnici například vedle sebe bydleli tři bratři – František, Josef a Alois Karbulovi – a protože měli (pochopitelně) všichni stejné příjmení, používaly se pro ně (respektive jejich rodiny) přezdívky *Frantíkovi, Josefovi* a *Lojzovi*. V některých případech byly rodiny označovány jak přezdívkou odvozenou z rodného jména, tak i skutečným příjmením, takže se nazývaly například *Frantíkovi Karbulovi* či *Tomšovi Hrůzovi*, nebo obrácením pořadí, tedy například *Kopřivovi Ládovi*. Jindy se však zkráceně používalo pouze přezdívky odvozené z rodného jména otce, respektive dědečka: *Tomšovi, Ládovi, Frantíkovi*; příjmení pak bylo jakýmsi zamlčeným předpokladem této identifikace, a tak se z původně rodného jména (Tomeš) stávala přezdívka (Tomšovi) a z ní posléze vlastně cosi jako příjmení. Takové rodinné přezdívky často přežívaly i do další generace: když se například dospělý syn našeho Františka odstěhoval a založil vlastní rodinu, bylo k němu a jeho rodině (v některých případech i k jeho dospělým dětem) i nadále referováno jako k *Frantíkovejm*.
Patronymické přezdívky byly používány zejména pro děti a v některých případech i vnoučata daných osob. Tak mohl být například některý z obyvatelů Vojvodova znám jako *Petr Tomšů*, s odkazem k rodnému jménu jeho otce, přičemž příjmení se v tomto označení neobjevovalo vůbec. Všichni mluvčí ovšem příjmení znali a věděli, že v případě *Tomšů* se jedná o *Tomšovy Hrůzovy*, a tak je nebylo třeba dodávat (jednalo se tedy vlastně o *Petra Tomšů Hrůzů*). Dcera nebo vnučka Františka zmíněného v předchozím odstavci zase mohla být označena například jako *Anka Frantíková*, dcera Tomše pak jako *Olga Tomšová*. Přezdívka zde opět nahrazuje funkci příjmení. U žen byly používány většinou tyto *patronymické přezdívky* po otci, ať už byly svobodné nebo vdané.
Občas se však objevovala praxe pojmenování vdané ženy prostřednictvím jména jejího manžela *(Marjána Tondova, Lída Štěpánova)*, ovšem tento způsob pojmenování se situačně střídal s jejím pojmenováním prostřednictvím jména otcova. Pokud bylo například v určitém kontextu třeba zdůraznit, z které rodiny nevěsta pochází, použilo se pro ni označení prostřednictvím jména jejího otce. Setkáme se i s identifikací manžela prostřednictvím manželčina jména *(Dolfa Káčin, Jirka Rozárčin)*, které ovšem nebylo tak časté jako kombinace opačná. Označení manželky manželovým jménem je vlastně *teknonymem* v Lévi-Straussově smyslu, tedy označením někoho prostřednictvím jeho vztahu k někomu jinému (Lévi-Strauss 1996, 235). Totožný způsob pojmenovávání manželek prostřednictvím jmen jejich manželů (nahrazující někdy v každodenním styku plně i příjmení) je doložen také v řadě bulharských regionů (Krăsteva-Blagoeva 1999, 116–120). Někteří autoři hovoří v tomto případě o andronymech (Bialor 1967, 105).
Patronymické přezdívky tedy referovaly ke skupině osob („rodině", „rodu") odkazem k jedné osobě, obvykle k nejstaršímu mužskému členovi. Odvozeně pak *patronymum* sloužilo ke specifikaci jednotlivých konkrétních osob, náležejících do dané rodinné „větve". Taková přezdívka mohla vzniknout až v určitém okamžiku vývojového cyklu rodiny. Musela být splněna podmínka, že muž, od něhož byla přezdívka odvozena, měl určitý počet potomků, a zároveň museli mít dostatek potomků také jeho bratři, sdílející stejné příjmení, takže vznikla potřeba diferencovat mezi jednotlivými rodinnými větvemi. Tohoto bodu bylo pochopitelně dosaženo buď v pokročilém věku dané osoby, nebo až po její smrti. Stát se referentem *patronyma* tedy bylo možné až ve stáří, a nebyla to volba vědomá, byla to situace, k níž za určitých okolností prostě docházelo. Jména samotného referenta se přitom tato skutečnost nijak nedotkla. Je přitom pravděpodobné, že on sám byl v mládí označován jiným *patronymem*, odkazujícím například k jménu jeho děda z otcovy strany. V tomto smyslu byla tvorba *patronym* do určité míry závislá na kontextu a odvíjela se od aktuální situace: například klasifikace a distinkce jednotlivých rodinných „větví", která byla nezbytná na Svaté Heleně, se ve Vojvodovu stala zbytečnou, ale byla nahrazena novými klasifikacemi a distinkcemi pramenícími z nové situace (bratři bydlící ve vzájemné blízkosti apod.).
Jiné typy přezdívek, které se používaly stejným způsobem, vznikaly například ze specifického příběhu, situace či historky. Mohly bychom je, pro naše účely a pro odlišení od výše uvedených *patronymických přezdívek*, označovat jako *přezdívky situační* (tedy: mající původ v určité situaci či příběhu). Tak se například setkáváme s přezdívkou *Banátský*, kterou dostala rodina, která se jako poslední v roce 1923 přistěhovala z Banátu do Vojvodova. Konkrétní osoby pak byly označovány jako *Józa Banátský* či *Francka Banátská*, přičemž příjmení samotné je opět vynecháno (všichni ovšem věděli, že se jednalo o *Filipovy*). Zdrojem další rodinné přezdívky je historka, která se v různých variantách traduje mezi našimi informátory: Podle jedné z variant došlo k hádce mezi manželem a manželkou, a muž, povahy prchlivé, ze vzteku hodil po své ženě sekerou. Okamžitě si však svůj čin uvědomil a zakřičel na svoji ženu: „Káčo, uskoč!" Tento muž pak začal být označován jako *děda Vyskočil* nebo *Uskoč*. Rodina pak vešla ve známost jako *Uskočovi, Uskočilovi* či *Vyskočilovi*. Přezdívka se pak také používala víceméně jako příjmení, když byly například děti těchto rodičů označovány jako *Vyskočil* nebo *Vyskočilová*. Jiným případem byl vznik přezdívky *Svat* či *Svátu*: ta odkazuje k bulharskému příbuzenskému termínu *svatove*, který je vzájemným

5 V tomto textu čerpám kromě rozhovorů uskutečněných s přesídlenci z Bulharska na dané téma také z materiálu sepsaného panem Miroslavem Štrbkou z Dolních Dunajovic a ze seznamu přezdívek vyhotoveného paní Annou Svobodovou ze Žabčic. Oběma za jejich přispění děkuji.

6 Marie Hrůzová, 1921–2010; Nový Přerov, 10. 8. 2006.

adresným i referenčním termínem pro rodiče muže a ženy, kteří uzavřeli sňatek. Bulharští Češi sami tento termín nepoužívali, ale znali jeho význam a užití z bulharského kontextu. Jeden z vojvodovských obyvatel podle jedné varianty příběhu projevoval radost nad tím, že jistá osoba se mu stane „svatem", případně si (podle jiné varianty) dělal legraci a danou osobu, která se mu měla stát „svatem" pořád laškovně oslovoval: „svate, svate!". Toto jméno mu pak zůstalo a byl označován jako *děda Svátu*, přičemž přezdívka nadále referovala i k jeho dětem *(Anka Svatová)* a celé rodině *(Svatovi)*. Jiná rodina byla označována jako *Věříšovi*, což odkazuje k příběhu, kdy jeden z členů rodiny údajně honil po vojvodovských zahradách tele, které mu uteklo, a křičel na něj: „Věříš, tele, že tě chytnu?" Takto se pak říkalo i jeho dětem *(Venca Věříšů)*, kteří však přezdívku vnímali jako pejorativní. Alternativní výklad vzniku této přezdívky pak odkazuje k výše zmíněnému náboženskému rozkolu v obci, kdy odštěpená část sboru („darbisté") kladla velký důraz na veřejnou deklaraci své víry, vyznání o vlastním „uvěření". Přezdívka tak má v určitém zlehčujícím tónu – vedle příběhu o teleti – odkazovat zároveň k této náboženské roztržce. S odkazem na F. Zonabendovou bychom tak mohli říci, že *„přezdívka svým vlastním způsobem vyjadřuje to, co sociální cenzura nedovoluje říci přímo*" (Zonabend 1977, 271, citace in Krăsteva-Blagoeva 1999, 127).

Jiné přezdívky vznikaly na základě vykonávaného řemesla či jiným způsobem souvisely se zdrojem obživy. Řemeslo se například stalo zdrojem přezdívky pro rodinu pana Dobiáše, který byl krejčí: pro odlišení od jiné větve Dobiášů byli s celou rodinou označováni jako *Dobiášovi Krejčíkovi*. Podobně pak rodina, jejíž otec byl obecně znám jako *Drvodelec* (z bulharského „dărvodelec" = tesař, truhlář) získala přezdívku *Drvodelcovi*, která se vztahovala také na další členy rodiny. Jiný vojvodovský občan byl označován jako *Gerandžija*, protože byl specialista na hloubení studní (přezdívka pochází v bulharského „geran" = studně). Profese mlékaře, který rozvážel mléko do odstředivky (bulharsky „mandra" = odstředivka, sýrárna) pak zase dala vzniknout přezdívce *Mandradžija*. Vojvodovský kovář se někdy označoval jako *Železár* (z bulharského „železar" = kovář, železář) a jeho děti a manželka pak odvozeně jako Železárovy/Železárova. Jedna vojvodovská rodina pak byla označována jako *Govedárovi*, protože její členové vykonávali pro obec pastvu krav (z bulharského „govedar" = pasák hovězího dobytka). Zdrojem dalších přezdívek používaných ve Vojvodovu byl potom fakt, že v obci byly dva obchody, vlastněné dvěma českými rodinami, které se jmenovaly podle známých bulharských měst „Varna" a „Šumen". Tato jména pak byla rozšířena na majitele obchodu a celou jeho rodinu podobným způsobem jako výše zmiňovaná *patronyma*. Vznik této přezdívky osvětluje naše informátorka:

„On tam měl obchůdek a měl nad obchodem vizitku ‚Šumen'. Tak my jsme jim pak všem říkali ‚Šumenovi' – Etelka Šumenová, Štefi Šumenová … Oni se aj hněvali kluci nejdřív."[7]

Zvláštním případem pak byly přezdívky, které se vztahovaly pouze k jednou konkrétnímu člověku. Většinou se jednalo o odkaz k nějaké vlastnosti dané osoby, či specifickému příběhu, který se k ní vázal. Tak se například jednomu obyvateli Vojvodova říkalo *strejček Štěpán hluchej*, zatímco jiné obyvatelce obdobně *teta Anna hluchá*. Druhý případ byl údajně dokonce zdrojem pozdějšího pojmenování pro dům: po přesídlení Čechů a Slováků do Československa si její dům koupil pozdější kronikář obce Necov a, slovy naší informátorky, „*… říkalo se tam pak ‚u tety Anny hluchý'. Nevím ani, jak se jmenovala, jestli byla Hrůzová, nebo jak.*"[8] Jeden z obyvatel Vojvodova byl zase obecně znám jako *Doktor Sodov*, protože jako dítě vypil u otce v dílně louh a popálil si hrdlo (poranění spravila až operace po přesídlení do Československa). Jiný (ex-)Vojvodovčan je dodnes znám jako *Orator*, což vzniklo reflexí jeho řečnických schopností *(„on tak uměl pěkně vyprávět")*.

Někdy má přezdívka původ v příjmení a nikoli v rodném jménu jako u *patronymických přezdívek*. Tak tomu je v případě jednoho našeho informátora, kterého bylo v každodenních situacích potřeba odlišit od jiného chlapce téhož (rodného) jména. Protože příjmení tohoto muže je Filip, začalo se mu říkat (a říká se mu dodnes) *Filipčo*. On sám to popisuje následujícími slovy:

„Já jsem si vždycky hrál s Lojzou Kovaříkem, to byl můj bratranec. Vždycky jsme si hráli u nich na dvoře, a když nás jeho máma volala domu, volala vždycky: ‚Lojzo!', ale my jsme nevěděli, kterého Lojzu myslí, tak ona vždycky říká – ‚ty ne, ten Filipčo'. A to už mi zůstalo. Když se mě ptali, kterej Alois jsem, řekl jsem, že Filipčo. Mě to nemrzí."[9]

Zde můžeme společně s Lévi-Straussem konstatovat, že v tomto případě se *„…příjmení stalo jakousi přezdívkou*" (Lévi-Strauss 1996, 230), tedy že se otočil obvyklý vztah příjmení coby prvku klasifikujícího do určité třídy a jména jako jednotky, která rozlišuje konkrétní individuum: příjmení zde bylo použito pro identifikaci konkrétního jednotlivce v rámci širší třídy „Aloisů". Podobným případem přezdívky odvozené z příjmení je Josef Hrůza, žijící v Novém Přerově, který je všemi označován jako *Hrůzinek*. Podobně se sestrám Pitrovým zase někdy říkalo *Pitrinky*.

Vrátíme-li se ještě k Filipčovi, ukáže se jedna zajímavá a důležitá věc. Pan Filip byl (a dodnes je) jako *Filipčo* znám mezi Čechy (a Slováky) z Vojvodova a Belinců. Ve Vojvodovu ovšem kromě Čechů a Slováků žili také Bulhaři, a ti téhož člověka označovali svojí vlastní přezdívkou, a to jako *Belija* (z bulharského „bílý")[10], pro velmi světlou barvu jeho vlasů. Tento případ odkrývá fakt, že někteří obyvatelé Vojvodova měli přezdívky dvě: jednu, která vznikla a byla používána v české protestantské komunitě a druhou, kterou vytvořili a používali místní Bulhaři. Přestože Češi bulharské přezdívky znali, nikdy je nepoužívali, a naopak. V rámci jedné vesnice se tak setkáme se dvěma vzájemně uzavřenými komunitami

7 Barbora Čížková, narozena 1921; Mikulov, 26. 4. 2008.

8 Barbora Čížková, narozena 1921; Mikulov, 26. 4. 2008.

9 Alois Filip, narozen 1919; Valtice, 13. 6. 2009.

10 Informaci čerpám z písemného záznamu vlastního životopisu vojvodovského Bulhara, T. Metodieva Stančeva (1920–2011), sepsaného dne 15. 6. 2007 a uloženého v archivu M. Jakoubka, kde čeká na publikaci.

lidí, přičemž právě používání přezdívek odhaluje hranice mezi nimi.

Původ některých přezdívek je dnes už nezjistitelný; můžeme-li však usuzovat z případu poměrně nedávného (po přesídlení), kdy se jistému muži říká „Havel" pouze proto, že se setkal s Václavem Havlem a potřásl si s ním rukou, lze předpokládat, že jejich původ mohl být velmi rozmanitý. Během terénního výzkumu jsme se tak setkávali i s přezdívkami, jejichž význam a původ už nikdo neznal (nebo nechtěl znát). Například místnímu kováři, Alosi Pitrovi, se říkalo *Beňa*, a jeho rodině *Beňovi*, ovšem původ této přezdívky neznáme. Kuriózní je pak například způsob referování k jedné rodině jako k *Duparinovým*, což je podle některých informátorů možná odvozeno z bulharského „dupe" = zadek (tato interpretace je však nejistá). Dalšími přezdívkami neznámého původu jsou například *Čacharanda* či *Haťko*.

Zcela specifický případ přezdívek pochází z Belinců, obce ve východním Bulharsku, kde Češi žili od roku 1935 společně s Turky. Turečtina byla také zdrojem přezdívek dvou mužů stejného jména. Karlu Pitrovi Turci říkali *Kjučuk Karlo*, aby jej odlišili od Karla Kňourka, kterého nazývali *Kodžaman Karlo*. Původ přezdívek byl v tělesném vzrůstu obou Karlů – „Kodžaman" pochází z tureckého „kocaman" (= velký), „Kjučuk" zase z tureckého „küçük" (= malý). Tyto přezdívky byly používány místními Turky, spadají tedy do stejné kategorie jako výše zmíněná přezdívka *Belija*, kterou by snad bylo možné nazvat *exo-přezdívky* (tedy takové, které byly používány ne-členy daného společenství). Tyto přezdívky se do určité míry – nicméně spíše v poloze žertovné – ujaly také mezi bulharskými Čechy.

POUŽÍVÁNÍ A VÝZNAM PŘEZDÍVEK

Tvorbu přezdívek u bulharských Čechů je možné sledovat z perspektivy vývoje českých osobních jmen, protože řada z nich, zejména *patronymické přezdívky*, byla odvozována z českých rodných jmen (*Tomšovi*, *Ládovi*), jiná pak zase z českých příjmení (*Filipčo*, *Pitrinky*, *Hrůzinek*). Další typ přezdívek, jejichž původ je ve specifické situaci či příběhu, je zase vytvořen z českých sloves (*Věříš*, *Uskoč*). Stejně tak je možné pozorovat vliv bulharského okolí na tvorbu přezdívek bulharských Čechů: tento vliv je zřejmý zejména u přezdívek vzniklých z vykonávaného řemesla (*Gerandžija*, *Drvodelec*) či odkazujících (přeneseně) na bulharské reálie (*Varna*, *Šumen*). Ve dvou případech je pak zaznamenán ve tvorbě přezdívek také vliv turečtiny (*Kjučuk Karel* a *Kodžaman Karel*).

Tvorba přezdívek je přitom v česky mluvícím prostředí poměrně dobře doložena už od nejstarších období, jako příklad nedědičného pojmenovávání osob, které bylo používáno zpravidla v nepřítomnosti označovaného a odkazovalo většinou na nějakou „*nápadnost nebo neobvyklost v podobě, povaze, na vadu, činnost, oděv, majetek, na nějakou příhodu, apod.*" (Beneš 1962, 8). Také v českých osadách v rumunském Banátu je popsán systém přezdívek sloužících k rozlišení stejnojmenných osob a používaných často pouze v nepřítomnosti jejich nositelů (Utěšený 1964, 210-211; Salzmann 1993, 150-154). V bulharské společnosti (Krăsteva-Blagoeva 1999, 126–132) je doloženo používání přezdívek, které měly jak individualizační význam, odkazovaly k charakteristickým rysům jednotlivce a jejich smyslem bylo odlišovat stejnojmenné v rámci lokálního společenství, tak povahu klasifikační: tím, že se předávaly z generace na generaci, odkazovaly ke kategorii lidí. Protože v Bulharsku nebyla do konce 19. století oficiálně ustanovena rodinná příjmení, přezdívky se postupně přeměňují právě na dědičná příjmení (Krăsteva-Blagoeva 1999, 127).

Bulharští Češi používali výše načrtnutý systém přezdívek jako klasifikační systém, který měl zjednodušit orientaci mezi stejnojmennými osobami a rodinami. Přezdívky se však používaly výhradně jako termíny *referenční*, nikoli *adresné*. Jako *adresné* termíny sloužily mezi příbuznými buď příbuzenské termíny *(maminko, tatínku, dědečku, strýčku)* doprovázené vykáním, obraceli-li se členové mladší generace ke starším (a to i v případě vlastních rodičů), nebo osobní jména, jednalo-li se o styk mezi sobě rovnými, tedy osobami ze stejné generace, nebo o oslovení mladších staršími. Nepříbuzní, obracel-li se mladší na staršího, používali ke vzájemnému oslovování také příbuzenských termínů *(teto, strejčku)*, v tomto případě používaných v metaforickém smyslu, a vykání. Ve stejné generaci a v oslovení mladších staršími se pak používala buď rodná jména *(Barči, Štéfi, Lojzo)*, nebo oslovení *bratře, sestro*, v kontextu společných náboženských shromáždění. Došlo-li však k posunu v generacích například tak, že jedna ze dvou osob ve vzájemné genealogické pozici (v nativní dikci) *první sestřenice*, byla, řekněme, o patnáct let starší než druhá, pak mladší starší vykala a oslovovala ji *teto*. Z toho je zřejmé, že při volbě odpovídajícího oslovení nebyla rozhodující genealogická pozice, ale spíše (relativní) věk dotyčných. Pokud jde o termíny *referenční*, byla zase podle totožných kritérií používána buď rodná jména *(Barči, Tonda)*, hovořilo-li se o vrstevnících nebo hovořil-li starší o mladším, doplněná případně o příjmení *(Tonda Kovaříků)*. Pokud mluvil mladší o starším nebo cizím člověku, používal obvykle zase termíny *strejček/teta/děda*, často doplněné buď o rodné jméno *(strejček Franta)*, pokud šlo o příbuzného, či o příjmení *(strejček Kovařík)*, pokud šlo o cizího. V takových případech se pak často používaly také přezdívky *(strejček Drvodelec, teta Kačena Ládová, teta Anka Svátová)*.

Jak bylo naznačeno výše, řada přezdívek byla dotyčnými vnímána jako pejorativní nebo přinejmenším neupřednostňovaná forma označení. Z tohoto důvodu se přezdívky nikdy nepoužívaly v přímém oslovení, ale vždy pouze jako termíny *referenční*. Podobný způsob používání přezdívek je doložen také v řadě jiných společností, v nichž jsou přezdívky, odkazující k nějaké osobité charakteristice jednotlivce, také používány pouze jako termíny *referenční* a nikdy ne jako a termíny *adresné* (Wilson 1998, 283). Také v Bulharsku se přezdívky zpravidla nepoužívaly při oslovení a některé se dokonce před dotyčnými tajily, právě pro jejich negativní význam; ze stejného důvodu pak lidé takto označení často vymýšleli alternativní vysvětlení pro vznik dané přezdívky, který je stavěl do lepšího světla (Krăsteva-Blagoeva 1999, 128).

Jak jsme viděli, přezdívky se většinou dědily, kromě několika málo výjimek, jež platily pouze pro konkrétní jednotlivce *(Filipčo, Orator, Doktor Sodov)*. Tyto pro jednotlivce specifické přezdívky nikdy nedostávaly ženy: ženy se tedy mohly stát nositelkami přezdívek pouze tak, že je zdědily (pro podobnou situaci v Řecku srov. Bialor 1967, 104–105), případně dostaly po manželovi. *Patronymické přezdívky*, a přezdívky odvozené od řemesel, které se dědily *(Anka Frantíková, Tonda Krejčíků)*, pak naznačovaly příslušnost jednotlivce k nějaké kategorii lidí, měly tedy klasifikační význam. *Patronymické přezdívky* často sdíleli lidé, kteří mohli být nositeli různých příjmení, tyto přezdívky se totiž (narozdíl od příjmení) předávaly bilaterálně: tak mohla být například *Anka Frantíková* ve skutečnosti příjmením, řekněme, *Dobiášová*, přestože přezdívka *Frantíkovi* se obecně pojila s příjmením *Karbulovi*.

V systému pojmenovávání i oslovování se odráželo několik prvků hodnotového systému bulharských Čechů. Důraz na hierarchii mezi generacemi se odrážel ve vykání dětem rodičům a všem dospělým osobám, stejně jako v používání zdvořilého oslovení *strejčku, teto*. Protichůdný, ale též přítomný důraz na rovnost před Bohem, který se manifestoval zejména ve shromáždění, kde vedle sebe, slovy jednoho našeho informátora, „*… seděli v jedné lavici chudý i bohatý*“[11], se zase projevoval v používání příbuzenských termínů *(bratře, sestro)* mezi sobě rovnými (dospělými) v církvi. Převažující pocit společenství pak zase odráží používání příbuzenských termínů *(strejčku, teto)*, pro všechny dospělé osoby.

Skutečnost, že ve společenství bulharských Čechů (které se dlouho chápalo především jako společenství *věřících*) se používal systém přezdívek pro jednotlivce i rodiny, který jejich bulharské okolí sice znalo, ale nepoužívalo, a že Bulhaři ve Vojvodovu a Turci v Belincích zase měli (dokonce i pro stejné osoby) alternativní systém přezdívek, zase poukazuje na hranice mezi *komunitami*, které žily společně v jedné obci a přicházeli do každodenního kontaktu, přesto se však vnímaly a vymezovaly jako *společenství odlišná* (pro přezdívky jako *marker* skupinových hranic srov. Wilson 1998, 281–283).

LITERATURA

Barnes, James A. (1967): Genealogies. In: Epstein, Arnold L., ed., *The Craft of Social Anthropology*, London: Tavistock Publications, 101–127.

Beneš, Josef (1962): *O českých příjmeních*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Bialor, Perry A. (1967): What´s in a name? Aspects of the social organization of a Greek farming community related to naming customs. In: Lockwood, William G., ed., *Essays in Balkan Ethnology*, Berkeley: The Kroeber Anthropological Society Papers, 95–107.

Botík, Ján (2005): Česi a Slováci v bulharskom Vojvodove. In: *Ročenka Spolku Slovákov z Bulharska*, Bratislava: Spolok Slovákov z Bulharska, 33–38.

Bruck, Gabriele vom – Bodenhorn, Barbara (2006): “Entangled in histories”: An Introduction to the Anthropology of Names and Naming. In: Bruck, Gabriele vom – Bodenhorn, Barbara, eds., *The Anthropology of Names and Naming*, Cambridge University Press, 1–30.

Budilová, Lenka (2008): Některé aspekty příbuzenství a sňatkových vzorců u ´vojvodovských Čechů´. *Český lid/Etnologický časopis*, 95 (2), 127–142.

Budilová, Lenka J. (2011): Dědické strategie a předávání gruntu ve vztahu k příbuzenství a genderu. Případ bulharských Čechů, 1900–1950. *Historická demografie* 35/2011, 187–218.

Budilová, Lenka J. (2012): „Ajť se neztratí jméno“. Jména a pojmenovávání u bulharských Čechů. *Český lid/Etnologický časopis* (v tisku).

Doušek, Roman (2009): *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761). Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*. Brno: Masarykova univerzita.

Dülmen, Richard van (1999): *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století). I. Dům a jeho lidé*. Praha: Argo.

Geertz, Hildred – Geertz, Clifford (1964): Teknonymy in Bali: Parenthood, Age-grading and Genealogical Amnesia. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 94, 94–108.

Goodenough, Ward H. (1965): Personal Names and Modes of Address in Two Oceanic Societies. In: Spiro, Melford E., ed., *Context and Meaning in Cultural Anthropology*, New York: The Free Press, 265–276.

Hammel, Eugen A. (1968): *Alternative Social Structures and Ritual Relations in the Balkans*. New Jersey: Prentice–Hall, Inc., Englewood Cliffs.

Jakoubek, Marek (2010a): *Vojvodovo – etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: CDK.

Jakoubek, Marek (2010b): From believers to compatriots: the case of Vojvodovo, a ´Czech´ village in Bulgaria. *Nations and Nationalism* 16 (4), 675–695.

Knappová, Miloslava (1989): *Rodné jméno v jazyce a společnosti*. Praha: Academia.

Knappová, Miloslava (1992): *Příjmení v současné češtině. Jazyková příručka*. Liberec: AZ KORT, a.s.

Knappová, Miloslava (1999): Přezdívky v proměnách staletí. *Acta onomastica 40*, 82-88.

Krăsteva-Blagoeva, Evgenia (1999): *Ličnoto ime v bălgarskata tradicia*. Sofia: Akademično izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.

Lévi-Strauss, Claude (1996 [1962]): *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dauphin.

Michalko, Ján (1936): *Naši v Bulharsku. Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov*. Myjava: Knihtlačiareň Daniela Panického.

Moldanová, Dobrava (1983): *Naše příjmení*. Praha: Mladá Fronta.

Necov, Neco P. (2006): Dějiny Vojvodova. In: Jakoubek, Marek – Nešpor, Zdeněk – Hirt, Tomáš, eds., *Neco Necov Petkov: Dějiny Vojvodova. Vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, Plzeň: Občanské sdružení Vojvodovo, 27–89.

Nešpor, Zdeněk R. – Hornofová, Martina – Jakoubek, Marek (2001): Čeští nekatolíci v rumunském Banátu a v Bulharsku. Část třetí. Vojvodovo, obec denominačního typu. *Lidé města*, 5, 62–86.

Ognjanova, Elena (1999): *Ot koleda do koleda*. Sofia: „Koralov u sie“.

Penčev, Vladimir (2006): Tempus edax rerum aneb o minulosti a současnosti vojvodovských Čechů. In: Jakoubek, Marek – Nešpor, Zdeněk – Hirt, Tomáš, eds., *Neco Necov Petkov: Dějiny Vojvodova. Vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku*, Plzeň: Občanské sdružení Vojvodovo, 90–105.

Pine, Frances (1996): Naming the house and naming the land: Kinship and social groups in Highland Poland. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2, 443–59.

Pleskalová, Jana (1998): *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.

Pleskalová, Jana – Karlík, Petr – Nekula, Marek, eds. (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Rivers, William Halse R. (1900): A Genealogical Method of Collecting Social and Vital Statistics. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 30, 1900, 74–82.

Salzmann, Zdeněk (1993): Přezdívky v Bigăru: příspěvek k antroponymii česky mluvící vesnice v jihorumunském Banátu, *Naše řeč*, roč. 76, č. 3 (1993), 146-156.

Svoboda, Jan (1947): Slovanská osobní jména ve světle národopisu. *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii* 18, 1-2, 107–110.

Svoboda, Jan (1964): *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.

Šmilauer, Vladimír (1974): Úvodem, In: Kopečný, František, *Průvodce našimi jmény*. Praha: Academia, 9-29.

Utěšený, Slavomír (1964): Vlastní jména osob a zvířat u Čechů na jihu rumunského Banátu, *Naše řeč* 47, 1964, 208-216.

11 Petr Klepáček, narozen 1943; Velké Přílepy, 18. 10. 2011.

Vaculík, Jaroslav (1983): Bulharští Češi a jejich reemigrace v letech 1949–1950. *Český lid*, 70 (4), 82–85.
Wilson, Stephen (1998): *The means of naming. A social and cultural history of personal naming in western Europe*. London and New York: Routledge.
Zonabend, Françoise (1977): Pourquoi nommer? Les noms de personnes dans une village Francoise: Minoten-Chatillonnais. In: *L´Identitè, Seminaire interdisciplinaire dirige par Claude Lévi-Strauss, professeur au College de France, 1974–1975,* Paris: Grasset, 257–279.

AUTORKA

Budilová, Lenka (4. 4. 1980, Rokycany), antropoložka a etnoložka. Žije v Rudné u Prahy s Markem Jakoubkem a krom péče o dceru Barboru se věnuje také antropologickým tématům jako je teorie příbuzenství či problematika terénního výzkumu. V roce 2010 obhájila disertační práci na téma *Vojvodovo, česká vesnice v Bulharsku (Příbuzenství, manželství a dům)* na Katedře antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, kde od roku 2006 přednáší spřízněná témata. V současné době se zabývá zejména otázkami dědické praxe, sňatkových strategií a migračních pohybů obyvatel bulharských obcí Vojvodovo a Belinci.
Vedle problematiky bulharských Čechů se společně s Markem Jakoubkem výzkumně, publikačně i překladatelsky řadu let věnovala tématu cikánských/romských skupin v České a Slovenské republice (Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek, eds. 2007: *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni a Vlasta Králová; Jakoubek, Marek – Budilová, Lenka, eds. 2009: *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury).

Kontakt: Mgr. Lenka J. Budilová, Ph.D., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň, e-mail: budlenka@hotmail.com.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

La boîte de Pandore dans l'oeuvre de Félicien Rops

Barbora Půtová

Katedra teorie kultury (kulturologie) a Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 14. října 2011; k publikaci přijato 26. března 2012

PANDOŘINA SKŘÍŇKA V TVORBĚ FÉLICIENA ROPSE

ABSTRAKT Předmětem studie je analýza temných stránek lidské sexuality v uměleckých dílech belgického ilustrátora a grafika Féliciena Ropse (1833–1898). Cílem studie je představit tohoto předního reprezentanta symbolismu a dekadence z hlediska jeho umělecké interpretace takových témat, jako jsou lesbismus, zoofilie, sodomie, voyeurismus a další alternativní formy sexuálního života. Ropsovo kontroverzní dílo je zasazeno do kontextu doby, v níž bylo sexuální násilí, erotická destrukce, animální pudy, vášně a zkaženost zahalena do symbolů a alegorií. Félicien Rops dokázal svým dílem dekonstruovat hodnoty a normy měšťácké morálky a uměleckými prostředky vyjádřit různé podoby lidské sexuality.

KLÍČOVÁ SLOVA umění; dekadence; symbolismus; sexualita; erotika

SOMMAIRE L'objet de l'étude est une analyse des côtés obscures de la sexualité humaine dans les oeuvres artistiques de l'illustrateur et graveur belge Félicien Rops (1833–1898). L'objectif de l'étude est de présenter ce principal représentant du symbolisme et de la décadence du point de vue de son interprétation de tels sujets que lesbisme, zoophilie, sodomie, voyeurisme et d'autres formes alternatives de la vie sexuelle. L'oeuvre controversée de Rops est enchâssée dans le contexte de l'époque où la violence sexuelle, la destruction érotique, les instincts animaux, les passions et le pervertissement étaient voilés dans des symboles et des alégories. Félicien Rops a réussi, par son oeuvre, de déconstruire les valeurs et les normes de la morale bourgeoise et d'exprimer, par des moyens artistiques, les diverses formes de la sexualité humaine.

MOTS-CLÉS art; décadence; symbolisme; sexualité; érotisme

Le graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898) est considéré comme une des personnalités principales de l'art de la décadence et du symbolisme de la 2e moitié du 19e siècle. Dans son oeuvre se sont interpénétrés d'une manière originale de tels sujets que l'érotisme animal, anarchie sexuelle, enivrement dionysiaque, douleur perverse et culte de la mort. Dans son oeuvre de jeunesse, Rops s'est concentré à la caricature par laquelle il a commenté ironiquement l'état des arts, de la politique, de la société et sa morale. Depuis la fin des années 50 du 19e siècle, il a commencé à se consacrer à l'illustration de livres et il s'est perfectionné en techniques graphiques de l'eau-forte, du vernis mou et de l'aquatinte. Au tournant des années 70 et 80 du 19e siècle, il appartenait aux illustrateurs les mieux payés de Paris (Bonnier – Leblanc 1997; Půtová 2011). Il accompagnait avec ses illustrations les livres des écrivains et poètes français et, en même temps, il créait des feuilles libres dessinées et gravées sur lesquelles il glorifiait, d'une façon controversée, les sujets comme violence sexuelle, brutalité et passions. Les motifs de ses ouvrages varient de la représentation du lesbisme, hermaphroditisme, zoophilie, sodomie jusqu'au rendu ouvert de la masturbation et des formes diverses du rapport sexuel (Dean 2000). Parmi les sources d'inspiration que Rops a transposées au niveau satirique, pornographique et symbolique, il y a la mythologie antique, les motifs bibliques, les fêtes galantes de la période roccoco, et les xylographies érotiques japonaises (shunga), liées avec le style de l'école ukijoe (Fornari 2006).
C'est par exemple sur le dessin *Accouplement préhistorique* (environ 1878) que nous rencontrons le motif central des oeuvres de Rops – une femme dont le corps et l'âme sont

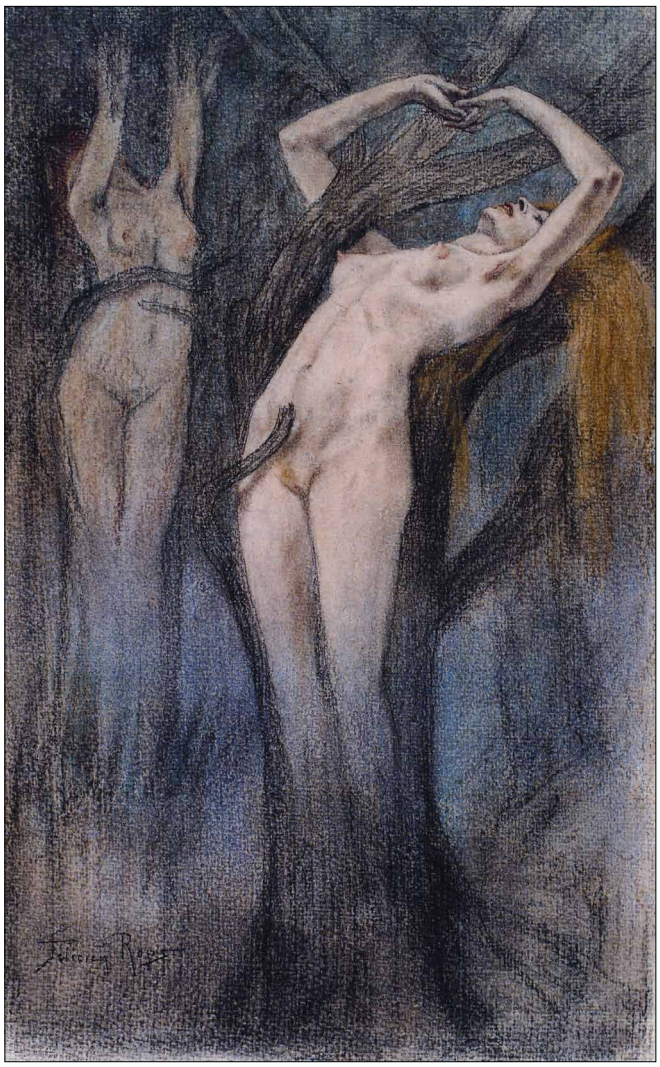

Fig. 1. Graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898), *Les Hamadryades,* crayon de couleur, pierre noire, et encre de Chine à la plume, 33,5 x 20,5 cm. Collection de la Communauté française Wallonie-Bruxelles, Bruxelles, Belgien. Dépôt au Musée Félicien Rops, Namur, Belgique.

Poétesse belge Anne-Marie Derèse (née 1938)

Hamadryades

„Femme sinueuse, palmée
née de l´eau et de l´arbre
long serpent d´un ancien rêve
tu mélanges les sèves.
Le sperme est en toi pour mûrir d´autres forêts.
Tu es née humide pour
La traversée du temps" (Derèse 1996, 108).

sexuellement pris par un homme. Un homme nu y attaque agressivement une femme qui se défend déséspérément en lui retirant en vain la tête de son giron et en le mordant déséspérément dans le dos. Le caractère animal de cette scène est souligné par un chien qui vient de mordiller le mollet de la femme (Draguet 1998; Palacio 1998; Stead 2004). Or, il est possible d'interpréter cette planche comme une interprétation originale du motif biblique d'Adam et Eve qui paie pour le péché originel par la douleur Figet la souffrance. En tout cas, il s'agit de représenter la relation asymétrique entre l'homme et la femme, incarnée symboliquement dans un récit sur l'asservissement sexuel de la femme.

Dans son aquarelle *Voyage au pays des Vieux Dieux* (*Paniconographie*), Rops a traduit une dimension complètement différente de la sexualité humaine, liée avec un désir érotique libéré et acceptant. La scène représente un satyre, un démon cohabitant de la fécondité, qui s'empare de manière sensuelle d'un corps blanc - d'une jeune femme. La femme ne présente pas une victime impuissante, mais une partenaire qui coopère avec complaisance et s'adonne intensément à l'insatiabilité du satyre. L'acte amoureux se déroule à la cime d'un arbre, ce qui donne à la scène une atmosphère curieuse (Védrine 2003). Le motif du rapport intime d'un satyre et d'une femme, nous pouvons le voir aussi sur la feuille graphique *Violence* (*Satyriasis*). Le satyre domine sexuellement et avec intransigeance une femme nue agenouillée par terre. Malgré l'agression à laquelle la femme est exposée, son visage exprime les sensations de la jouissance vécue (Krzywkowski – Palacio – Thorel-Cailleteau 2002). Le message symbolique que Rops a mis en code dans ces oeuvres, fait penser que la femme n'est pas seulement une victime passive de la sexualité animale masculine, mais aussi un être à qui la rencontre avec l'homme apporte du plaisir et de la joie charnels.

Certes, les oeuvres plastiques de Rops consacrées à la sexualité humaine expriment des structures symboliques bien plus profondes. Rops, analogiquement à Claude Lévi-Strauss (1908–2009), ethnologue et anthropologue social français, à Simone de Beauvoir (1908–1986), écrivain et philosophe française et à Sherry Beth Ortner (née en 1941), anthropologue culturelle américaine, dénouait la relation entre l'homme et la femme dans le cadre de la dichotomie nature contre culture. Rops a figuré l'interpénétration fatale de la nature et de la culture dans l'aquarelle *Le Centauresse* (Védrine 2003). Il s'agit d'une scène presque surréaliste qui représente une fusion d'un corps féminin nu et d'un torse de cheval avec un pénis en érection. Il en résulte un centaure présenté comme un hermaphrodite sauvage qui est commandé par les désirs féminins ainsi que masculins. C'est sur le dessin *Les Hamadryades* que Rops a démontré l'attachement complet de la femme à la nature (Fig. 1). Cette oeuvre impressionnante représente une fusion allégorique des corps de deux femmes avec le monde de la nature. Les femmes nues étant debout avec les bras dressés fusionnent, dévouées, avec les troncs et les branches de deux arbres. Le destin d'une hamadryade est d'être liée à un arbre qui influence sa vie et sa mort (Bonnier – Carpiaux 2006; Fornari 2006). Sur la feuille *L'Hamadryade* Rops a dessiné une autre version de ce motif (Fig. 2). Ici, l'hamadryade embrasse sensuellement un tronc d'arbre qui est l'objet de sa concupiscence et de sa passion presque érotique (Carpiaux 2011a; Védrine 2003). Le thème de la femme fusionnant avec la nature se trouve aussi sur la gravure coloriée *Le Pêcher Mortel* (*Eritis similes Deo*). Cette scène suggestive et exaltée de façon typique pour l'Art nouveau présente le destin d'une nymphe prise par un arbre – une

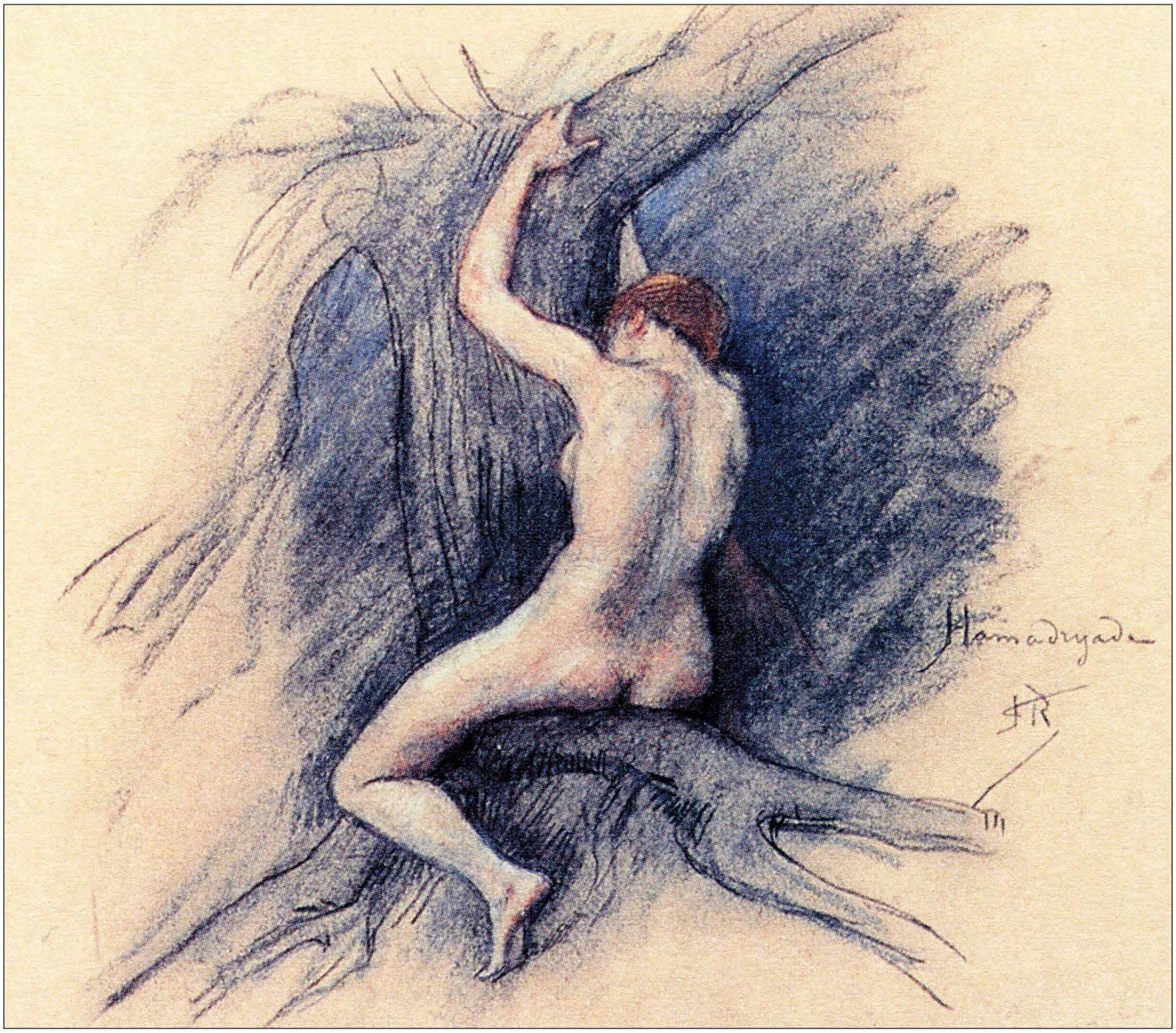

Fig. 2. Graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898), *LHamadryade*, crayon de couleur et pastel. Collection privée.

jeune fille aux cheveux roux qui crie et dont le corps est ligoté par des rejets végétaux en forme de serpents menaçant son giron et le bout de son sein droit (Albert 1998; Arwas – Klarenbeek – Komrij 2005; Fornari 2006; Menon 2006; Michaud 1986; Oberchristl 2006). Il s'offre encore l'interprétation selon laquelle il est question d'une allégorie d'Eve pécheresse, serrée par les fers du diable. Son cri désespéré et sa folie spirituelle renvoie à sa soumission fatale, rattachée à la tentation et aux fruits de l'arbre – la pomme du péché. On rencontre ces symboles sur la feuille graphique suivante de Rops *La Tentation ou la pomme* (*Eritis similes Deo,* environ 1880–1890). La pomme y est serrée par le diable qui séduit Eve près du tronc de l'arbre de la connaissance du bien et du mal. Dans cette oeuvre, le cercle fatal s'est fermé. La femme ne se débat pas contre la tentation et le diable est à saisir (Bonnier – Carpiaux 2006; Fornari 2006; Menon 2006; Ramiro 1905; Zéno 1985).

Rops n'a pas hésité à profiter des variantes diverses au sujet de la tentation, soumission ou résistance des femmes aux pièges du diable même dans la représentation artistique du destin des saintes chrétiennes. Le sens sexuel caché est évident par exemple sur la feuille graphique *L'Agonie* (*Mors et Vita* ou *Sainte Thérèse*) qui saisit Thérèse d'Ávila (1515–1582) couchée dont le corps nu est dominé par la Mort aux ailes déployées (Gruber – Klussmann – Plumpe 1999; Mascha 1910; Stead 1998). L'héliogravure appelé *Sainte Thérèse* est aussi très non-orthodoxe et controversé. Rops a donné ici une réinterprétation impressionnante de l'expérience visionnaire de cette sainte espagnole; l'expérience provoquée par un ange qui enfonce à plusieurs reprises dans son coeur une longue lance en or sur la pointe de laquelle du feu brûle sans flamme. L'extase mystique suivante a fait souffrir Thérèse d'Ávila, pourtant elle lui a ouvert son intérieur et lui a permis

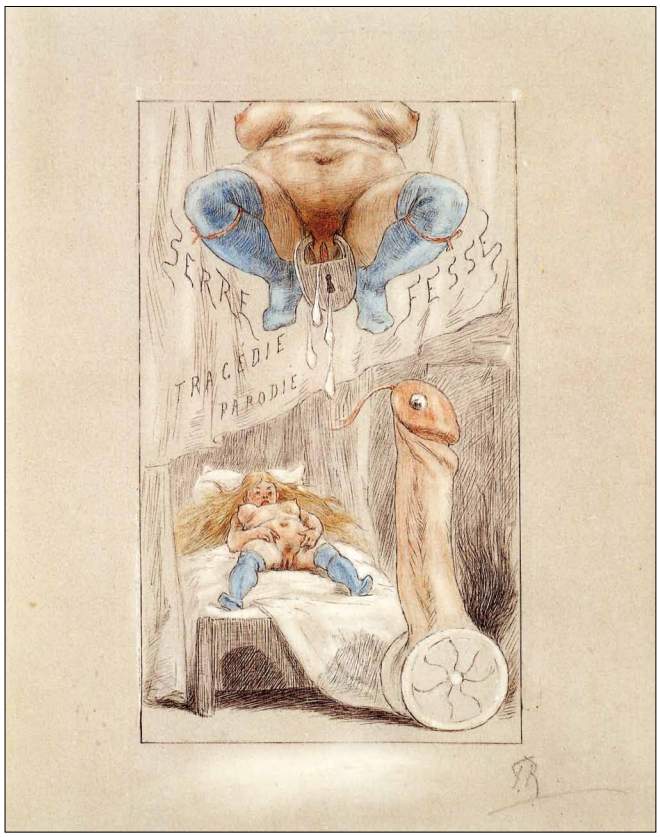

Fig. 3. Graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898), *Serre-Fesse* (1864), frontispice gravé à l'eau-forte. Collection privée.

de comprendre l'essence de la foi en amour surnaturel (Thérèse d'Ávila 2003). Dans l'oeuvre de Rops, le motif religieux traditionnel est transformé en image érotique. Sur son dessin, il y a par exemple une sainte nue assise qui s'adonne aux visions érotiques et mystiques, provoquées par le pénis inséré dans sa vulve, car on ne peut éprouver de vraie douleur qu'au sein profond de son corps. Rops a utilisé le motif de Sainte Thérèse aussi dans la version caricaturale, une planche nommé *Thérèse philosophe*. Il a représenté ici Thérèse d'Ávila qui s'unit intimement sur la croix avec le Christ Crucifié (Půtová 2009). Une version différente de la soumission est représentée par la feuille graphique *Sainte Marie-Madeleine*. La pénitente épuisée et soumise regarde la poutre de la croix où un phallus d'homme a remplacé le Christ et son règne. Rops a profité aussi du personnage de Sainte Marguerite Marie Alacoque (1647–1690). Elle, sur l'eau-forte *Le Ravissement de soeur Marie Alacoque*, gagne l'allure obscène d'une nonne obèse dans la bouche de laquelle un ange céleste vient d'enfoncer son membre sexuel. Une dimension presque pornographique s'ajoute à cette scène grâce au fait que les bouts de ses seins et des gros orteils sont serrés par des séraphins dont l'image se limite à un visage ailé ou un sexe de femme (Palacio 1998; Rouir 1992; Védrine 2003).

Au cours de sa recherche artistique des limites de la sexualité humaine, Rops n'a pas hésité à s'inspirer du monde des cultures extra-européennes. Par exemple, sur la gravure *La Pieuvre* (*Octopus*), l'influence de l'art oriental est évidente, concrètement celle de l'oeuvre du peintre et graveur japonais Hokusai Katsushika (1760–1849) et de sa gravure sur bois *Tako to ama* (*Le rêve de la femme du pêcheur*, 1814). Ainsi, ce sont par exemple les tantacules de la pieuvre qui deviennent l'instrument de la domination sexuelle du corps de la femme en pénétrant les orifices du corps féminin pour devenir l'instrument de la torture extatique. De ce point de vue, on peut classifier Rops comme un pionnier de la pornographie artistique accentuant la douleur sensuelle causée par des formes diverses de la nature animale et irationnelle (Arwas – Klarenbeek – Komrij 2005; Brogniez 2011; Burtschell 2009; Exsteens 1928; Fornari 2006; Palacio 1998).

L'approche de Rops à l'érotisme humain est caractérisée par l'hyperbole grotesque et le courage de créer dans ses oeuvres des compositions sexuelles absurdes. Une démonstration classique de son attitude artistique non-conforme vis-à-vis le corps féminin est la représentation du vagin sur la feuille de garde du livre de l'auteur français Louis Protat (1819–1881) – *Serre-Fesse* (1864). Rops y a saisi une femme nue allongée au lit avec des jambes écartées, décorées de bas (Fig. 3). Au-dessus du lit au baldaquin plane un autre corps féminin – dénudé, corpulent et excité. Le vagin de la femme est presque sadiquement broché et fermé par un cadenas sur lequel ruisselle de la sécrétion vaginale. Devant le lit où la femme est couchée est s'offre avec désir se trouve un pénis en érection, sur des roulettes, avec un petit oeil et une petite langue de serpent sortant du gland (Delevoy – Lascault – Verheggen et al. 1985; Exsteens 1928; Palacio – Krzywkowski – Thorel-Cailleteau 2002; Védrine 2003).

Rops était un artiste non-conforme qui n'hésitait pas à figurer même des orientations sexuelles alternatives. Il a figuré la dimension lesbienne de la sexualité humaine par exemple sur la gravure *Sapho, basrelief trouvé à Herculanum* (environ 1890), qui est créée dans le style d'un basrelief antique (Busscher – Mendès-Leite 1993; Zéno 1985). Sur la gravure, inspirée par la poésie d'amour de la poète grecque antique Sapho (fin du 7e – début du 6e siècle av. J.-C.), il y a un acte amoureux passionné de deux femmes pendant lequel la bouche d'une femme entre en contact ouvert avec la vulve de l'autre femme (Albert 1998; Carpiaux 2011b; David-de Palacio 2005; Kosinski 1988). Des basreliefs d'un couple de femmes en copulation complètent aussi le piédestal sur le dessin *Gaieté hermaphrodique* (environ 1878–1890). Sur le piédestal, il y a un personnage féminin hermaphrodite assis, un petit pénis se dressant de son giron. Elle tient dans ses mains des cymbales aux tons desquels elle s'adonne pleinement. Les oeuvres artistiques de Rops consacrées aux sujets de l'amour lesbien sont atemporels par leur valeur plastique ainsi que par l'attitude non-appréciatrice de l'auteur (Albert 1998; Mathey – Lascault – Croes 1985; Monneyron 1996).

Les êtres hermaphrodites, Rops les a dessinés même dans la série des feuilles graphiques *Transformisme n° 1.* (*Première darwinique*, environ 1879) (Fig. 4), *Transformisme n° 2.* (*Seconde darwinique*, environ 1879) et *Transformisme n° 3.* (*Troisième darwinique* ou *Le Prédécesseur*, environ 1879), qui

Fig. 4. Graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898), *Transformisme n° 1.* (*Première darwinique*), environ 1879, héliogravure retouchée à la pointe sèche, 12,7 x 16,5 cm. Musée royal de Mariemont, Morlanwelz, Belgique.

est née sous l'influence de la théorie d'évolution créée par le biologiste anglais Charles Darwin (1809–1882). Les feuilles graphiques documentent l'affirmation disant que chez certaines espèces des organismes d'un sexe, on peut rencontrer les organes qui appartiennent à l'appareil génital de l'autre sexe. Selon Darwin, certains animaux étaient hermaphrodites (Darwin 2008). Par exemple la feuille *Transformisme n° 2.* montre une femme penchée en avant au moment où dans son utérus pénètre un pénis d'une créature hermaphrodite étrange ayant l'air d'un grand sein qui est muni d'une vulve d'un côté, et d'un pénis de l'autre côté. La manière originale dont Rops a relié les différentes parties des corps féminins et masculins anticipe les procédés plastiques et la vision du monde qui ne s'imposera en pleine envergure que dans la première moitié du 20e siècle dans le cadre du mouvement artistique surréaliste (Dawson 2007; Donald – Munro 2009; Palacio 1998; Védrine 2002; Védrine 2003; Zatlin 1990).

Le domaine thématique spécifique de l'oeuvre de Rops est représenté par des caricatures de l'organe génital masculin. L'érection du pénis suivie par son alanguissement, Rops le dessine sur les eaux-fortes *Le Droit au repos* (1868) et *Le Droit au travail* (1868). Sur l'eau-forte *Le Droit au travail*, le pénis d'homme stylisé en forme d'un homme ferme qui part conquérir le monde des femmes en marchant fièrement avec sa canne. Sur *Le Droit au repos*, on voit la suite – un pénis tombé qui sort de ce combat totalement épuisé (Bonnier – Leblanc 1997; Dorchy 2005b; Védrine 2003).

Dans ses oeuvres, Rops a aussi prêté l'attention aux manifestations absurdes, déviantes et zoophiles. Par exemple, sur l'héliogravure *Médecine expérimentale*, il a montré un vieux savant qui vient de suspendre un porc dans des ceintures paralysant son mouvement. Avec sa main gauche, il a saisi la queue de l'animal et par sa droite, il essaie de mettre son pénis dans l'anus de sa victime (Arwas – Klarenbeek – Komrij 2005; Dorchy 2005a). Rops a aussi créé plusieurs illustrations controversées pour le livre de l'écrivain romantique français Alfred de Musset (1810–1857) – *Gamiani ou deux nuits d'excès* (1864). Sur l'une parmi celles-ci on peut voir un singe dans une cage et une jeune fille qui se serre par ses fesses nues contre son giron. Le fait qu'il s'agit d'une transgression scandaleuse des normes morales est illustré par le geste d'une femme qui entre en criant, et d'un autre singe qui s'enlace tout effrayé entre les grilles de la cage (Fornari 2006; Musset 2000). C'est aussi pour le livre *La Légende des sexes: poème hystérique* (1882), écrit sous le pseudonyme Le Sire de Chambley par l'écrivain français Edmond d'Haraucourt (1856–1941), que Rops a fait des

Fig. 5. Graveur, illustrateur et peintre belge Félicien-Joseph-Victor Rops (1833–1898), *La Légende des sexes: poème hystérique*, 1882, eau-forte, 21,6 x 29,8 cm. Musée d'Art Moderne et Contemporain, Strasbourg, France.

illustrations érotiques (Hournon – Noël 2006). Par exemple, sa représentation d'une felation diabolique a presque une dimension pornographique (Fig. 5). Il s'agit de la scène où une femme dénudée, couchée sur son ventre, excite oralement un pénis costaud dressé. Les pieds de cheval et les sabots que la femme a au lieu des membres inférieurs indiquant qu'il s'agit d'un succubus – diable sous forme de femme – donne à cette scène une atmosphère démoniaque.

Dans ses oeuvres consacrées à l'érotisme et à la sexualité humaine, Rops a dépassé à dessein les valeurs et les normes de la civilisation judéo-chrétienne. Les traits caractéristiques de son expression plastique étaient ironie, satire, parodie et persiflage. Ses représentations sexuelles choquantes, détaillées et brutales pour son époque peuvent être considérées comme une révolte artistique menée contre la morale superficielle et hypocrite de la société conforme bourgeoise. La sexualité provocante dans l'oeuvre de Rops reflète aussi sa vie privée et intime non-conforme qui échappait dans beaucoup d'aspects aux modèles comportementaux admis. De ce point de vue, la vie et l'oeuvre de Rops représente une preuve originale du symbolisme décadent qui s'est imposé dans les arts plastiques et la littérature au cours des dernières décennies du 19e siècle. Avec son attitude ouverte envers les différentes dimensions de l'érotisme humain, il a anticipé l'arrivée de la psychanalyse du médecin et psychiatre autrichien Sigmund Freud (1856–1939), laquelle a finalement ouvert la boîte de Pandore de Rops et a confirmé l'importance de la sexualité dans la vie humaine.

BIBLIOGRAPHIE

Albert, Nicole (1998): La représentation du saphisme. In: Bonnier, Bernadette – Prioul, Didier – Védrine, Hélène, eds., *Rops suis, aultre ne veulx estre.* Bruxelles: Éditions Complexe, pp. 187–191.

Arwas, Victor – Klarenbeek, Hanna – Komrij, Gerrit (2005): *Félicien Rops*: *De schone en het beest.* Warnsveld: Uitgeverij Terra Lannoo.

Bonnier, Bernadette – Carpiaux, Véronique (2006): Félicien Rops! Bei diesem Namen geht einem im Geiste eine ganze Bilderwelt auf. In: Assmann, Peter, ed., *Obsessions*. Weitra: Bibliothek der Provinz, pp. 66–88.

Bonnier, Bernadette – Leblanc, Véronique (1997): *Félicien Rops: Vie et Œuvre*. Brugge: Stichting Kunstboek.

Brogniez, Laurence (2011): L'organe monstrueux. In: *Auguste Rodin – Félicien Rops*: *les embrassements humains.* Paris: Hazan, pp. 124–125.

Burtschell, Katrin (2009): *Nobuyoshi Araki und Henry Miller: eine japanisch-amerikanische Analogie. Ein interdisziplinärer Ansatz über Absicht und Wirkung des Obszönen in Kunst und Literatur*. Berlin: LIT.

Busscher, Pierre-Olivier de – Mendès-Leite, Rommel (1993): *Gay Studies from the French Cultures: Voices from France*, *Belgium*, *Brazil, Canada and the Netherlands*. Binghamton: Harrington Park Press.

Carpiaux, Véronique (2011a): Femmes naturelles. In: *Auguste Rodin – Félicien Rops*: *les embrassements humains.* Paris: Hazan, pp. 78–79.

Carpiaux, Véronique (2011b): Lesbos. In: *Auguste Rodin – Félicien Rops*: *les embrassements humains.* Paris: Hazan, pp. 126–127.

Charles, Darwin (2008): *L'Origine des espèces au moyen de la sélection naturelle ou la préservation des races favorisées dans la lutte pour la vie.* Paris: GF Flammarion.

David-de Palacio, Marie-France (2005): *Reviviscences romaines. La latinité au miroir de l'esprit fin-de-siècle*. Bern: Peter Lang.

Dean, Carolyn Janice (2000): *The Frail Social Body: Pornography, Homosexuality and Other Fantasies in Interwar France.* Berkeley: University of California Press.

Delevoy, Robert L. – Lascault, Gilbert – Verheggen, Jean-Pierre et al. (1985): *Félicien Rops*. Bruxelles: Lebeer Hossmann.

Derèse, Anne-Marie (1996): Hamadryades. In: Brogniet, Eric – Colaux, Denys-Louis, eds., *Rops Musagète*. Namur: Revue de la Maison de la Poésie.

Dorchy, Henry (2005a): Félicien Rops: la médecine, les médecins et ses maladies (première partie) – Félicien Rops: medicine, doctors and his diseases (first part). In: *Revue médicale de Bruxelles*, année 26, pp. 59–64.

Dorchy, Henry (2005b): Félicien Rops: la médecine, les médecins et ses maladies (seconde partie) – Félicien Rops: medicine, doctors and his diseases (second part). In: *Revue médicale de Bruxelles*, année 26, pp. 119–127.

Draguet, Michel (1998): *Rops: Le cabinet des dessins*. Paris; Flammarion: Musee-Galerie de la Seita.

Exsteens, Maurice (1928): *L'oeuvre gravé et lithographié de Félicien Rops*. Paris: Pellet.

Fornari, Bruno (2006): Das Theater der Grausamkeit von Rops bis Kubin. In: Assmann, Peter, ed., *Obsessions*. Weitra: Bibliothek der Provinz, pp. 40–64.

Gruber, Bettina – Klussmann, Paul Gerhard – Plumpe, Gerhard (1999): *Romantik und Ästhetizismus: Festschrift für Paul Gerhard Klussmann*. Würzburg: Königshausen und Neumann.

Hournon, Jean – Noël, Benoît (2006): *Parisiana: La capitale des peintres au XIXe siècle (Étude de Pornokratès)*. Paris: Les Presses Franciliennes.

Kosinski, Dorothy M. (1988): Gustave Courbet's „The Sleepers." The Lesbian Image in Nineteenth-Century French Art and Literature. In: *Artibus et Historiae*, année 18, pp. 187–199.

Krzywkowski, Isabelle – Palacio, Jean de – Thorel-Cailleteau, Sylvie (2002): *Anamorphoses décadentes: L'Art de la défiguration 1880–1914. Études offertes*. Paris: P.U.P.S.

Mascha, Ottokar (1910): *Félicien Rops und sein Werk*. München: Albert Langen.

Mathey, Francois – Lascault, Gilbert – Croes, Catherine de et al. (1985): *Félicien Rops 1833–1898. Catalogue d'expositions organisées à Bruxelles du 1 mars au 28 avril 1985 – Paris, du 6 juin au 21 juillet 1985 et Nice, du 31 juillet au 15 octobre 1985.* Bruxelles: Lebeer Hossmann et Centre international pour l'Etude du 19e siècle.

Menon, Elizabeth K. (2006): Les Filles d'Ève in Word and Image. In: Homem, Rui Manuel G. de Carvalho – Lambert, Maria de Fátima, eds., *Writing and seeing: Essays on Word and Image*. New York: Rodopi.

Michaud, M. Stéphane (1986): Dogmes et cauchemars dans l'Apologétique romantice. In: *Romantisme*, année 52, pp. 69–94.

Monneyron, Frederic (1996): *L'androgyne Décadent: Mythe, Figure, Fantasmes.* Grenoble: ELLUG.

Musset, Alfred de (2000): *Gamiani ou deux nuits d'excès*. Paris: Mercure de France.

Oberchristl, Monika (2006): Dämonische Frauendarstellungen in den Zeichnungen Alfred Kubins mit ikonographischen Vergleichsbeispielen aus der Bildwelt des Félicien Rops. In: Assmann, Peter, ed., *Obsessions*. Weitra: Bibliothek der Provinz, pp. 102–122.

Palacio, Jean de (1998): Le Naturalisme panique de Félicien Rops. In: Bonnier, Bernadette – Prioul, Didier – Védrine, Hélène, eds., *Rops suis, aultre ne veulx estre.* Bruxelles: Éditions Complexe, pp. 172–186.

Půtová, Barbora (2009): Rops, Félicien-Joseph-Victor. In: Malina, Jaroslav ed. *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, pp. 3452–3455.

Půtová, Barbora (2011): Dekadentní prolnutí literatury a umění v díle Féliciena Ropse. In: Fedrová, Stanislava – Jedličková, Alice, eds., *Intermediální poetika příběhu*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, Akropolis, pp. 89–115.

Ramiro, Erastène (1905): *Félicien Rops*. Paris: Gustave Pellet et Henri Floury.

Rouir, Eugène (1992): *Félicien Rops: Catalogue Raisonné de l'Œuvre Gravé et Lithographié II*. Bruxelles: Claude Van Loock.

Stead, Evanghélia (1998): Le Détournement de l'objet livre, une iconologie érotique et sacrée. In: Bonnier, Bernadette – Prioul, Didier – Védrine, Hélène, eds., *Rops suis, aultre ne veulx estre.* Bruxelles: Éditions Complexe, pp. 192–201.

Stead, Evanghélia (2004): *Le Monstre, le Singe et le Fœtus: Tératogonie et Décadence dans l'Europe Fin-de-siècle*. Genève: Droz.

Thérèse d'Ávila (2003): *Le château intérieur. Pensées sur l'amour de Die*. Paris: Cerf.

Védrine, Hélène (2002): *De l'Encre dans l'acide. L'ouvre gravé de Félicien Rops et la littérature de la Décadence*. Paris: Honoré Champion.

Védrine, Hélène (2003): *Félicien Rops: Le Cabinet de Curiosités. Caprice et fantaisie en marge d´estampes*. Namur: Musée provincial Félicien Rops.

Zatlin, Linda G. (1990): Beardsley Redresses Venus. In: *Victorian Poetry*, année 28, pp. 111–124.

Zéno, Thierry (1985). *Les Muses sataniques. Félicien Rops: Œuvre graphique et lettres*. Bruxelles: Jacques Antoine.

AUTEUR

Půtová, Barbora (14. 11. 1985), culturologue et historienne de l'art tchèque, maître de conférences à la Chaire de la théorie de la culture (culturologie); étudiante en doctorat à la Chaire de la théorie de la culture (culturologie) et à l'Institut pour l'histoire de l'art de la Faculté des Lettres de l'Université Charles à Prague. L'objet de ses recherches scientifiques sont l'histoire de la culture, l'art préhistorique et les courants artistiques du symbolisme et de la décadence. Elle prête l'attention aussi au phénomène de la culture du livre, à la problématique des manuscrits illuminés du Moyen Âge, à l'icônographie médiévale, à l'anthropologie historique et postmoderne. Elle publie continuellement des études et des articles consacrés au personnage et l'oeuvre artistique du peintre et illustrateur belge Félicien Rops. Elle est l'auteur du livre *L'art préhistorique: l'évolution de l'homme et de la culture* (2011) en collaboration avec l'anthropologue et culturologue tchèque Václav Soukup et le préhistorien français Jean Clottes. Son mémoire de maîtrise: *Dimension culturelle des symboles comme réplicateurs des informations: Médiateurs de la culture dans le temps et l'espace* (2009). Sa thèse: *Mèmes comme instruments de réplication de l'art* (2010); les titres de ses thèse de doctorat en préparation: *La culture préhistorique et l'origine de l'imagination humaine* (2012) et *Félicien Rops dans le contexte de son oeuvre et de son époque* (2013).

Contact: PhDr. Barbora Půtová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1; e-mail: bonthyl@email.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Eseje / Essays

Příběh o válce, odpovědnosti a umírání

A Story about War, Responsibility and Death

VÁCLAV SOUKUP

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Sedím ve své kanceláři společně s redaktorem *Lidových novin* Františkem Šulcem a pokouším se jako antropolog zaujmout postoj k poněkud temnému příběhu, který mi právě vyprávěl. Odehrál se 4. listopadu 2008 v Afghánistánu zmítaném boji mezi spojeneckými jednotkami a místními mudžáhidy. Jeho smutnou hrdinkou byla šestatřicetiletá americká antropoložka Paula Loydová, která se zapojila do vědecko-vojenského projektu Human Terrain System. Úkolem vědců působících v tomto projektu je sbírat a vyhodnocovat data o různých dimenzích místní kultury, jako jsou zvyky, obyčeje, tradice, náboženské svátky, rituály apod. Sestavené databáze mohou být využívány například při rozvojových projektech, ale hlavně mají pomáhat armádě najít při „pacifikaci místní populace" jiné cesty nežli pouhou vojenskou sílu. Cílem vědeckého výzkumu je získat důvěru místních lidí, pomáhat zajišťovat jejich bezpečnost a snižovat tak riziko, že budou podporovat povstalce. Efektivita tohoto projektu je evidentní. Vědci využívají své kulturní kompetence v dané kultuře jako poradci, kteří vojákům usnadňují jednání s místními obyvateli a pomáhají eliminovat kulturní konflikty a neporozumění. Například v Afghánistánu je dobré vědět, že rozdávat *korán* místním obyvatelům není příliš dobrý nápad, neboť tohoto islámského svatého písma se nesmí dotknout ruka nevěřících. Také je užitečné vědět, že při návštěvě místního šejka je zdvořilé přinést mu vždy nějaký dárek.

Problém však spočívá v tom, že vědci se pohybují v prostoru permanentní války. Ta dostihla Paulu Loydovou při rutinní misi ve vesnici Čahil Gází v paštunském Kandaháru, kam se antropoložka se svou ochrankou vydala, aby si popovídala s místními obyvateli o jejich potřebách a problémech. Zpočátku nic nenasvědčovalo tomu, že by mohlo dojít k nějakému konfliktu. Paula Loydová si přátelsky povídala s obchodníky na tržišti o cenách benzinu, když k ní přistoupil muž oblečený v tradičních šatech a dlouze jí anglicky děkoval za americkou pomoc civilním obyvatelům Afghánistánu. Antropoložka proto nevěnovala pozornost tomu, že muž má ve svých rukou otevřenou nádobu s benzinem. Nestačila ani nijak reagovat na to, že jí muž náhle polil benzinem hruď a ruce a zapálil ji. Její přátelé začali oheň ihned hasit a poměrně rychle se jim to podařilo. Paula Loydová, šokovaná nečekaným útokem, se zmateně podívala na své popálené ruce a zmohla se na jediné konstatování: „Jéje, to vypadá špatně. Myslíš, že budu schopna dopsat svou zprávu?" V té chvíli již útočníka pronásledoval člen její ochranky Don Ayala a muže, který byl později identifikován jako Abdul Salam, po chvíli dostihl a spoutal. Paula Loydová byla ihned vrtulníkem dopravena na nedalekou britskou základnu, kde byla odborně ošetřena. Bylo však jasné, že mise pro ni skončila a že ji čeká převoz do Spojených států amerických, kde se bude muset podrobit plastické operaci. V době, kdy popálená antropoložka čekala na vrtulník, se však její strážce Don Ayala dověděl o velkém rozsahu jejích zranění a zareagoval způsobem, který měl za následek další tragédii. Vytáhl pistoli, přiložil ji k Salamově hlavě a vystřelil. Za tuto vraždu byl odsouzen k patnácti letům vězení …

Odpověď na otázku, kterou mi František Šulc položil – totiž jaký mám názor na zapojení antropologů do projektu Human Terrain Systém –, nebyla pro mě jednoduchá. Chápal jsem všechny zúčastněné strany i akt pomsty, který provedl „osobní strážce". Věděl jsem, že spolupráce antropologů a vojáků podstatným způsobem snižuje ztráty na životech na obou válčících stranách a pomáhá přežít prostému obyvatelstvu. Ale vědci ve válce? Za druhé světové války bylo jasné, kde je dobro a kde zlo. Platí ovšem totéž pro válku v Afghánistánu a Iráku? Obávám se, že nikoli. Na otázku, zda bych se někdy zúčastnil jako antropolog podobného vojenského projektu, jsem odpověděl jednoznačně. Nikdy!

Postskriptum: Po převozu do nemocnice v San Antoniu v Texasu 7. ledna 2009 Paula Loydová svým zraněním podlehla …

Kontakt: PhDr. Václav Soukup, CSc., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: Vaclav.Soukup@ff.cuni.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Zprávy / Reports

AntropoWeb při Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (2002–2011)

AnthropoWeb by Department of Anthropology of the Faculty of Philosophy and Arts of the University of West Bohemia at Plzeň (2002–2011)

PETR TŮMA

Katedra antropologie Fakulty filozofické
Západočeské univerzity v Plzni,
Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň

AntropoWeb, provozovaný při Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni (KSA FF ZČU), je jedním z prvních a zároveň nejdéle a trvale fungujících společensko-vědních internetových portálů v České republice. Tematicky se zaměřuje na sociální a kulturní antropologii, ale i jí blízké a příbuzné obory (biologickou antropologii, archeologii, politickou vědu, sociologii, filosofii, religionistiku, historii, etnografii atd.) s cílem rozvíjet tyto disciplíny a být fórem pro zprostředkování nejaktuálnějších informací a poznatků v těchto oborech.

Počátky AntropoWebu sahají do roku 2002, kdy Lukáš Lenk a Michal Svoboda založili webové stránky (www.antropoweb.cz, ISSN 1801-8793), jež měly sloužit k zpřístupnění antropologických novinek, událostí a studijních materiálů ostatním studentům tehdejší Katedry antropologie. Díky intenzivní činnosti této dvojice a podpoře ze strany některých pracovníků Katedry antropologie se činnost AntropoWebu rychle rozšířila a záhy přesáhla rámec studentského informačního portálu. Provoz portálu a všech souvisejících aktivit nicméně i v pozdějších letech vždy zajišťovali výhradně studenti. Kromě informací o knižních novinkách odborné literatury, připravovaných konferencích a přednáškách, rozsáhlé databáze českých a zahraničních antropologických organizací, pracovišť a periodik začal AntropoWeb pořádat vlastní aktivity za účelem zvýšení motivace studentů antropologie a rozšíření jejich obzorů nad rámec přednášek, které se stávaly místem jejich setkávání na odborné půdě.

V roce 2011 tak například proběhla v pořadí již 7. mezinárodní studentská vědecká konference AntropoWebu. Na těchto každoročních konferencí mohou studenti antropologie a příbuzných oborů prezentovat výstupy ze svých bakalářských a diplomových prací a jejich starší kolegové výsledky vlastních výzkumů. Zároveň je konference AntropoWebu ve středoevropském kontextu unikátním prostorem pro setkávání nejmladší generace studentů společensko-vědních oborů nejen z České republiky, Slovenska, ale i jejich kolegů z Polska, Ukrajiny či Velké Británie a USA.

Kromě organizace konference jsou v rámci přednáškového cyklu „Hosté AntropoWebu" do Plzně zváni přední čeští i zahraniční badatelé z oblasti sociokulturní antropologie a příbuzných disciplín, kteří tak mohou plzeňské studenty obohatit o další poznatky nad běžný rámec výuky. V posledních letech tak na půdě plzeňské fakulty vystoupili mimo jiné prof. Josef Kandert, prof. Zdeněk Salzmann, prof. Stanislav Komárek či RNDr. Hana Eliášová, ze zahraničních přednášejících pak například prof. James Boster (University of Connecticut) či dr. Kris Kovarovic (Durham University).

V neposlední řadě AntropoWeb vydává vlastní recenzovaný vědecký časopis – *AntropoWebzin* (ISSN 1801-8807) – který vytváří prostor pro publikaci původních odborných textů, diskuzí a recenzí nejnovější odborné literatury. AntropoWebzin se od prvního čísla v roce 2005 hlásí k principům Open Access, tedy volného přístupu k vědeckým informacím, je volně šířený a v elektronické době vychází třikrát do roka. Časopis je přitom zařazen na seznam odborných recenzovaných neimpaktovaných periodik v České republice, zároveň Antropowebzin zahájil v roce 2011 proces evaluace v několika mezinárodních currentových databázích odborných časopisů.

Zatím poslední novinkou v činnosti AntropoWebu je jeho Filmový klub, kde jsou studentům promítány klasické i recentní filmy s etnografickou a antropologickou tematikou. V souvislosti s etnografickým filmem pak ve spolupráci s organizátory mezinárodní přehlídky etnografických filmů Antropofest pořádá v Plzni AntropoWeb „Ozvěny Antropofestu", kde jsou promítány vybrané filmy z hlavního programu Antropofestu.

Kromě vlastní činnosti organizační, recenzní, propagační a osvětové AntropoWeb spolupracuje na přípravě vědeckých projektů, výzkumů či konferencí s celou řadou partnerů jako je organizace Tady a teď či Člověk v tísni nebo Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. V kooperaci se stejnojmenným občan-

ským sdružením (AntropoWeb, o.s.) se připravuje též vydávání vlastní knižní řady opět postavené na principech Open Access.
V současné době redakci AntropoWebu tvoří čtveřice studentů magisterského studia KSA a KFI FF ZČU – Pavla Hrdličková, Pavlína Chánová, Zuzana Trávníčková a Petr Tůma. Nicméně generační obměna je u studentského projektu neodvolatelná a nejpozději na konci roku 2012 se AntropoWebu ujme již třetí generace redaktorů AntropoWebu (Radek Světlík, Kateřina Sváčková a Roman Hošek), kteří budou, doufejme, pokračovat v dosavadní úspěšné činnosti a AntropoWeb bude i nadále zdrojem aktuálních informací a prostorem pro publikování nejen pro začínající badatele, ale i jejich zkušenější kolegy z řad antropologů, etnologů, historiků, sociologů a řady dalších oborů.

Za redakci AntropoWebu,
Petr Tůma

Darwinovo centrum, Londýn

Darwin Centre, London

VERONIKA HANUŠOVÁ

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno

Přírodopisné muzeum v Londýně otevřelo 15. září roku 2009 expozici v nové budově Darwinova centra. Toto centrum je na první pohled zajímavé především po architektonické stránce. Jedná se o jakési prodloužení staré výstavní viktoriánské budovy muzea z roku 1862. Tato moderní futuristická stavba má tvar obrovského vajíčka či kukly (Cocoonu) postavené na vrchol. Stavbu projektovala dánská architektonická kancelář C F Møller, která je nejstarší a největší architektonickou kanceláří ve Skandinávii. Celá budova centra má 8 podlaží a je dlouhá 65 metrů. Vznikala víc jak dva roky, stála 78 milionů liber a je největším rozšířením muzea od jeho otevření v roce 1881.
Ovšem nejen zvláštní architektura Darwinova centra je interesantní. Interiér stavby totiž skýtá unikátní expozici, která se věnuje Darwinově evoluční teorii. Nachází se zde 17 milionů exemplářů hmyzu a 3 miliony rostlin. Celá expozice je uspořádána v souladu s evoluční teorií od nejstarších organismů až po člověka. Ve spirálovitě konstruovaných chodbách je možné prohlédnout si za sklem staré exempláře herbářů (včetně původních herbářů Charlese Darwina), ale také si v nich listovat prostřednictvím dotykových monitorů, které jsou umístěny před exponáty. Na každém kroku je patrný důraz, jež je kladen na interaktivitu. Nachází se zde desítky počítačů, obrazovek, dále stěna (35 m čtverečních) věnovaná změně klimatu, která nastiňuje důsledky oteplování atmosféry. Expozice se navíc snaží přiblížit návštěvníkům genetický

výzkum. Snad nejzajímavějšími částmi centra jsou prosklené laboratoře, kde je možné sledovat vědce při jejich badatelské činnosti. Přírodopisné muzeum je totiž současně vědeckým pracovištěm a jen v Darwinově centru pracuje přes dvě stě vědců.
Celé centrum s expozicemi je konstruováno tak, aby vtáhlo návštěvníka do „hry". Jedná se o velký krok v rámci popularizace vědy a vědecké práce a nabízí také pohled do dvou zcela odlišných architektonických staveb z různých časových a historických epoch, které jsou spolu propojeny v jedno. Dalo by se říct, že Darwinovo centrum je moderní pokus o aktivnější zapojení široké veřejnosti do světa vědy.

Umělec, který i vystavuje: Libor Balák – výstava *Cesta do pravěku*

Prácheňské muzeum v Písku (1. 6. až 29. 7. 2012)

BARBORA PŮTOVÁ

Katedra teorie kultury (kulturologie) a Ústav pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Vystoupit ze zajetí tradičních představ o lidské prehistorii umožňuje cesta do pravěku, přesněji *Cesta do pravěku s obrazy Libora Baláka* – výstava, probíhající od 1. června do 29. července 2012 v Prácheňském muzeu v Písku. Pro Balákovu uměleckou tvorbu, věnovanou rekonstrukci zmizelého světa lidské prehistorie, je charakteristická jeho snaha vymanit vědeckou ilustraci z dobových stereotypů a paradigmat a nově interpretovat současné poznatky archeologie a paleoantropologie. Malby Libora Baláka svojí imaginativní poetikou a specifickým autorským rukopisem oživují prehistorické artefakty, stimulují fantazii diváků a originálním způsobem je uvádějí do světa dávné minulosti. Balákovy obrazy, z nichž budou prostřednictvím reprodukcí na výstavě prezentová-

Libor Balák. Komparace neolitické plastiky Venuše ze Střelic a reálného ženského těla. Akvarel, 2006–2007, cca 55x37cm.

na jak starší, tak i zcela nová díla, jsou unikátní dokladem spojení vědce a umělce, usilujícího o autentické a srozumitelné sdělení archeologických poznatků laické i odborné veřejnosti. Pozornost si zaslouží zejména obrazy, zachycující neolitické venuše nalezené v prehistorických lokalitách jižní Moravy. Na těchto plátnech Balák dokázal vytvořit prostřednictvím komparace neolitických plastik venuší a reálných ženských těl sugestivní iluzi o ztraceném pravěkém světě. Vhodným doplňkem posilujícím působivost výtvarných rekonstrukcí jsou repliky archeologických artefaktů, například meče z doby bronzové s pochvou a řemenem. Výstava je vhodně provázána s literaturou v internetové expozici obrazů Antropark, jíž Balák založil v roce 2005 a kontinuálně ji rozšiřuje o nové obrazy i odborné texty. Umělecké rekonstrukce Libora Baláka, oživující paleolitické a raně středověké kultury, jsou součástí zahraničních výstav a odborných publikací nebo učebnic. Z tohoto hlediska je výstava *Cesta do pravěku s obrazy Libora Baláka* v Prácheňském muzeu v Písku jedinečnou příležitostí poznat komplexní profil tohoto originálního umělce, který patří k předním reprezentantům české umělecké rekonstrukce lidské minulosti.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Recenze / Reviews

Srdce promlouvá bez jazyka a napříč kulturami: *Historie srdce*

The Heart Speaks without Words and across Cultures: *A History of the Heart*

BARBORA PŮTOVÁ

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

V českém prostředí a ani v zahraničí nebyla doposud publikována žádná kniha, která by analyzovala fenomén srdce z holistické perspektivy. Vedle více ambiciózního názvu zahraniční knihy *A Perverse History of the Human Heart* (Milad Doueihi, 1998) nežli jejího přínosného obsahu, aspirace na širší historické a lékařské vymezení v publikaci *Matters of the Heart: History, Medicine and Emotion* (Fay Bound Alberti, 2010) nebo i dílčí pozornosti kladené na srdce jako nástroj komerčního úspěchu v knize *Business of the Heart*: *Religion and Emotion in the Nineteenth Century* (John Corrigan, 2002), představuje první komplexní monografii až *Historie srdce* (*Hjertet. En kulturhistorie*, originál 2003; český překlad: *Historie srdce*). Symbolický, anatomický, filozofický, literární, výtvarný i metaforický rozměr srdce v této knize předkládá norský filozof Ole Martin Høystad (narozen 1947). Integrujícím prvkem, jenž mu umožnil sestavit komplexní a do sebe zapadající mozaiku s motivem srdce, se stala kulturní antropologie a kulturní studia. Høystad se totiž dlouhodobě zabývá mezioborovým studiem filozofie, dějin kultury a literatury na Ústavu kulturních a humanistických studií Vysoké školy v Telemarku v Norsku a na Ústavu pro literaturu, kulturu a media Jihodánské univerzity v Odense. Kromě publikace *Historie srdce* je autorem řady dalších odborných monografií, například *Lidské a příroda: Úvod do filozofické antropologie* (Det menneskelege og naturen: Innføring i filosofisk antropologi, 1994) nebo *Nová kulturní studia: Úvod* (Nye kulturstudier: En innføring, 2008), která přesahují hranice vědních oborů filozofie, literatury a kulturní antropologie.

Kniha *Historie srdce* je rozdělena do dvou částí, které oddělují starověk od středověku a novověku a mohou být zcela autonomními a nezávislými celky. Ústředním motivem knihy je symbolická a kulturní dimenze fenoménu srdce, jež autor v úvodu představuje *„jako obraz a symbol, a tedy srdce jako něco, co je třeba vyložit“* (s. 16). Høystad ovšem neopomíjí ani dimenzi srdce jako tělesné substance – svalu v lidském organismu, jenž funguje nezávisle na lidské mysli a vůli. Předmětem jeho zájmu je zejména vývoj symbolické reflexe srdce v různých lidských společnostech a jeho interpretace v odlišném historickém a kulturním kontextu. Høystad je v inten-

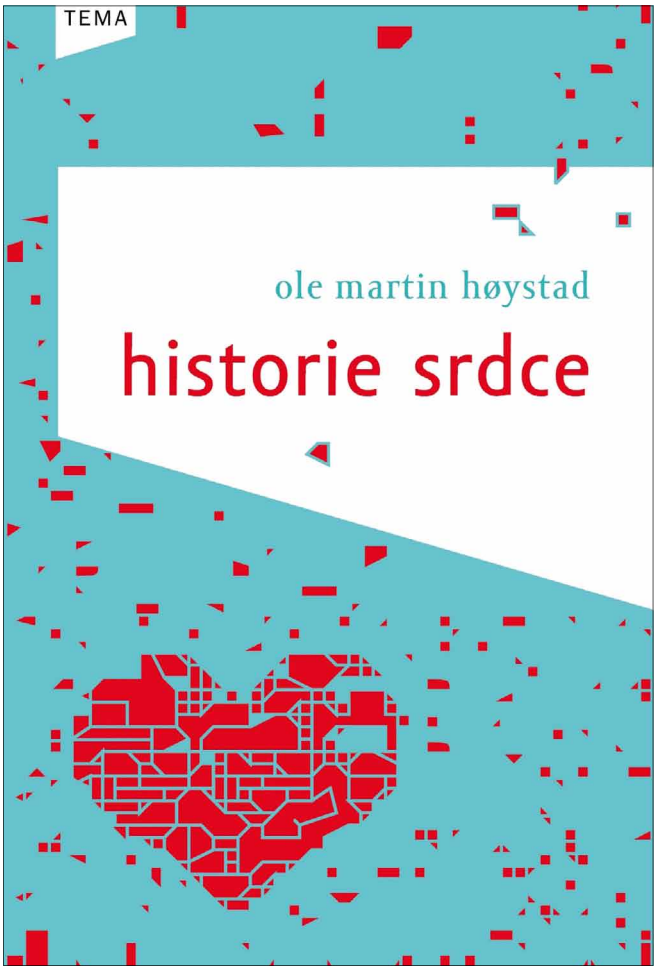

Přebal knihy: Høystad, Ole Martin (2011): *Historie srdce*. Zlín: Nakladatelství Kniha Zlín, 289 str., ISBN 978-80-87497-40-1 (brož.).

cích hypotézy lingvistického relativismu přesvědčen, že vnímání a interpretace srdce jsou utvářeny jazykem. „*Mezi pocity srdce a slovy a pojmy, které se k nim vážou, existuje nerozlučné pouto*“ (s. 18). Srdce považuje za kulturní univerzálii, která utváří most mezi kulturami, a zároveň nástroj, sloužící k porozumění „těch druhých“ a rozdílů mezi odlišnými kulturami. „*Srovnávání rozdílů a podobností je pro porozumění absolutně nezbytné*“ (s. 20).

V prvním díle knihy *Srdce v různých kulturách* se Høystad vrací až k počátkům literatury – k *Eposu o Gilgamešovi*, neboť Gilgameš je obrazem neklidného srdce, jež nevyhledá pokoje, dokud nedostane odpověď na tajemství života a smrti. Upozorňuje však i na skutečnost, že srdce bylo v sumerské kultuře zejména orgánem citu, „*a je tedy zranitelné*“ (s. 28), zatímco centrum života představovala játra. V kapitole o staroegyptské kultuře dokazuje na základě symbolu srdce a jeho postavení v této kultuře, že myšlenky v bibli nejsou ryze židovské nebo křesťanské. Židé měli potřebu vyhranit se vůči svým nevěřícím otrokářům, jejichž tvrdé a chladné srdce symbolizovalo sebeovládání a rozvážné chování. Navíc v soudný den srdce svědčilo ve prospěch mrtvého, „*neboť zmrtvýchvstání do zlého nebo dobrého život v zásvětí závisí na vlastnostech srdce*“ (s. 30). Ve staroegyptské kultuře se stalo srdce středem člověka. „*Srdce je zároveň egem i alter egem člověka*“ (s. 35). V kapitole o antickém člověku Høystad upozorňuje na oddělení duše a srdce, protože „*člověk objevil ducha a učinil sám sebe předmětem reflexe*“ (s. 42). Dochází k upozadění těla a vzniku dualismu těla a duše nebo rozumu a citu. Uvádí platonský obraz člověka, v němž je psyché „*historický produkt kultury, vynález, výsledek tvůrčího procesu*“ (s. 61), který upozaďuje smyslovou a tělesnou dimenzi. „*Pouze rozumová část duše je nesmrtelná, proto zaujímá zvláštní místo. Duše života má sídlo v srdeční oblasti, zatímco rozumová část jakožto nejvyšší orgán sídlí v hlavě*“ (s. 62). Prostřednictvím platonského obrazu člověka byl stanoven dualismus, který nalezl své uplatnění v křesťanské teologii. Tímto tvrzením vstupuje do další kapitoly o srdci v bibli a křesťanství.

Høystad jednu z kapitol věnuje i islámské kultuře, která významně ovlivnila středověkou trubadúrskou poezii i vědu. Postoj islámu k srdci lze považovat za opozici vůči křesťanství, neboť zde je „*objektivním orgánem cítění, intuice a poznání a také inspirace, zjevení a božského porozumění*“ (s. 95). Autor konstatuje, že boha a srdce v islámu charakterizuje téměř vztah identity. Kromě koránu totiž srdce nabývá významu i v islámské mystice a súfismu, v němž hledají súfijové „*srdce v srdci, tj. jednotu s Bohem*“ (s. 101). Høystad v kontextu súfismu zmiňuje básníka Džaláleddína Rúmího (1207–1273), jehož verše poukazují na srdce jako zdroj poznání, imaginace i rozumu. Zároveň slouží k ilustraci toho, že totožný obraz nebo fenomén je nositelem různých významů a platný i pravdivý v závislosti na kulturním kontextu. Høystad zde zdůrazňuje vliv a provázanost kultury křesťansko-evropské a islámsko-arabské, jež se po nepřátelském vztahu proměnil v 19. století v nadšení pro orientalismus. První díl knihy uzavírá Høystad kapitolami o aztécké říši a staroseverské Skandinávii a ostatních světových kultur. Působivá je například jeho prezentace významu srdce v kontextu náboženské víry Aztéků. Ti obřadně obětovávali srdce Slunci, aby nezastavilo svůj pohyb a vycházelo každé ráno na oblohu. „*Aztékové považovali srdce za střed člověka jak z fyziologického, tak náboženského hlediska na základě analogie s vesmírem (Slunce jako střed vesmíru)*“ (s. 120). Autor, který se cítí být spjatý se severskou kulturou, věnoval ve své knize pozornost i interpretaci významu srdce ve staroseverské Skandinávii. Zde tento orgán tradičně symbolizoval sídlo odvahy a síly a přesvědčení, že v odvážném srdci je málo krve, proto je tvrdé, malé a pevné.

Druhý díl knihy je věnován analýze srdce jako významného symbolu, který se podílel na utváření identity moderního Evropana. V období vrcholného středověku, v rytířském období, získává podle Høystada srdce jako téma významnou pozici v sémiotických textech i symbolické kultuře. „*Zejména ve 13. století je úkolem rytíře především milovat svou ženu v srdci*“ (s. 135). Jedinec prosazuje své emoce, osobní a individuální právo na následování svého srdce nezávisle na autoritách a narůstá jeho vnitřní svoboda. Nástup vyvázání se z dogmatické křesťanské moci se odehrál ve stínu trubadúrských písní a rytířských románů. Høystad odvážně interpretuje i příběh o *Abélardovi* a *Heloise* a „učebnici erotiky“ *Román o růži*, který podle jeho názoru představuje „můstek“ do renesance. „*Středověká imploze energie dosáhla kritického hraničního tlaku a vybuchla. Nitro se obrátilo ven*“ (s. 164). V renesanci Høystad vyzdvihuje zejména dílo francouzského filozofa Michela de Montaigne, podle něhož je tělo majetkem pouze konkrétního jedince. „*Pouze jedinec zná své tělo a své srdce*“ (s. 176). Srdce umírá i žije v tvorbě anglického dramatika Williama Shakespeara. V jeho divadelních hrách je podle jeho názoru skrytá otázka, zdali je srdce prázdné nebo naplněné stálou substancí, jež tvoří člověka člověkem. „*Po Shakespearovi už není možné mluvit o vznešeném srdci, aniž bychom současně nezmínili srdce tvrdé jako z kamene, srdce bez empatie*“ (s. 204).

Høystad komentuje i paradigma romantismu, jehož cílem „*není pohlaví, ale srdce*“ (s. 220). Upozorňuje na Rousseaua, který svou tvorbou demonstruje emoce, empatii, vášně a lásku. „*City hovoří přímo k srdci a často úplně převálcují schopnost věcně uvažovat*“ (s. 222). Blížeji současnosti zdůrazňuje Høystad ztrátu srdce ve vědě. „*Věda (se svými skrytými vášněmi) ani nepátrá po tom, co máme na srdci*“ (s. 246). Poté, co bylo srdce „odkouzleno“ a v průběhu racionalizace ztratilo svoji duši, je nyní znovu okouzlováno v neutuchajícím svátku konzumu. Knihu i její druhou část uzavírá oddíly o transplantaci srdce a metaforách srdce, které jsou zrcadlem obecných hodnot. Právě prostřednictvím dnes již běžného zákroku transplantace srdce ztratilo auru nedotknutelnosti, ačkoliv mystérium se v srdci přeci jenom ukrývá. „*V člověku je něco, co není ani jen čistě tělem, ani jen získaným intelektem a zkušenostmi*“ (s. 267).

Ačkoliv je kniha *Historie srdce* velmi čtivá, přehledná a systematická, v její druhé části se setkáváme s problémem přílišného zahlcení různými filozofickými teoriemi. Navíc srdce se i místy vytrácí, neboť autorova koncepce připouští a analyzuje různé ekvivalenty slova srdce. Ať se však jedná o duši nebo

srdce, autor ve své knize poukázal na podstatný prvek lidského života – symbolický dialog s naším srdcem nebo srdcem toho druhého.
Høystad svou knihu *Historie srdce* v některých překladových vydáních rozšířil o aktuální kapitoly nebo alespoň o předmluvu, která se vztahuje ke konkrétní zemi. I když je jeho publikace koncepčně uzavřená, vybízí k dalším námětům, zpracování nebo také zamyšlení a otázkám: Jaké to je mít nové srdce? Je s novým srdcem spjatá i nová duše? Je pravda, že mít srdce znamená být člověkem? Sám Høystad na své přednášce, uspořádané v listopadu 2011 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, upozornil na tragédii na norském ostrově Utoya. Vrah, který zde zabil několik desítek lidí, je považován za „člověka bez srdce". To potvrzuje skutečnost, že srdce je trvalým a důležitým symbolem, jež navzdory mediální a komerční trivializaci vyjadřuje lidské pocity v momentech, kdy zcela dochází slova. Právě z tohoto důvodu se autor začal věnovat i studiu a výzkumu symboliky a fakticity fenoménu srdce. Navzdory proměně kultur, společností nebo vědeckých paradigmat, srdce zůstává transkulturně konstantní. Fyziologicky jsou všechna srdce stejná, ovšem z hlediska symbolické dimenze a připisovaných významů se konkrétní srdce psychicky a emocionálně odlišují. Mohou být chladná, uzavřená, teplá i studená. A jaké je to Vaše?

Kontakt: PhDr. Barbora Půtová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bonthyl@email.cz.

Cikáni a etnicita

Gypsies and ethnicity

GABRIELA FATKOVÁ

Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 301 25 Plzeň

Sborník *Cikáni a etnicita* (editor Marek Jakoubek) obsahuje texty k tématu, které je v české společenskovědní produkci tematizováno relativně frekventovaně. Záměrem knihy není jenom poskytnout co možná nejpestřejší paletu přístupů, ale také sjednotit zásadní zahraniční texty k dané problematice, které by jenom kvůli své „cizojazyčnosti" neměly být opomíjeny. Ve sborníku ovšem nalezneme i studie, které – ač původně cizojazyčné – byly poprvé publikovány právě v recenzované antologii. Především se jedná o text M. T. Salo *Aktualizace stati o etnicitě Cikánů a Travelerů z roku 1979* (s. 199–205), který byl sepsán exkluzivně pro tuto publikaci a v jejím rámci se tak objevuje ve světové premiéře. Sborník slouží jako vhodná čítanka všem, kteří se tématem Cikánů či tématem etnicity obecně chtějí zabývat, neboť jeho příspěvky plně respektují současné tendence v socio-vědním zkoumání.
Termín „Cikáni", který se objevuje už v samém názvu práce, editor odůvodňuje s odkazem na pozici, respektive aktivity Gypsy Lore Society, tedy organizace badatelské, která upřednostňuje původní etnonyma zkoumaných populací. Tento postoj odpovídá i obecné tendenci antropologie reflektovat aktérskou perspektivu, které nemusela být v minulosti (jako je tomu například v případě „Cikánů") věnována dostatečná pozornost. V tomto duchu pak je strukturován celý text, pojem *Cikán* (ekvivalent anglického *Gypsy*) je používán v kontextu skupin, které tak samy sebe označují. Pro další skupiny jsou dle jejich preferencí užívána rozličná pojmenování (Kalderaši, Lovarové, Mačvajové, Sinti, Jenišové, Romungři, Romanes, Romničelové atd.). Jak přitom shodně zdůrazňuje řada zařazených autorů, nelze etnicitu jednotlivých cikánských skupin konceptualizovat bez důkladného popisu jejich vztahu k ne-Cikánům. Čtenář, ať už přijme či nepřijme tezi o etnické indiferenci cikánských populací, si po přečtení sborníku minimálně odnese pocit, že ani pojmenování ani etnicita v případě zkoumaných populací není „jen tak", tedy že na straně jedné „Cikáni" nepředstavují homogenní skupinu, a na straně druhé, že daná populace a její aktérské vymezení rozhodně nemají podobu, kterou jsme předpokládali.
Doposud byla v literatuře české provenience brána existence etnické skupiny „Romů" jako samozřejmost. Důvodem je

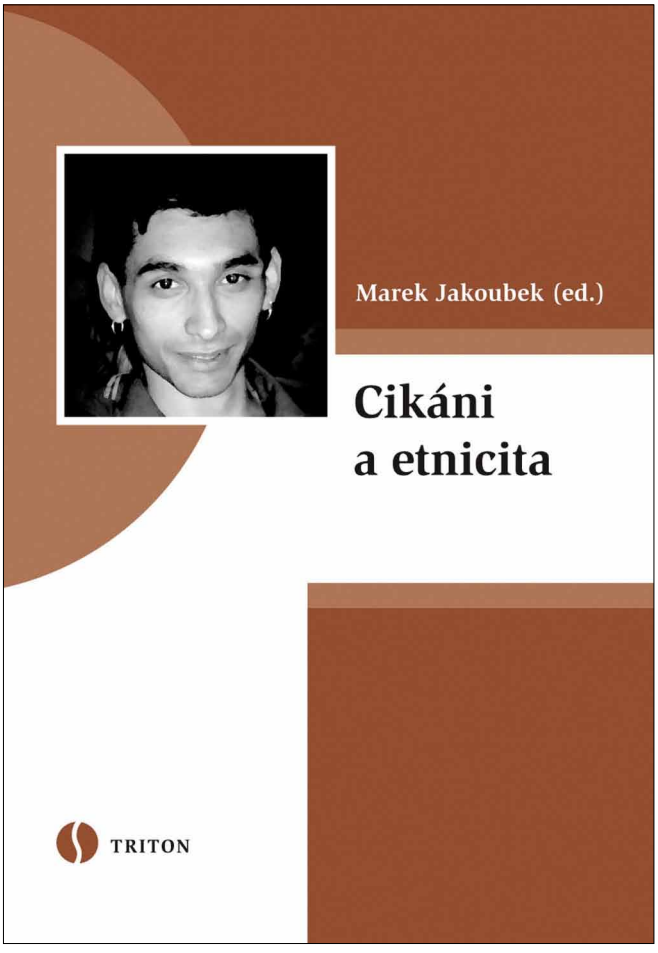

Přebal knihy: Jakoubek, Marek, ed. (2008): *Cikáni a etnicita*. Praha – Kroměříž: Triton. 404 str. ISBN 978-80-7387-041-6.

především ukotvení české romistiky v odkazu předpřevratového národopisu. Tím se tato disciplína vydává na slepou kolej vedoucí do pasti exotizace a grupismu (srov. Brubaker). V tomto „kacířském" sborníku se editor snaží ukázat, že nejen on a jeho plzeňští kolegové, ale i odborníci v zahraničí se ptají po tom, jak sami sebe identifikují jednotlivé cikánské populace, zdali vykazují skupinové rysy, proti komu se vymezují a jak (viz C. Silverman, *Vyjednávání „cikánství": Situační strategie*, s. 25–47; A. Mirgy, *Kategorie „romanipen" a etnické hranice Cikánů*, s. 241–258; P. Gay y Blasco, *„Neznáme svůj původ": Jak Cikáni z Jarany zacházejí s minulostí*, s. 73–103; M. Jakoubek, *Rivalita identit: Cigán versus romský národ*, s. 144–164; oba články M. T. Sala *Aktualizace stati o etnicitě Cikánů a Travelerů z roku 1979* a *Cikánská etnicita: Důsledky nativních kategorií a vztahů pro etnickou klasifikaci*, s. 199–240). Společná těmto textům je snaha najít klíč, podle něhož jednotlivé popisované skupiny konceptualizují svou odlišnost a identitu a prozkoumat, zda tento klíč má vůbec etnický charakter.

Zdánlivě z řady vybočující se může zdát ekosystémový přístup B. Nagel Lauwagie. Tato autorka se snaží v článku *Etnické hranice v moderních státech: Revize Romano Lavo-Lil* vidět zásadní rozdíl mezi etnickými skupinami v intencích původně ekologického výkladového paradigmatu soutěže o nedostatkové zdroje vzhledem k nosné kapacitě životního prostředí. Tím tak mimo jiné opět poukazuje na jiný možný způsob konceptualizace jednotlivých populací, které jsou zvenčí označovány jako Cikáni. I přes lákavé nabídnutí nové perspektivy pohledu na věc ovšem tato autorka neopouští zaběhlé etnizované termíny. Podobně netradiční perspektivu nabízí S. B. Gmelch, která populace, jež ve své studii tematizuje, nazývá „řemeslníci, obchodníci a skupiny poskytující zábavu". Tyto populace pak charakterizuje nikoliv na základě etnicity, ale z pohledu ekonomické, sociální a genderové organizace. Společná všem popisovaným populacím je přitom jejich neintegrovanost, jejímž základem je sebe-izolace a socio-ekonomická marginalita, kterou ovšem dané skupiny obrátily ve svůj prospěch, respektive ve které nalezly nosnou ekonomickou niku. I tato autorka tak nalezla další způsob jak se vyhnout etnickým brýlím.

Část příspěvků jde dál a otevírá ještě složitější soubor otázek: jak jsou „Romové", kteří jsou hlavním předmětem snah „romského" nacionalismu a etnopolitiky, konstruováni jako skupina a zároveň, kdo má prospěch z tohoto uložení mnohých heterogenních populací do jedné „škatulky" (článek W. Willemse *Smrtelná past etnicity: Historie studia Cikánů*, s. 48–72; I. Pogányho *Přijímání ustavující se národní identity: Romové střední a východní Evropy*, s. 165–186). Poslední sekce statí pak reflektuje palčivé téma „romské" etnopolitiky, potažmo nacionalismu a „romského" aktivismu[1]. V dané kolekci se jedná především o článek M. Kovatse *Politika romské identity: Mezi nacionalismem a chudobou* (s. 187–198), J. Okely *Některé politické důsledky teorií o cikánské etnicitě: Role intelektuála* (s. 104–133) a W. Cohna *Mýtus cikánského národnostního hnutí* (s. 134–143).

V závěrečném zhodnocení sborníku je třeba zopakovat, že výběr textů je relevantní vzhledem k potřebám českého jak akademického tak i neakademického prostředí. Zařazené texty jsou stavebními kameny zahraničního ciganologického diskurzu, který v tuzemských poměrech nebyl doposud uspokojivě reflektován. Jednotlivé kapitoly knihy by měly být základem každé dobré studie k tématu cikánské etnicity a navíc mohou poskytnout zajímavou inspiraci pro všechny nové autory. Nabízená škála možných přístupů ke konceptualizaci cikánských skupin je široká a nabízí různé způsoby úniku z pasti, ve které se bádání o „Romech" v českém prostředí ocitlo.

Kontakt: Mgr. Gabriela Fatková, Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 301 25 Plzeň; e-mail: gfatkova@gmail.com

1 Používám v tomto kontextu zaběhlé označení romský/á/é, neboť jeho uživatelé ve skutečnosti sami nereflektují preference v sebeoznačení populací, ke kterým své programy směřují. Souhlasně s Martinem Kovatsem, jedním z autorů sborníku, lze tedy říci, že „etiketa ‚Romové' je jednoduše politická náhražka za obecné označení „Cikáni", které zahrnuje velké množství značně rozdílných skupin s odlišnými politickými potřebami, aspiracemi, schopnostmi, zájmy, které žijí v nejrůznějších ekonomických, politických, sociálních a kulturních podmínkách. ... romský nacionalismus nepředstavuje emancipaci utlačovaných lidí, ... ale podporu autoritářské nacionalistické tradice, v níž je politická komunita vytvářena manipulací bezbrannými lidmi, a to v zájmu zajištění prospěchu nezodpovědné elity" (Kovats 2008, 194–195).

Vojvodovo - etnologie krajanské obce v Bulharsku

Vojvodovo - the Ethnology of a Compatriot Village in Bulgaria

JITKA ZALABÁKOVÁ

Katedra antropologie, filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14 Plzeň, e-mail: jitkazal@students.zcu.cz

Na poli vojvodovských bádání bylo v uplynulém desetiletí odvedeno velké množství výzkumně-publikační práce. Autorem, spoluautorem či editorem řady textů, z nichž za nejvýznamnější lze považovat *Dějiny Vojvodova* (2006), je Marek Jakoubek. Jeho učitel, bulharský etnolog Vladimir Penčev, v předmluvě k recenzované knize oceňuje Jakoubkovy zásluhy o rozvoj vojvodovských bádání a bulharistické antropologie na filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni (s. 9). V roce 2009 se Marek Jakoubek podílel na založení internetových stránek věnovaných vojvodovské problematice (www.vojvodovo.cz) a konečně v roce 2010 byla vydána jeho stěžejní monografie zabývající se Vojvodovem. V ní autor usiluje o inovativní přístup k již známým tématům, objevování nových témat a metodologickou pestrost.

Po úvodní části se publikace člení do sedmi kapitol, které jsou na sobě navzájem prakticky nezávislými studiemi. Každá z nich však přispívá k výslednému živému obrazu Vojvodova první poloviny 20. století. Již v kapitole s názvem *Sesek - zapomenutá česká obec v Bulharsku*, „historické etudě" založené na archivním výzkumu, dává Jakoubek prostor naracím (ex) Vojvodovčanů. V tomto ohledu kniha navazuje na *Dějiny Vojvodova*, tedy „první dílo, na jehož stránkách se takříkajíc dostali ke slovu i samotní někdejší vojvodovští obyvatelé." (s. 273) V následující kapitole *Druhá půlka Pravdy. Opominutá dimenze víry vojvodovských Čechů* autor nejen podrobně rekapituluje dějiny vojvodovské religiozity, ale také se pouští do zkoumání dosud přehlížené oblasti, kterou je existenciální poloha víry Vojvodovčanů. Umně přitom pracuje s výpověďmi svých informátorů. Kapitolu uzavírají dva kratší texty vojvodovské rodačky Barbory Čížkové. Třetí kapitolou je pak „lexikální etuda" nazvaná *Vojvodovština - jazyk Čechů z bulharského Vojvodova*, první samostatné a systematické pojednání této tematické oblasti. Jeho těžiště tvoří (čtenářsky vděčný) slovníček s více než 500 hesly, který Jakoubek předkládá „jako materiál pro speciálněji zaměřené analýzy dalších badatelů." (s. 124) V tom je možné spatřovat přidanou hodnotu publikace - zde i na mnoha dalších místech je především inspirujícím textem, přinášejícím podněty pro další bádání.
Čtvrtá kapitola *Vojvodovské náhrobní kameny (jako pramen)*, jinak také „epigraficko-sepulkrální etuda", je na poli bádání o Vojvodovu bezprecedentní studií. Uvádí transkripty a překlady nápisů z českých a slovenských náhrobních kamenů na vojvodovském hřbitově (čímž se opět stává významným pramenem pro badatele) a doprovází je podkapitolami, jež jednak objasňují postup při shromažďování a zpracovávání tohoto specifického materiálu a dále se dotýkají oblastí religiozity a jazyka. V „imagologické etudě" *Vojvodovští Češi očima svých sousedů* autor nachází nejvýraznější charakteristiky Vojvodovčanů z pohledu Bulharů a poutavě skládá jejich obraz. Přílohou ke studii jsou poměrně rozsáhlé *Vzpomínky na život Čechů, kteří žili ve vsi Vojvodovo* Božidara Popova. Šestá kapitola ukazuje *Dějiny Vojvodova očima jeho obyvatelky* a nabízí (mimo jiné) zajímavé srovnání s kapitolou předchozí. Jedná se o komentovanou edici cenného textu *Historie rodu Čížkových a Karbulových* z pera Barbory Čížkové. Poslední kapitolu tvoří *Vojvodovské kalendárium* s veškerými datovanými událostmi týkajícími se Vojvodova v době před a během jeho „českého" osídlení. I tato kapitola má velkou šanci zaujmout širší čtenářskou obec, a to jistě nejen popisem události z let 1915/16, kdy „nad Vojvodovem přeletěl drak" (s. 307). Kniha dále obsahuje dvě cizojazyčná resumé, jmenný a věcný rejstřík a také velké množství obrazových příloh.
Jako slabinu publikace lze vnímat to, že výklad obvykle končí v roce 1950 (kdy Vojvodovo s druhým transportem do ČSR opustila drtivá většina jeho „českých" obyvatel). Přitom, jak se ukazuje zejména v biografii B. Popova (s. 245, kde je zmiňován náboženský život hrstky těch, kteří ve Vojvodovu po roce 1950 zůstali), výkladu by někdy „protažení" do dalších let či desetiletí prospělo. Svědčí o tom např. zajímavá podkapitola *Vojvodovská čeština dnes* v rámci „lexikální etudy" (s. 137-140). Nicméně recenzovaná monografie je i tak dosti rozsáhlá a jasné časové ohraničení přispívá k uchopitelnosti problematiky a ve výsledku též k přehlednosti a čtivosti. Spíše by se tedy „post-vojvodovská" problematika mohla stát předmětem samostatných studií.

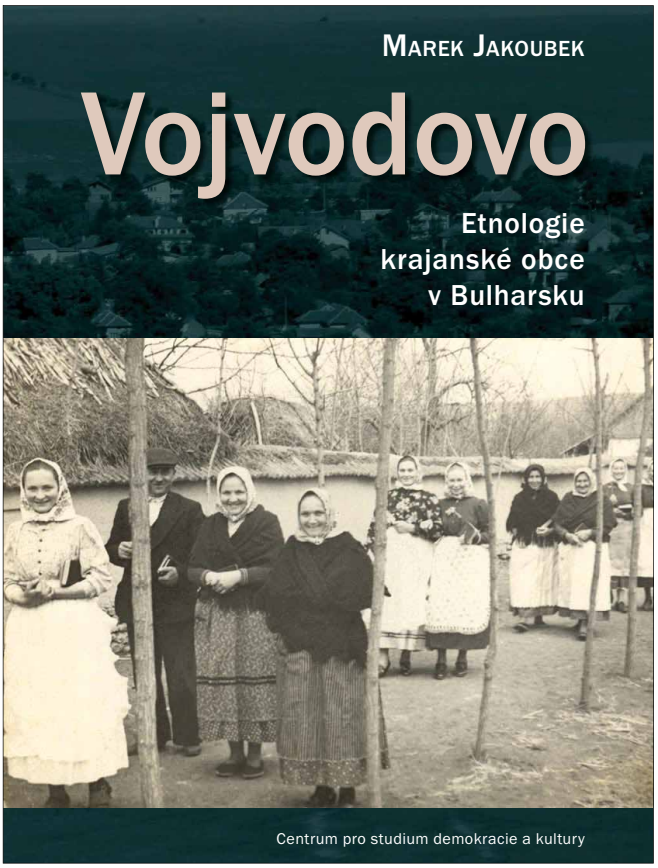

Přebal knihy: Jakoubek, Marek (2011): *Vojvodovo. Etnologie krajanské obce v Bulharsku*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 345 str., ISBN 978-80-7325-230-4 (brož.).

Je jasné, že k hloubce a šíři záběru, kterou je monografie *Vojvodovo - etnologie krajanské obce v Bulharsku* obdařena, autor dospěl díky zevrubné znalosti dané problematiky a dlouhodobému terénnímu výzkumu. Témata jsou v knize uchopena komplexně, publikace se však zároveň nesnaží být vyčerpávajícím, mentorským dílem - a tím se stává hodnotným pramenem i zdrojem inspirace. Důležitá je nejen pro badatele, ale také (nebo snad v první řadě?) pro (ex)Vojvodovčany, tedy Jakoubkovy informátory, a jejich potomky. Ostatně ve své nejnovější publikaci nazvané *Vojvodovo: kus česko-bulharské historie* se Jakoubek na Vojvodovo dívá „tentokrát převážně očima jeho obyvatel". Spolu s recenzovanou knihou představuje dosavadní vrchol v oblasti vojvodovských bádání disertační práce Lenky Jakoubkové Budilové *Vojvodovo, česká vesnice v Bulharsku: příbuzenství, manželství a dům* (2010). Tato práce byla připravena ke knižnímu vydání a vzhledem k svému antropologii rodiny a historické demografii blízkému zaměření může poskytnout užitečnou komparaci s Jakoubkovou monografií, doplnit ji novými perspektivami a podstatně rozšířit již tak bohaté poznatky.

Divoch v Praze: *Divoši*

The Savage in Prague: *The Savages*

BARBORA PŮTOVÁ

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Český komiks, donedávna vnímaný jako zábavná forma čtení určená pro děti a mládež, se po roce 2000 výrazně proměnil v novou a svébytnou vlnu, jež reflektuje tvorbu pro dospělé i jejich požadavky. Tento posun dokládá i dílo české kreslířky a „královny českého komiksu" Lucie Lomové (narozena 1964), která začínala ilustracemi a kresleným humorem v *Dikobrazu* a v letech 1991 až 2000 přispívala komiksovým seriálem *Anča a Pepík* do *Čtyřlístku*. Sama konstatovala, že se po roce 2000 snažila vědomě vyvázat z dětského žánru a více se orientovat na staršího čtenáře. Jak sama poznamenala: *„Skoro mě začaly růst ještě větší uši a ocásek, prostě jsem si užila tyto psychosomatické příznaky."* V tomto období navázala kontakt s významným francouzským komiksovým teoretikem Thierry Groensteenem, který v roce 2006 publikoval její první komiks pro dospělé *Anna en cavale* v nakladatelství Éditions de ľAn 2. Toto komiksové album se dočkalo příznivého přijetí kritiky a v roce 2008 i českého vydání *Anna chce skočit*. Její kreslířský vývoj ovšem prozatím vrcholí komiksem *Divoši* (2011), na němž pracovala tři roky a dokončila ho v únoru 2011. Ovšem již před zahájením samotné kreslířské práce si námět komiksu rozmýšlela dva roky. Komiks *Divoši* totiž vychází z již existující literární předlohy. Jedná se o knihu Červuiš, aneb, Z Pacheka do Pacheka oklikou přes střední Evropu (první knižní vydání bylo publikováno až v roce 1993 pod názvem *Červíček, aneb, Indiánský lovec objevuje Evropu: vzpomínky A.V. Friče*), zahrnující vzpomínky českého cestovatele Alberto Vojtěcha Friče na jihoamerického indiána Červuiše z kmene Čamakoko, kterého si přivezl ze svých výprav v roce 1908 do Prahy. Lomovou příběh „divocha" žijícího rok v pro něj neznámém prostředí západní civilizace zcela uchvátil. Ve svém komiksu si však vytvořila vlastní strukturu příběhu, a někdy se i odchýlila od některých historických reálií. Fričovy vzpomínky jsou prezentovány jako drobné epizody, v nichž vystupuje velké množství různých postav, které umožňují prezentovat Červuišův příběh jako sérii akulturačních setkání. Na pozadí příběhu „divocha v Praze" se tak součástí vyprávění stávají takové osobnosti české kultury, jako byl cestovatel Enrique Stanko Vráz, který byl Fričovým celoživotním rivalem, nebo matka českého mecenáše Vojtěcha Náprstka, Anna Náprstková. Lomová také upozornila na českého spisovatele Jaroslava Haška, jehož Červuiš oslovil natolik, že na motivy jeho pobytu v Praze napsal povídku *Indián a pražská policie* (1913).

Z koncepce, obsahu i výtvarného zpracování komiksu je evidentní, že Lomová pečlivě prostudovala jak Fričovy literární texty, tak jeho fotografie a autentické snímky Prahy, Podskalí a jihoamerického Asunciónu. Komiks *Divoši* byl vytvořen tradičními výtvarnými postupy, využívajícími kresby tužkou a štětcem. Vzniklé obrázky byly následně upraveny v grafickém programu, který umožnil provést jejich kolorování. Vysokou kvalitu komiksového díla potvrzuje ocenění Muriel, které kreslířka obdržela v roce 2011.

Expozici komiksového příběhu o Červuišovi tvoří příjezd Friče mezi nemocné indiány kmene Čamakoko do Gran Chaca v Paraguayi. Již v úvodní části komiksu nechala Lomová zaznít Fričův komentář, jenž reaguje na kontinuální konflikty mezi kolonizátory a indiány, které přetrvávají od dob objevení Ameriky. *„Třeba takové Španělsko, to je mnohem menší než Jižní Amerika, a přece, co s ní udělalo …"* (s. 12) K Fričovi přichází krátce po příjezdu jeden z indiánů, hrdina komiksu Červuiš, jenž chce navštívit Asunción, kde ho jistě vyléčí mocní bílí kouzelníci. Po příjezdu do města se od Friče místní obyvatelé odtahují. Před ním sem totiž zavítal český cestovatel Vráz, který Friče pomluvil, že užívá falešné dokumenty a nechává se vydržovat děvčaty. Lomová zde neodolala a zdůraznila, že Vráz měl vůči Fričovi velmi rivalitní vztah. Frič toužící pomoci nemocným indiánům odjíždí do Buenos Aires. Ani zde se mu ale nepodařilo nalézt lék, který by Červuiše a příslušníky jeho kmene vyléčil. Odmítne poslat nemocného Červuiše zpět k jeho kmeni, neboť by byl transportován v uzavřené kleci. Místo toho se s indiánem nalodil na palubu parníku směřujícího do Evropy. Lomová v komiksu naznači-

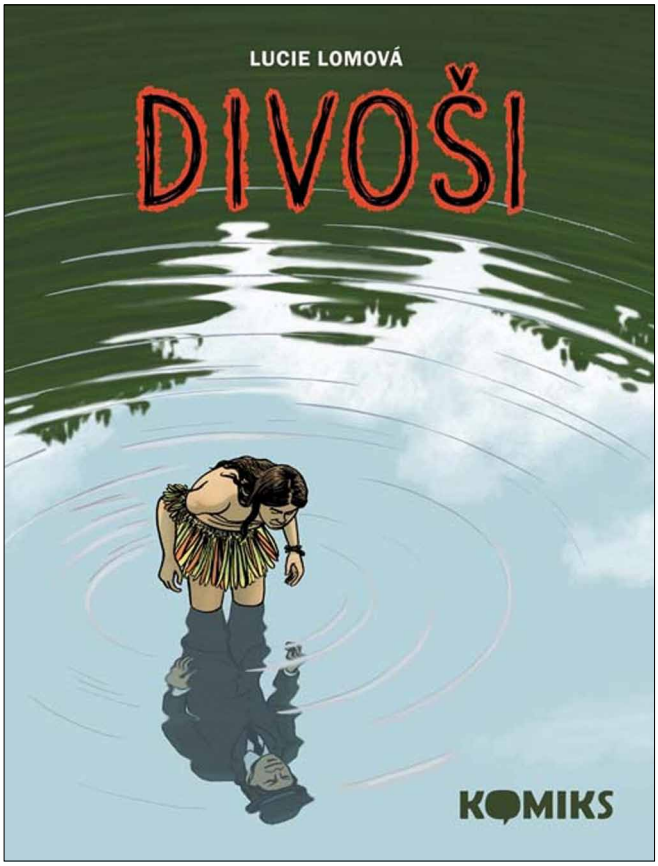

Přebal knihy: Lomová, Lucie (2011): *Divoši.* Praha: Labyrint, 150 str., ISBN 978-80-87260-26-5 (brož.).

Červuiš přichází k Fričovi krátce po příjezdu

la jemné historické souvislosti. Například na mezinárodním kongresu amerikanistů ve Vídni se vídeňský starosta Karl Lueger, který otevřeně prosazoval antisemitský program, zamýšlí, zdali *„není Frič také Žid?“* (s. 39). V komiksu zaznívají i dobová paradigmata, jako byl darwinismus. *„A ti divoši, má milá Luiso, ti divoši jsou tahleta cukřenka“* (s. 54). V komiksu si Frič stěžuje na české poměry, s nimiž se jako kosmopolita obtížně vyrovnával po zbytek života. Musím se v českém prostředí snažit, *„abych neměl nakřivo kravatu a špatně se nepodíval na pana A, který zná pana B, který se za mě může přimluvit u pana C“* (s. 58). Lomová neopomíjí ani Fričovu přednášku u Náprstků, kde se nevyhnul výtkám na absenci svého univerzitního vzdělání. Do této části komiksu zařadila Lomová paní Náprstkovou a její etnocentrický přístup k dovezeným Fričovým artefaktům, které označila za fádní a nebarevné. Zde je naznačena i celoživotní snaha Friče umístit své sbírky právě v instituci Náprstkova muzea. Komiks postupně čtenáře vtahuje do příkoří, která Frič zažíval. Například poté, co byl vyhnán z přednášky kvůli údajné krádeži Vrázových diapozitivů, frustrovaně kráčel s Červuišem pěšky zimní nocí. Oproti tomu je pak zdůrazněn i první Fričův úspěch, který se zrodil na jeho přednášce na Žofíně, a posílil jeho narůstající kredit významného cestovatele. Komiks se uzavírá stejně jako kniha vzpomínek. Lomová neopomíjí proměnu Červuišovy osobnosti, která ve svých důsledcích vedla po návratu do Ameriky ke ztrátě jeho kulturní identity a důvěryhodnosti u příslušníků vlastního kmene. Červuiš se na zpáteční cestě v Asunciónu nechá evropsky ostříhat, aby se k němu ostatní nechovali jako k obyčejnému indiánovi: *„… pokud budu vypadat jako indián, budou se mnou jako s indiánem zacházet!“* (s. 125). Smutné postskriptum z Fričovy návštěvy jižní Ameriky v roce 1927, kdy se dozvěděl o vyhnání Červuiše z jeho kmene, je potvrzením, že hlavním aspektem nově se tvořících kulturních identit je stále narůstající sociokulturní pohyb a změna. Lomová svým dílem *Divoši* nejenom zpřístupnila v českém prostředí nedoceněnou osobnost Alberto Vojtěcha Friče a Červuiše, ale i potvrdila, že komiks představuje legitimní formu uměleckého vyjadřování a plnohodnotné sémiotické médium disponující vlastním výtvarným jazykem a specifickými vyjadřovacími prostředky. Specifické kouzlo komiksu možná spočívá i v tom, že čtenář může do komiksového příběhu vložit část vlastní představivosti, osobnosti a své životní zkušenosti, a prezentovanou naraci dále volně dotvářet. Komiks si zkrátka žije svým vlastním životem a rozvíjí se bez ohledu na skutečnost, zdali ho někdo dokáže přesně vymezit nebo nastavit jednotné paradigma této unikátní výtvarné a literární formy. V případě originální interpretace osudů Friče a Červuiše, kterou ve svém komiksu Lucie Lomová předložila, jsou navíc prezentovány antropologické otázky na téma „my“ a „ti druzí“. V současném stále více multikulturním světě již totiž není jasné, kdo jsou ti skuteční „divoši“.

Kontakt: PhDr. Barbora Půtová, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bonthyl@email.cz.

Počátky umění

Origins of Art

VÁCLAV SOUKUP

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Jedním z nejvýznamnějších nakladatelských počinů nakladatelství Academia v roce 2011 bylo vydání rozsáhlé výpravné knihy *Počátky umění* předního českého archeologa a paleoantropologa Jiřího A. Svobody. Autor knihy, ředitel Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, v této výjimečné vědecké monografii zúročil několik desetiletí trvající archeologické terénní výzkumy a rozsáhlé znalosti z oblasti evropského umění mladého paleolitu. Kniha zahrnuje rozsáhlý časový úsek od zrození symbolického myšlení a umělecké kreativity až k jeho vyvrcholení v mladém paleolitu. Syntetický rozměr této práci dodává skutečnost, že autor věnoval pozornost také vývojovým proměnám skalního umění v období neolitu a době bronzové. Při zpracování knihy využil rozsáhlé vědecké databáze, kterou získal v průběhu vlastních archeologických vý-

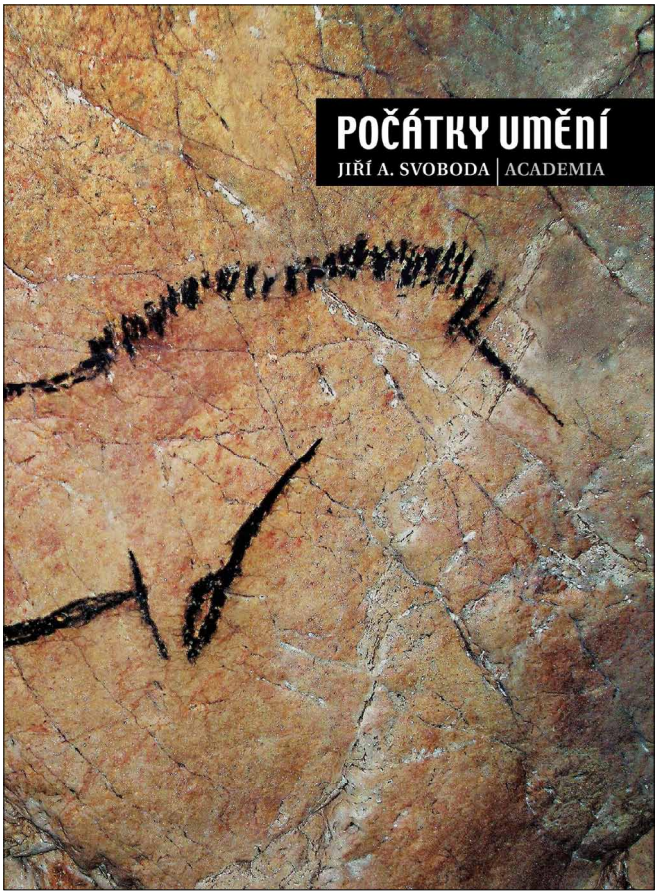

Přebal publikace: Svoboda, Jiří A. (2011) *Počátky umění*, Praha, Academia, 335 s., fotografie Martin Frouz, Jiří A. Svoboda, Jean Clottes, ISBN 978-80-200-1925-7.

zkumů nebo prostřednictvím špičkových tuzemských i evropských muzejních sbírek pravěkého umění. Z tohoto hlediska je tato práce srovnatelná s vynikajícími obrazovými publikacemi Jeana Clottese (*Cave Art*, 2008) nebo Randalla Whita (*Prehistoric Art: The Symbolic Journey of Humankind*, 2003). Významný podíl na vizuální působivosti Svobodovy knihy mají fotografie Martina Frouze, který v nich dokázal spojit vědeckou analytickou přesnost s výtvarným viděním a stylově jednotnou prezentací zobrazených prehistorických artefaktů. Nadstandardní spojení přehledného synteticky koncipovaného odborného textu s autentickými fotografiemi silou své působnosti připomíná šťastné spojení vědy a fotografie, kterého ve světovém kontextu dosáhli v knize *From Lucy to Language* (1996) paleoantropologové Donald Johanson a Blake Edgar prostřednictvím fotografa Davida Brilla. Práci je z hlediska tematického zaměření možné označit za tvořivý příspěvek k problematice geneze lidské mysli a kreativity. Vydáním této knihy Svoboda symbolicky dokončil mnohaletou vědeckou pouť, jíž zahájil v roce 1986 svojí knihou *Mistři kamenného dláta*.

Knihu tvoří devět relativně samostatných kapitol, ve kterých autor z různých úhlů pohledu komplexně analyzuje fenomén pravěkého umění. V prvních třech kapitolách, které tvoří úvod do problematiky, teoretickou referenční bázi a expozici celé práce, Svoboda věnuje pozornost vývoji názorů na smysl, význam a funkci pravěkého umění v kontextu různých vědeckých paradigmat, hypotéz a teorií. V souladu se současnými přístupy ke studiu kultury klade důraz na kontextuální přístup ke studiu umění a symbolismu, který umožňuje pohlížet na umělecké artefakty jako na součást širších kulturních systémů. Pozornost věnuje zejména kulturním kategoriím čas a prostor, neboť v jejich rámci se člověk pohybuje jako „aktér a tvůrce" (s. 45) Ve čtvrté kapitole Svoboda přesunul akcent své analýzy k problematice vývojových proměn kultur, materiálních technologií a výtvarných stylů od aurignacienu, přes rozkvět mladopaleolitického umění v magdalénienu až po neolitické umění a skalní umění Sahary, Skandinávie a Sibiře. Tato část práce je kompatibilní s knihou *Pravěké umění: evoluce člověka a kultury* (2011), kterou nezávisle na Svobodově publikaci vydali v roce 2011 Jen Clottes, Barbora Půtová a Václav Soukup. Tito autoři se ale primárně zaměřili na detailní analýzu konkrétních paleolitických kultur. V páté kapitole věnované materiálům a technikám, které užívali ve své tvorbě paleolitičtí umělci, Svoboda zasvěceně uvádí čtenáře do problematiky výtvarných uměleckých prostředků. Zvláštní pozornost věnuje analýze vztahu mezi utilitární a estetickou dimenzí pravěkých artefaktů. V šesté a sedmé kapitole se v ohnisku autorova zájmu ocitají otázky spjaté se způsobem reflexe zvířat a lidí v prehistorické umělecké tvorbě. Inspirativní jsou zde zejména Svobodovy interpretace fenoménu pravěkých venuší a mužských a ženských symbolů jako nadčasových kulturních univerzálií. Logickým vyústěním celé knihy jsou závěrečné dvě kapitoly, ve kterých autor v intencích symbolické a strukturální teorie kultury analyzuje svět prehistorického umění jako sémiotický systém znaků a významů. Hlavním hrdinou knihy se tak stávají „symboly v akci".

Charakteristickým rysem knihy *Počátky umění* je autorova snaha o interdisciplinární přístup, zejména využívání poznatků archeologie, prehistorie a antropologie. Metodologicky se práce opírá o holisticky koncipovaný kontextuální přístup a aplikaci „analogií různého typu a významu" (s. 264). Výsledkem je mnohovrstevnatý a plastický popis různých dimenzí pravěkého umění, které je prezentováno jako svébytný sémiotický systém a jako unikátní fenomén „sui generis", který se vyvíjí podle vlastních zákonů. Z textu knihy je evidentní autorovo hluboké zaujetí tématem i jeho nadstandardní interpretační kompetence. Elegantní jazykový styl, hluboká odborná erudice a reprezentativní obrazový doprovod z knihy *Počátky umění* činí atraktivní publikaci, která osloví odbornou i širokou laickou veřejnost.

Mluvící Prahrnec a jiné prapříběhy

Sprechender Urtopf und andere Urgeschichten

IVO BUDIL

Katedra historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň

Paleofikce, příběhy čerpající z pravěku lidského druhu, se začaly v západní literatuře objevovat záhy poté, kdy se starožitníci v průběhu osmnáctého století změnili v první archeology, kteří představili zcela nové pojetí zrodu a vývoje lidstva. Charles Darwin (1809–1882) a jeho následovníci prolomili hranice mezi zvířecím a lidským světem, a poskytli tak literátům další velké téma. Pravěk se stal novým prostorem, který se obdobně jako imaginární Arkádie nebo legendární Atlantida zaplnil romantickými vizemi, vypovídajícími více o skrytých tužbách, aspiracích a sklonech západní společnosti přelomu devatenáctého a dvacátého století než o lidské prehistorii. Ani nejvýraznější spisovatelé se této látce nevyhýbali. Britský spisovatel a básník Rudyard Kipling (1865–1936) se v *Rewards and Fairies* (1910, česky *Nová Šotkova kouzla*, 1912) pokusil vylíčit zrod doby bronzové na Britských ostrovech. Britský spisovatel a jeden ze zakladatelů žánru science fiction Herbert George Wells (1866–1946) podal „politicky značně nekorektní" obraz neandertálců (kteří si své vyhlazení podle jeho názoru plně zasloužili) v povídce *The Grisly Folk* (Hrozný lid, 1921). Jack London se do světa jeskynních lidí vypravil v románu *Before Adam* (Před Adamem) z roku 1907. Archeologické a antropologické zájmy britského spisovatele Arthura Conana Doyla (1859–1930) jsou dostatečně známé. Současně vznikla alternativní linie literárního zpracování pravěku, která usilovala v osvětovém duchu o takové přiblížení úsvitu lidstva, jež by bylo co nejvíce v souladu s vědeckými poznatky. Tento popularizační a didaktický přístup vycházel ze snah historiků, jako byl například německý badatel Friedrich Christoph Schlosser (1776–1861), o vylíčení „totálních" dějin lidského druhu od jeho vyčlenění z živočišné říše až po současnost (*Weltgeschichte in zusammenhängender Erzählung* [Dějiny světa v souvislém vyprávění], 1815–1824, 9 svazků). Mezi světovými válkami dosáhly v Československu značné obliby syntetické *Dějiny světa* (*The Outline of History*, 1919–1920) od Herberta George Wellse, používané rovněž jako učebnice. Není proto překvapující, že v českých zemích byl klasikem a průkopníkem popularizace pravěku středoškolský učitel Eduard Štorch (1878–1956). Na něj přesvědčivě navázal univerzitní profesor Josef Augusta (1903–1968), který spolupracoval na filmu režiséra Karla Zemana (1910–1989) a malíře Zdeňka Buriana (1905–1981) *Cesta do pravěku* (1955), představujícím bezpochyby vrchol osvětového výkladu geologické minulosti Země.

Didaktika a opravdové umění se setkávají pouze zřídka a Zemanovo dílo je takovou výjimkou. Spojit odbornost a vysokou literární úroveň se podařilo například britskému spisovateli Williamu Goldingovi (1911–1993) v geniální novele *Dědicové* (*The Inheritors*, 1955), sugestivně líčící soumrak neandertálců, a britskému spisovateli Royi Lewisovi (1913–1996) ve frašce *Co jsme to tátovi provedli* (*What We Did to Father*, 1960). Troufám si říci, že do zmíněné kategorie právem náleží text *Mluvící prahrnec a jiné prapříběhy* významného antropologa, experimentálního archeologa, invenčního spisovatele a zkušeného popularizátora vědy Jaroslava Maliny. Příběh hloubavého všetečky Víta Vianského, který je ve snu (evokujícím film amerického režiséra Shawna Levyho *Night at the Museum [Noc v muzeu]*, 2006) nedobrovolným svědkem soupeření různých hmotných artefaktů o přední místo v procesu hominizace a zrodu lidské kultury, není pouhým uvedením (prolegomena) k antropologickému slovníku vybraných pojmů, ale zábavným a čtivým pojednáním, mimořádně erudovaně zasvěcujícím do problematiky evoluce člověka. Malinův text, který znamenitě doprovázejí ilustrace Petra Modlitby, lze tak číst jako atraktivní učebnici i kultivovanou a vtipnou novelu se specifickou poetikou. Jediné, čeho čtenář může litovat, je, že se nakonec nedozvěděl, jak dopadla vzpoura militantního a ambiciózního Železného Meče proti konzervativní hegemonii tradicionalisty Kamenného Sekáče.

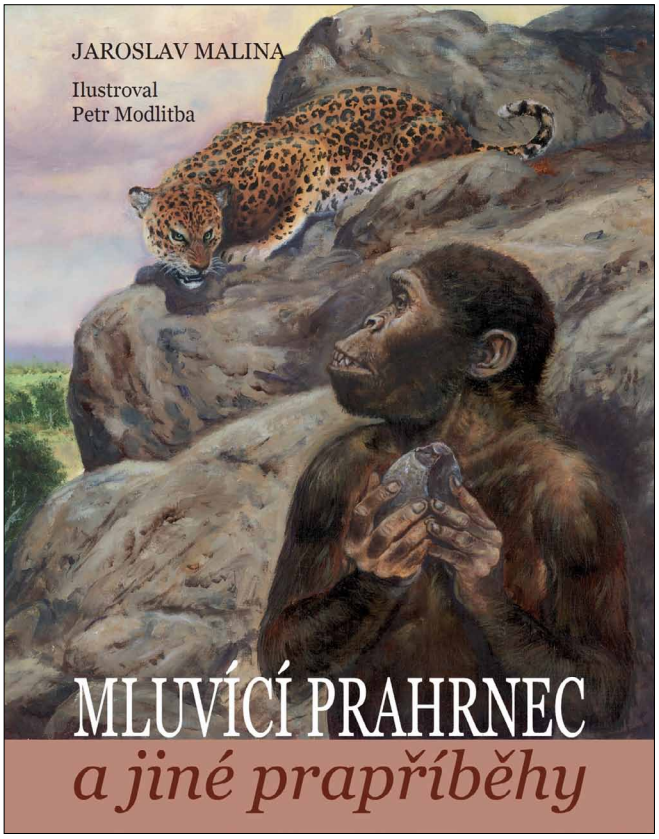

Přebal publikace: Malina, Jaroslav (2012): *Mluvící Prahrnec a jiné prapříběhy*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 1. vydání, 227 stran, ISBN 978-80-7204-755-0.

Kontakt: Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň, e-mail: budil@ksa.zcu.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Popularizace vědy / Popularization of Science

Netopýři a lidé (několik zajímavostí o našem vztahu k jediným létajícím savcům)

Jiří Gaisler

Ústav botaniky a zoologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno

ON BATS AND MEN (SOME POINTS OF INTEREST ON OUR RELATION TO THE ONLY FLYING MAMMALS)

ABSTRACT The aim of this paper is to point at various aspects of human attitude towards the fascinating world of bats (Chiroptera). In our culture, the angels have been depicted with feathered wings like birds while the Satan has been visualized with „leathery" wings of bats. In contrast, the Chinese talisman of five bats – or *wu-fu* – is worn for the five great happinesses sought by all men. Based mainly on the data by Allen (1939) and Tupinier (1989), certain myths, superstitions, religious and other extra-scientific notions related to bats are mentioned, just as examples from the huge amount of stories across the Earth and time. Then the world of bats is briefly elucidated from the standpoint of present zoology as the second largest mammalian order with some 1,250 extant species. Most bat species play positive role in both (relatively) natural ecosystems and in those altered by mankind as in towns and cities. The paper is concluded by information on certain measures to conserve bats worldwide, in Europe and in the Czech Republic.

KEY WORDS bats; superstitions and myths; facts and problems; value and conservation

ABSTRAKT Cílem příspěvku je pojednat o nejrůznějších aspektech poměru lidí k fascinujícímu světu netopýrů, přesněji letounů (Chiroptera). V západní kulturní oblasti bývají andělé znázorňováni s ptačími křídly, zatímco ďábel má létací blány jako netopýři. Číňané naopak užívají po staletí talismany a keramické nádoby se znakem *wu-fu* symbolizujícím štěstí, jehož součástí je pět netopýrů. První část článku podává výběr z mnoha příkladů mýtů, pověr, náboženských a jiných mimovědeckých příběhů vztahujících se k netopýrům na různých místech Země a v různých dobách, jak je zpracovali zejména Allen (1939) a Tupinier (1989). Ve druhé části je svět letounů představen pohledem vědního oboru zoologie, jako druhý největší řád savců asi s 1250 recentními druhy. Většina druhů netopýrů a dalších letounů má pozitivní úlohu jak v (relativně) přírodních ekosystémech, tak v těch, jež jsou silně pozměněné lidskou činností, např. ve městech. Článek uzavírá informace o některých opatřeních na ochranu letounů v celosvětovém, evropském a národním měřítku.

KLÍČOVÁ SLOVA letouni; pověry a mýty; fakta a otazníky; význam a ochrana

ÚVOD

Andělé mají ptačí křídla s krásnými pery, ďáblové, pokud jsou křídly obdařeni, mají vždy létací blány jako netopýři. Představa čerta s netopýřími křídly je jedním z odrazů tradičního pohledu na jediné skutečně létající savce v naší evropské civilizaci, kterou výrazně formovalo křesťanství. V Číně tomu ale bylo jinak. Slovo *fu* znamená netopýra, znak *fu* je však zároveň symbolem štěstí. Ve staré Číně byl znázorňován na branách a zdech budov, nebo také na keramických nádobách, jako *wu-fu* v podobě pěti netopýrů. U nás ve střední Evropě bývali netopýři přibíjeni na vrata zemědělských usedlostí, na druhé straně ale přitahovali lidi svou tajemností, například tím, že mnohé druhy tráví aspoň část svého života v jeskyních. Ostatně naši profesionální i amatérští jeskyňáři mají dodnes ve znaku netopýra. Třebaže mnozí lidé mají o netopýrech, létavcích, kaloních, vrápencích a jim příbuzných zkreslené představy nebo toho o nich vědí velmi málo, nedá se říct, že by tito savci byli lidem lhostejní. Naopak – netopýři většinu lidí vzrušují, ať už v kladném nebo záporném smyslu. Tento článek není míněn

jako vyčerpávající informace o všech aspektech vztahu mezi netopýry, nebo lépe letouny, a lidmi. Jeho cílem je upozornit jen na několik kulturních a praktických zajímavostí, které pro nás, příslušníky druhu *Homo sapiens*, soužití se savci řádu Chiroptera přináší.

POVĚRY A MÝTY

Jako jeden z prvních se postavením netopýrů ve folkloru, mytologii a náboženství zabýval Glover Morrill Allen, kurátor muzea srovnávací zoologie na Harvardské univerzitě. Ve své na tehdejší dobu vynikající monografii, nazvané prostě *Bats*, se snažil shrnout nejen zoologické poznatky o těchto savcích, ale také nejrůznější aspekty vztahu různých lidských komunit k netopýrům a dalším skupinám letounů. V jeho knize proto najdeme kapitoly jako „Netopýři ve folkloru", „Netopýři, bohové a lidé" nebo „Použití netopýrů ke zvláštním účelům" (Allen 1939). Počátky lidského zájmu o netopýry sahají do prehistorie, ale dokumentovány jsou až od antiky. Ve staroegyptských hrobkách z doby XII. dynastie (cca 2000 let př. Kr.) jsou realistické nástěnné malby kaloňů egyptských (*Rousettus aegyptiacus*) a netopýrů slujových (*Taphozous perforatus*). S bajkami o netopýrech je spojována napůl legendární postava starého Řecka, Ezop (*Aisópos*). Tento otrok thráckého původu se narodil kolem roku 620 př. Kr. a díky důvtipu a vzdělání byl posléze povýšen mezi svobodné občany. Jeho bajky byly převedeny do písemné podoby ve 3. století př. Kr. Démétriem z Faléronu. Dvě z nich se týkají netopýrů. V první bajce chytila netopýra spadlého na zem lasička. Když ji prosil, aby mu darovala život, lasička odpověděla, že to neudělá, protože netopýr je zlý pták, nepřítel ostatních. Netopýr ji honem ujistil, že není pták ale myš a lasička ho pustila. Ve druhé bajce chytila netopýra jiná lasička a na jeho zoufalé argumenty, že je myš, reagovala ujištěním, že právě myši jsou její oblíbenou potravou. Netopýr se ale nedal a křičel, že jen vypadá jako myš, ale ve skutečnosti je pták. I tentokrát se dostal na svobodu.

Četné mýty týkající se netopýrů přejala středověká Evropa z latiny, například o nepřátelství mezi netopýry a čápy. Pouhým dotykem učiní netopýři čapí vejce sterilními. Čápi se tomu brání tím, že pokrývají svá vejce zelenými listy platanů. Zdrojem této domněnky snad bylo pozorování, že čápi přikrývají svá vejce listím a že v jejich hnízdě nacházejí občas úkryt netopýři. Kuriozní je pověra, že netopýři mají rádi šunku a slaninu, která snad má původ v Německu, což se obráží ve staroněmeckém názvu netopýra *Speckmaus*. Toto chování experimentálně testoval německý přírodovědec první poloviny 19. století Kuhl, autor několika dodnes platných vědeckých pojmenování. Jedinci chovaní v zajetí však slaninu odmítali a při nedostatku jiné potravy uhynuli. Allen se domnívá, že původ pověry je v záměně netopýrů za potkany nebo krysy. Ve své knize zmiňuje také několik mýtů severoamerických indiánů, v nichž netopýři vystupují. Snad nejhezčí je rozsáhlá báje kmene Cherokee o utkání ve hře míčem mezi ptáky a zvířaty. Protože ji zde nemůžeme reprodukovat celou, zmíníme se jen o jejím konci, kdy se netopýři vypracovali na nejlepší hráče v té části zápasu, která se odehrávala ve vzduchu. Jejich mistrné ovládání balonu vznášejícího se vysoko nad zemí připomíná hru famfrpál ve slavné sérii knih o Harry Potterovi. Anebo naopak – že by famfrpál připomínal indiánskou báji? Allen se věnuje také významu netopýrů v náboženských představách vyspělých civilizací předkolumbovské Ameriky. Patrně největší význam měl mocný netopýří bůh v náboženství Mayů, když ovládal podzemí, temnotu a také oheň. Z vyobrazení jeho hlavy s výrůstkem na nose se dá usoudit, že předlohou byl některý listonos rodu *Artibeus*, který skutečně v Mezoamerice žije.

Ještě podrobněji než Allen se různými aspekty vztahu lidí k netopýrům v historii, náboženství, symbolice, medicíně, heraldice a dalších oborech včetně pověr spjatých s netopýry zabývala v bohatě ilustrované knize paní Denise Tupinierová. Její dílo se jmenuje *La chauve-souris et l'homme* čili „Netopýr a člověk" (Tupinier 1989). Nevím, jaké měla tato dáma povolání, ale určitě nevystudovala biologii, její manžel byl chemik. Oba měli slabost pro netopýry a publikovali o nich mnoho prací, Yves Tupinier hlavně z ekologie. Takových případů je víc, napadá mi zmínit alespoň dr. Eckharda Grimmbergera, což je německý neurolog a psychiatr, který se netopýrům odborně věnuje dlouhá desetiletí a nedávno se spoluautory publikoval výpravnou monografii o savcích Evropy a přilehlých oblastí (Grimmberger et al. 2009). Paní Tupinierová podrobně popsala původ čínské symboliky štěstí představované znakem *fu*, obklopeným pěti netopýry seřazenými do kruhu. Tato symbolika je spjata s dobou vlády mingského císaře Tchaj-cua (vládl 1368–1399). Podle autorky byli do té doby netopýři ve staré Číně spíš symbolem démonů, měli tedy podobné postavení jako v křesťanské Evropě. Slova *fu* (štěstí) a *fu* (netopýr) byla chápána jen jako homonyma (píší se různými znaky), podobně jako naše slovo *kolej* může znamenat podklad pro lokomotivu či tramvaj i studentskou ubytovnu. Za vlády zmíněného císaře se najednou začaly objevovat na zdech a domovních dveřích nalepené obrázky císařovny Ma s velkýma bosýma nohama, jak tiskne na hruď dýni. Cílem bylo zesměšnit císařovnu, protože měla velké nohy. To se nelíbilo císaři a tak nechal namalovat velký počet znaků *fu* a tajně je přes noc vylepit na budovy, na nichž nebyly potupné obrázky císařovny. Následně požádal rodiny loajální dynastii, aby tímto znakem opatřily svá bydliště a armádě nařídil, aby zlikvidovala všechny, kteří tak neučinili. Od té doby se v určitý den vylepoval znak *fu* nebo také obrázek jednoho nebo dvou netopýrů. Časem se ustálil dekorační motiv se znakem *fu* obklopeným stylizovanými malbami nebo skulpturami pěti netopýrů bez jakéhokoli vztahu k událostem ze 14. století. Na palácích, mísách, talismanech apod. jsou netopýři vždycky vyobrazeni s hlavami do středu kruhu a při pohledu na hřbetní stranu těla. Jednotliví netopýři symbolizují štěstí, bohatství, zdraví, blaženost a dlouhověkost. Dodejme, že jak Allen (1939), tak Tupinier (1989) upozorňují, že v Evropě byli netopýři znázorňováni vždy při pohledu na břišní stranu a také na vrata byli přibíjeni tak, aby jim každý viděl „do tváře". Na závěr nemůžeme pominout jednu obecně roz-

Obrazová příloha (zleva doprava a shora dolů): Bat Conservation International (BCI) a jeho logo, *wu-fu*, bližší v textu; vrápenec velký (*Rhinolophus ferrumequinum*) v jedné jeskyni na Balkáně; zakladatel a bývalý president BCI Dr. Merlin D. Tuttle s pomocnicí dokumentují mortalitu netopýrů způsobenou provozem větrných elektráren.

Illustration (from left to right and from top to bottom): Bat Conservation International (BCI) and its logo, *wu-fu*, for details see the text; the greater horseshoe bat (*Rhinolophus ferrumequinum*) in a Balkan cave; Dr. Merlin D. Tuttle, the founder and former president of BCI, and his assistant checking bat mortality due to the operation of wind turbines.

šířenou pověru, o které se autorka také zmiňuje, totiž, že se netopýři zaplétají do vlasů, zejména ženám a dívkám. Odráží se to i v názvech netopýrů v místních dialektech, například *haarafferl* v některých oblastech Rakouska nebo *fura capiju* v Itálii. Když se netopýr zaplete do účesu tyrolské dívce, zůstane chuděra celý život pannou. V Meklenbursku se dívky proti netopýrům chrání říkankou: „Fledermaus, Fledermaus, rauf' mir nicht die Haare aus, laß mir meine Zöpfe stehen, daß ich kann zu Tanze gehen" (netopýre, netopýre, netrhej mi vlasy z hlavy, na pokoji nech mé copy, abych mohla k tanci jít). O tom, že se netopýři aktivně zaplétají do ženských vlasů, je dodnes přesvědčeno mnoho lidí i u nás. Žádné hypotézy o původu této pověry jsem v literatuře nenašel. Zato jsem v dobách mladosti několikrát položil dlouhovlasým dobrovolnicím na hlavu živého netopýra a každý okamžitě odletěl bez nejmenší snahy se do vlasů zamotat.

K této kapitolce třeba ještě poznamenat, že neobsahuje zmínky o upíří problematice, protože o ní bylo zasvěceně referováno v jednom z minulých čísel *Anthropologia Integra* (Poláková 2011). Stručná informace o skutečných upírech bude následovat.

FAKTA A OTAZNÍKY

Mezi živočichy jsou savci počtem recentních druhů relativně malá skupina, což částečně souvisí s dosud ne zcela vysvětleným hromadným vymíráním druhů i celých čeledí a řádů koncem třetihor a ve starších čtvrtohorách. Málokdo si uvědomuje, že počtem asi 6 000 druhů jsou dnešní obojživelníci větší skupina než savci, kterých je asi 5 500 druhů (Gaisler – Zima 2007). Přitom v obou skupinách, nejen u savců, ale i u obojživelníků, zejména u žab, jsou každoročně objevovány druhy nové a nezdá se, že by savci v tomto směru obojživelní-

ky dohonili. Počtem přibližně 1 250 vědou uznávaných druhů (Wilson – Reeder 2005, Horáček – Benda 2010) představují tedy netopýři poměrně velkou skupinu, hned po hlodavcích druhý největší řád savců. Podstatné jméno *netopýři* však není úplně vhodné jako souborné označení všech druhů tvořících monofyletický taxon (systematickou jednotku) označovaný vědou jako Chiroptera, z řeckého *cheir*, „ruka" a *pteryx*, „křídlo". Jako český ekvivalent Chiroptera bylo vytvořeno umělé slovo *letouni* (Kratochvíl – Bartoš 1954). Donedávna jsme byli zvyklí dělit řád letounů na dva velké podřády, kaloně (Megachiroptera) a netopýry (Microchiroptera). Slovo netopýři se tedy hodilo jako souborné označení převážné většiny, asi 85 % druhů letounů (srov. Anděra 1999). Molekulárně biologické a další výzkumy posledních desetiletí však ukázaly, že kaloňovitým jsou blízce příbuzné další čeledě, mimo jiné vrápencovití žijící i u nás. Rozdělení řádu na dvě sesterské skupiny platí i ve světle nových poznatků, tyto skupiny jsou ale jiné než dříve a musí se také jinak jmenovat. Protože označení vyšších jednotek zoologického systému nepodléhá zákonu priority, je otázka jejich platnosti věcí dohody mezi vědci. K takové dohodě ohledně názvů dvou nových skupin letounů dosud nedošlo. Jedna možnost je dělit letouny na kaloňotvaré (Pteropodiformes) a netopýrotvaré (Vespertilioniformes). Mezi kaloňotvaré patří kaloňovití, vrápencovití, pavrápencovití, lyronosovití, víkonosovití a netopýrkovití; mezi netopýrotvaré embalunorovití, nykteridovití, myzopodovití, mystacinovití, listonosovití, mormoopidovití, noktilionovití, furipterovití, tyropterovití, natalovití, tadaridovití, netopýrovití a létavcovití. Pro jednoduchost byly uvedeny pouze české názvy, přejaté jednak ze starších publikací (Hanák – Heráň 1975, Anděra 1999), jednak z nového přehledu všech druhů letounů světa (Benda 2010). Starší, většinou počeštěná vědecká jména, byla ponechána tam, kde se jeví jako vhodnější než názvy navržené Bendou, například u čeledě tadaridovití (dle Bendy morousovití), jejíž název je odvozen z vědeckého jména *Tadarida* a to zase od sicilského *taddarita* (Tupinier 1989).

A jak je to s těmi upíry? Citovaný článek Polákové (2011) nutno drobně korigovat pokud se týká názvu upíra obecného, který je *Desmodus rotundus*, a dále ohledně jeho přijímání potravy. Všechny tři druhy podčeledě upírů (Desmodontinae) se živí krví obratlovců, kterou ale nesají, nýbrž lížou. V typickém případě přiletí upír obecný ke stádu dobytka, přistane vedle vybraného zvířete na zemi, po níž dovede rychle běhat a vyleze dobytčeti po noze nahoru. Pak začne lízat jeho kůži nebo srst, aby se k pokožce dostaly antikoagulanty z upírových slin, které brání srážení krve. Řezáky a špičáky případně ještě odstraní srst a pak kůži prokousne. Vytékající krev líže. Má rozeklaný spodní pysk a krev přes něj přenáší do tlamky rychlými pohyby jazyka shora dolů. Upír nemá rty upravené k sání, kromě toho na kůži jeho oběti nejsou bradavky tak jako v případě mléčných bradavek, z nichž sají savčí mláďata. Upír obecný je asi jediný druh letouna, který působí významné škody, jednak tím, že vyvolává déle trvající krvácení, které v případě malých telat může vést k výraznému oslabení, hlavně ale kvůli přenosu chorob včetně vztekliny. Zbývající dva druhy, upír bělokřídlý (*Diaemus youngi*) a upír ptačí (*Diphylla ecaudata*), napadají hlavně ptáky, jejich biologie je však málo známá. K citovanému článku Polákové je nutno dodat ještě jednu korekci. Autorka se zmiňuje o „falešném vampýrovi *Vampyrum spektrum*". Má zřejmě na mysli velký a převážně masožravý druh čeledě listonosovití, jehož správný název je vampýr nosatý (*Vampyrum spectrum*). Anglické jméno „false vampire" nelze prostě překládat, ale je třeba použít český ekvivalent dle zoologického názvosloví. To se týká samozřejmě i jiných skupin obratlovců, kde máme k dispozici české názvy všech žijících druhů.

Poznatků o letounech rychle přibývá, v centru pozornosti vědeckých týmů jsou například jejich orientace podle ozvěny (echolokace), aktivita, genetika, složení potravy nebo dlouhodobé změny početnosti. Zůstávají samozřejmě i otevřené otázky. Jednou z nich je, z kterých předků letouni vznikli a jak se během rané evoluce vyvíjeli. Druhy doložené ze starších třetihor, například z lokality Messelský důl u města Darmstadtu, z nichž některé jsou v době psaní těchto řádků vystaveny v Moravském zemském muzeu v Brně, byly již plně schopné létat a velmi podobné dnešním letounům. Přechodné formy, jejichž existenci předpokládal už sám Charles Darwin, se nikdy nenašly. Savci přizpůsobení ke klouzavému letu z řad vačnatců, hlodavců nebo letuch, nejsou letounům vývojově příbuzní. Jiná momentálně aktuální záhada je, odkud se vzalo onemocnění tzv. syndromem bílého nosu (white nose syndrome), které kosí statisíce netopýrů v jeskyních a jiných podzemních prostorech východu USA. Původce, houba *Geomyces destructans*, byl zjištěn i v Evropě, ale masové hynutí netopýrů zde nevyvolává.

PRAKTICKÝ VÝZNAM A OCHRANA

Soužití s letouny přináší lidem mnohem víc pozitivních než negativních jevů. Převážná většina druhů, asi 70 %, se živí nočním hmyzem, případně i denním hmyzem, který v noci nelétá nebo larvami hmyzu, tuto kořist letouni sbírají z povrchů. Mezi ptáky je jen málo vysloveně nočních skupin, a tak mají letouni včetně netopýrů nezastupitelnou úlohu v ekosystémech, a to i těch, které jsou značně pozměněné lidskou činností, například ve městech. Přispívají také k regulaci hmyzích škůdců, i když masově přemnožený druh, podobně jako jiní predátoři, zlikvidovat nemohou. Ale ani plodožravé druhy letounů, jako je většina kaloňů v tropech Starého světa a mnozí listonosi v Jižní a Střední Americe, neškodí. Většinou se živí přezrálými plody, které se už nehodí ke sklizni, kromě toho roznášejí semena příslušných stromů. Zatímco plodožraví ptáci většinou konzumují potravu na místě, letouni ji přenášejí a semena se dostanou s jejich trusem jinam. Mnozí tropičtí a subtropičtí letouni se živí nektarem a pylem z květů, které zároveň opylují. Jako příklad stromu závislého na opylovačích z řad kaloňů možno uvést africký baobab (*Adansonia digitata*). I když se to dá těžko exaktně testovat, letouni jsou považováni za jednu ze skupin živočichů, které indikují zdravé životní prostředí: čím vyšší počet druhů a druhová diver-

zita, do jisté míry i počet jedinců, tím lépe. Naopak ubývání počtu druhů i jedinců znamená, že se v prostředí děje něco nekalého, co může ohrozit i zájmy a zdraví lidí. Žít s netopýry nebo vrápenci pod jednou střechou může lidem vadit, zejména kvůli hromadění trusu nebo hlasitým dorozumívacím signálům některých druhů. Trus lze ovšem využít jako hnojivo. Nepříjemné mohou být občasné zálety do obývaných místností, zejména netopýrů hvízdavých (*Pipistrellus pipistrellus*), kteří v některých našich městech naletují koncem léta do budov masově. Nejlepší řešení je létající netopýry vyhnat v noci otevřenými okny ven. Pokud je objevíme až ve dne za okny nebo zavěšené na záclonách či za nábytkem, je vhodné posbírat je rukou v rukavici nebo přes nějakou silnou látku, dát do krabice a po setmění vynést ven z bytu a vypustit.

Letouni žijí dlouho, nejvyšší doložený věk je kolem 40, u nás 37 let (Gaisler – Zima 2007). Rozmnožují se ale pomalu, samice většiny evropských druhů mají jen jedno mládě ročně, menší počet druhů dvě mláďata. Protože většina druhů tvoří velké mateřské kolonie, je ztráta úkrytu takové kolonie nebo dokonce usmrcení samic s mláďaty velký zásah do celé populace. Nejhorší ovšem je, když jsou letouni záměrně loveni pro konzum, jak se bohužel dodnes děje v některých zemích Afriky a Asie.

Ochrana letounů je v mnoha státech uzákoněna a existují národní i mezinárodní ochranářské organizace. Největší z nich se jmenuje Bat Conservation International, sídlí v texaském Austinu a má jako logo zmíněný čínský symbol *wu-fu* (viz obrazová příloha). V současné době má už několik desítek tisíc členů, samozřejmě hlavně z USA a Kanady, jinak ale z celého světa včetně České republiky. V Evropě koordinuje ochranu letounů (netopýrů, vrápenců a po jednom druhu létavce a tadaridy) organizace Eurobats se sídlem v Bonnu. Naše nezisková organizace se jmenuje Česká společnost pro ochranu netopýrů (ČESON), sídlí v Praze a má asi 140 členů. Nelze jmenovat všechny akce na ochranu letounů a jejich životního prostředí, patří mezi ně např. ponechání starých doupných stromů, vyvěšování netopýřích budek, načasování oprav budov do doby, kdy v nich nejsou netopýří kolonie a ochrana masových zimovišť (hlavně jeskyní a štol). Podrobnosti o problematice ochrany našich netopýrů a vrápenců lze nalézt v několika příručkách (Jahelková et al. 2009, Schnitzerová et al. 2009, Andreas et al. 2010) a na webových stránkách ČESON – http://www.ceson.org.

LITERATURA

Allen, Glover M. (1939): *Bats*. New York: Dover Publications, Inc.

Anděra, Miloš (1999): České názvy živočichů II. *Savci* (*Mammalia*). Praha: Národní muzeum.

Andreas, Michal – Cepáková, Eva – Hanzal, Vladimír (2010): *Metodická příručka pro praktickou ochranu netopýrů*. Praha: AOPK ČR.

Benda, Petr (2010): České vernakulární jmenosloví netopýrů. I. Návrh úplného jmenosloví. *Vespertilio*, 13–14, 263–308.

Gaisler, Jiří – Zima, Jan (2007): *Zoologie obratlovců*. Praha: Academia.

Grimmberger, Eckhard. – Rudloff, Klaus – Kern, Christian (2009): *Atlas der Säugetiere Europas, Nordafrikas und Vorderasiens*. Münster: Natur und Tier – Verlag GmbH.

Hanák, Vladimír – Heráň, Ivan, eds. (1975): Přehled soustavy a české názvy savců. *Lynx* (*Praha*), *n. s.*, suppl. IV, 1–144.

Horáček, Ivan – Benda, Petr, eds. (2010): *15th International Bat Research Conference – the Conference Manual*. Kostelec nad Černými lesy: Lesnická práce, s.r.o.

Jahelková, Helena – Hájková, Pavlína – Bláhová, Anna (2009): *Péče o netopýry*. Praha: ZO ČSOP 11/30 Nyctalus.

Kratochvíl, Josef – Bartoš Emanuel (1954): *Soustava a jména živočichů*. Praha: ČSAV.

Poláková, Markéta (2011): Draci a hrdinové – upíři a oběti (hledání magických bytostí ve světě vědy a techniky). *Anthropologia Integra*, 2(2), 53–61.

Schnitzerová Petra – Cepáková Eva – Viktora Lukáš (2009): *Netopýři v budovách. Rekonstrukce a řešení problémů*. Praha: ČESON.

Tupinier, Denise (1989): *La chauve-souris et l'homme*. Paris: Éditions L'Harmattan.

Wilson, Don E. – Reeder, DeeAnn M. (2005): *Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic Reference*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

AUTOR

Gaisler, Jiří (3. 7. 1934, Praha), český zoolog, emeritní profesor Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Vystudoval Biologickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde obhájil diplomovou práci o přizpůsobení netopýrů k letu. Pracoval v Ústavu pro výzkum obratlovců ČSAV, kde se zabýval výzkumem hlodavců, hmyzožravců a netopýrů a od roku 1969 s přestávkami působí na Přírodovědecké fakultě Brněnské univerzity (nejprve UJEP, pak MU). Přednášel zoologii obratlovců, ekologii živočichů, evoluční biologii, etologii, mammaliologii, primatologii a chiropterologii, vedl terénní cvičení ze zoologie obratlovců. Jako účastník vědeckých expedicí a pedagog působil v Afghánistánu, Egyptě a Alžírsku. Výzkumně se zabývá zejména systematikou, ekologií a chováním netopýrů.

Kontakt: Prof. RNDr. Jiří Gaisler, DrSc., Ústav botaniky a zoologie, Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno, e-mail: gaisler@sci.muni.cz.

ANTHROPOLOGIA INTEGRA
3/2012/1
ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

Věda & umění / Science & Art

Člověk-Auto: Výtvarné přírůstky

Mensch-Auto: Künstlerischer Zuwachs

JAROSLAV MALINA

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno

V roce 2011 byl zahájen na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci s badateli z dalších akademických institucí mnohostranný vědecko-umělecký počin *Člověk-Auto / Auto-Člověk: život – věda – umění* (viz Malina – Filipský, 2011). Součástí tohoto počinu je kromě zkoumání fenoménu automobilu a automobilismu v běžném životě v různých sociálních, kulturních a technologických souvislostech také jeho reflexe v dílech výtvarníků (automobilových designérů, malířů, grafiků, sochařů, fotografů). Oslovení tvůrci vytvářejí od roku 2011 nová, originální díla. V tomto a v dalších číslech časopisu *Anthropologia integra* budou publikovány nové „výtvarné přírůstky". Autorské medailony dnes uváděných výtvarníků jsou uvedeny v internetové encyklopedii *Člověk-Auto-Encyklopedie* v hesle „automobil: autoři" na adrese http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=561; tamtéž viz též heslo „automobil: nová výtvarná díla".

2011 wurde am Institut für Anthropologie an der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Masaryk-Universität in Brünn unter Mitwirkung der Forscher aus anderen akademischen Institutionen ein vielfältiges wissenschaftlich-künstlerisches Projekt *Mensch-Auto / Auto-Mensch: Leben – Wissenschaft – Kunst* gestartet (siehe Malina –Filipský, 2011). Neben der Untersuchung des Auto- und Automobilismus-Phänomens in verschiedenen sozialen, kulturellen sowie technologischen Verhältnissen des Alltagslebens schließt das Projekt auch Spiegelungen dieses Phänomens in künstlerischen Werken (von Automobil-Designern, Malern, Graphikern, Bildhauern, Fotografen) ein. Die angesprochenen Künstler gestalten seit 2011 neue, originelle Werke.
Im vorliegenden Heft sowie in weiteren vorgesehenen Heften der Zeitschrift *Anthropologia integra* soll jeweiliger „künstlerischer Zuwachs" veröffentlicht werden.
Biographische Porträts der heute präsentierten Künstler sind in der Internet-Enzyklopädie unter http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=561 zu finden (Stichwort „automobil: autoři"; ebenda Stichwort „automobil: nová výtvarná díla").

Literatura / Literatur

Malina, Jaroslav, ed. (2012–): *Člověk-Auto-Encyklopedie*. http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=561. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
Malina, Jaroslav – Filipský, Jan (2011): Výzkumný projekt „Člověk-Auto / Auto-Člověk: Život – věda – umění". *Anthropologia integra*, 2 (2), 101–130.

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz

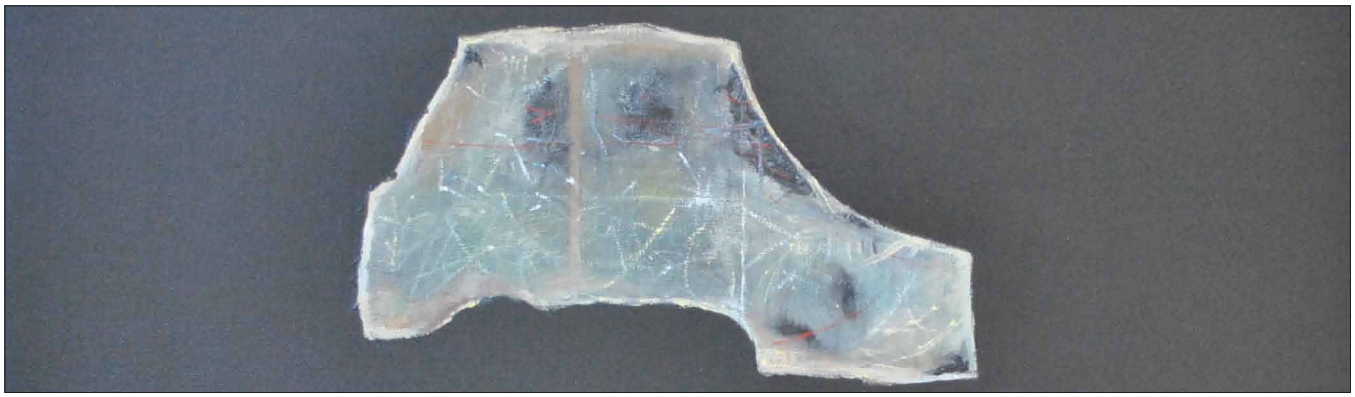

Ivana Olšanová, *Automobil podle Austrálců*, duben 2012, kombinovaná technika, plátno, 44x74 cm. Foto Robin Pěnička.
Ivana Olšanová, *Automobil laut Aborigines*, April 2012, kombinierte Technik, Leinwand, 44x74 cm. Foto Robin Pěnička.

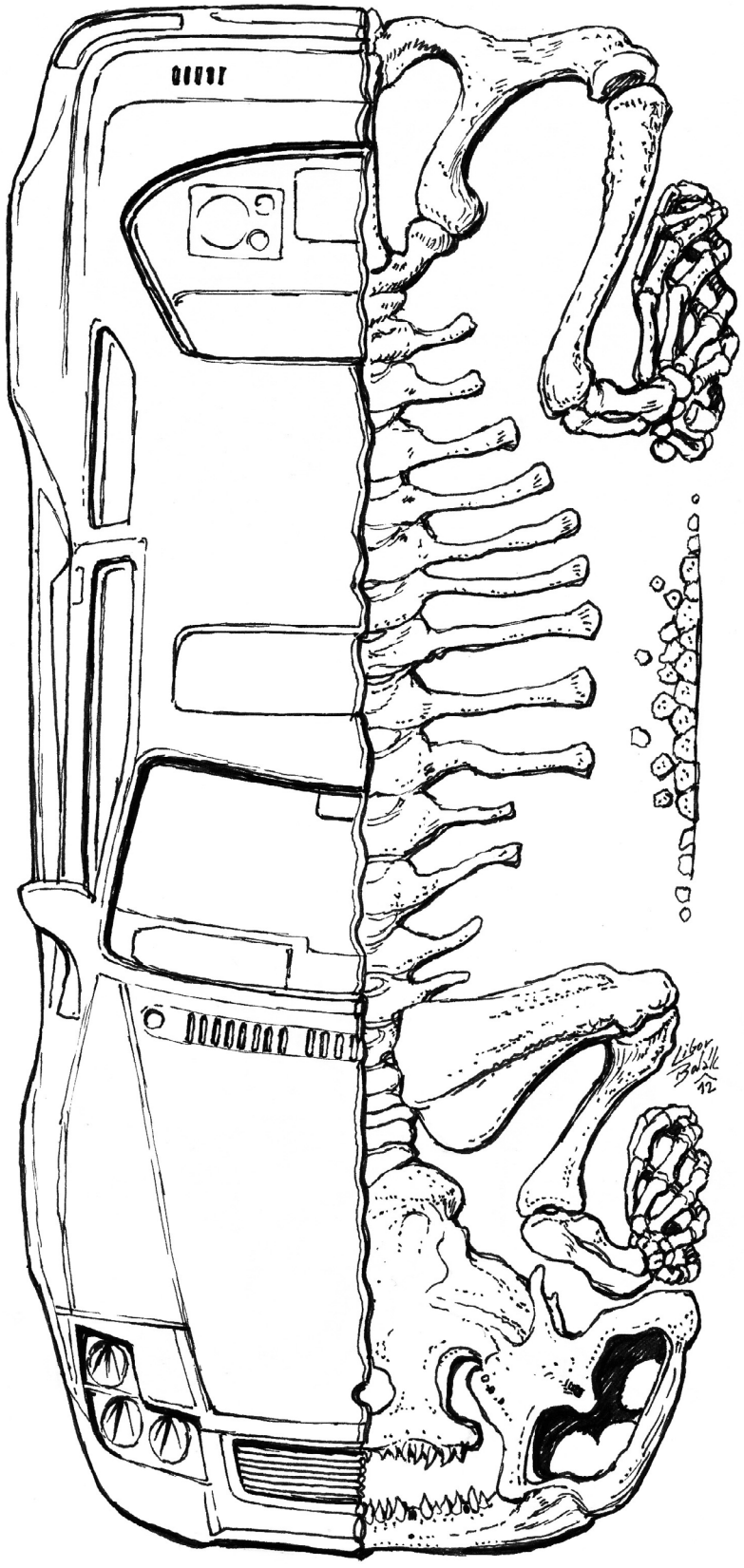

Libor Balák, *Mashinotheria. Faroidea. Faroidae. Bourakodemus luxusdensis,* Marsh 1862, duben 2012, tuš, papír, 20,5x9,8cm.
Libor Balák, *Mashinotheria. Faroidea. Faroidae. Bourakodemus luxusdensis*, Marsh 1862, April 2012, Tusche, Papier, 20,5x9,8cm.

Emily Pavlovská, *Tři slunce a čtyři kola,* březen 2012, olej, plátno, 49,5x49,5 cm. Foto Robin Pěnička.
Emily Pavlovská, *Drei Sonnen und vier Räder*, März 2012, Öl auf Leinwand, 49,5x49,5 cm. Foto Robin Pěnička.

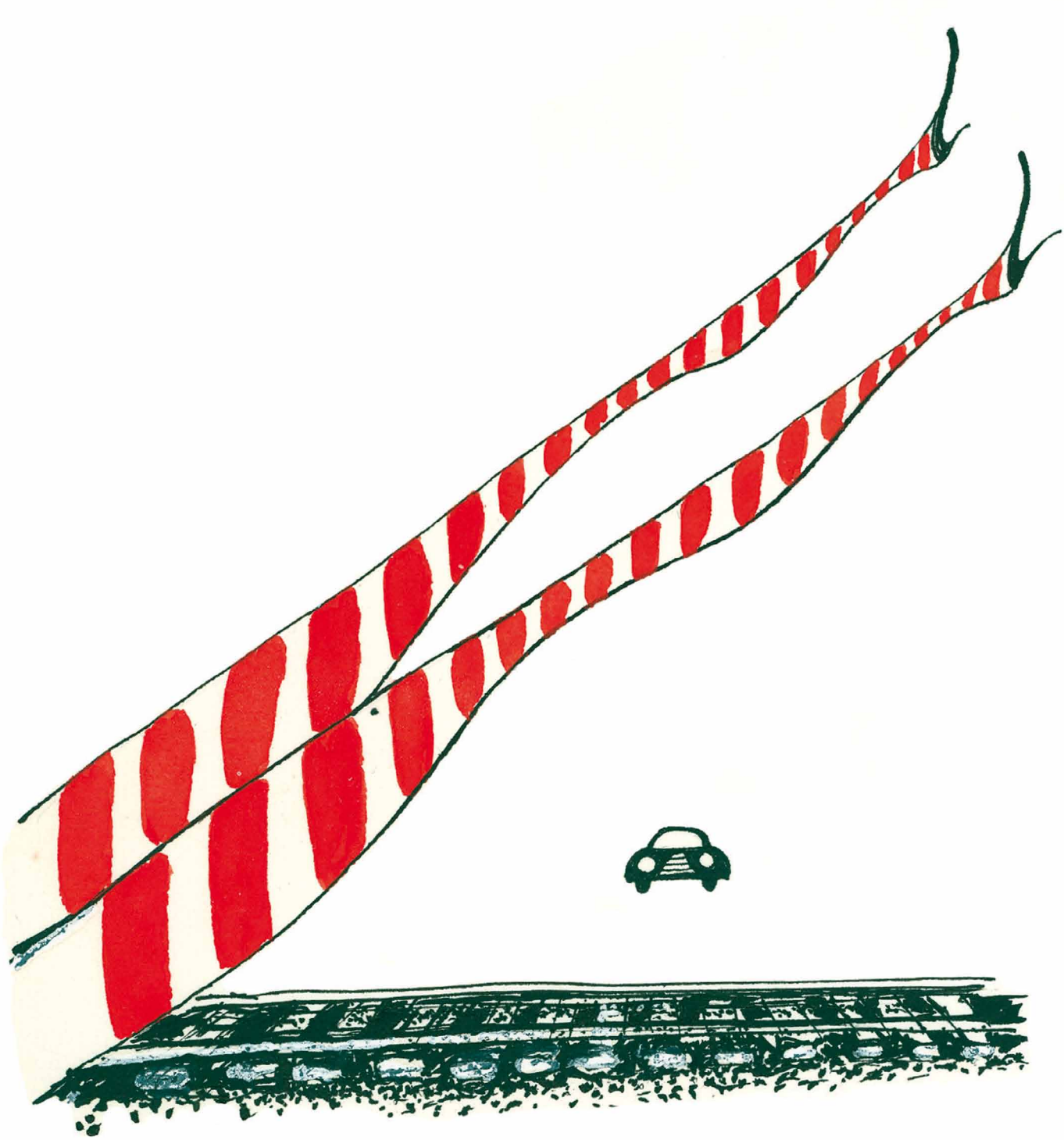

Tomáš Čermák, *Závory*, březen 2012, kolorovaná kresba, 16,7x15,7 cm.
Tomáš Čermák, *Schranken*, März 2012, kolorierte Zeichnung, 16,7x15,7 cm.

Tomáš Čermák, *Stop*, březen 2012, kolorovaná kresba, 21,7x5,7 cm.
Tomáš Čermák, *Stop*, März 2012, kolorierte Zeichnung, 21,7x5,7 cm.

Ivana Olšanová, *Dvojí láska*, březen 2012, olej, kombinovaná technika, plátno, 80x40 cm. Foto Robin Pěnička.
Ivana Olšanová, *Zweierlei Liebe*, März 2012, Öl, kombinierte Technik, Leinwand, 80x40 cm. Foto Robin Pěnička.

Ivana Olšanová, *Na procházce*, duben 2012, olej, plátno, 50x50 cm. Foto Robin Pěnička.
Ivana Olšanová, *Beim Bummeln*, April 2012, Öl auf Leinwand, 50x50 cm. Foto Robin Pěnička.

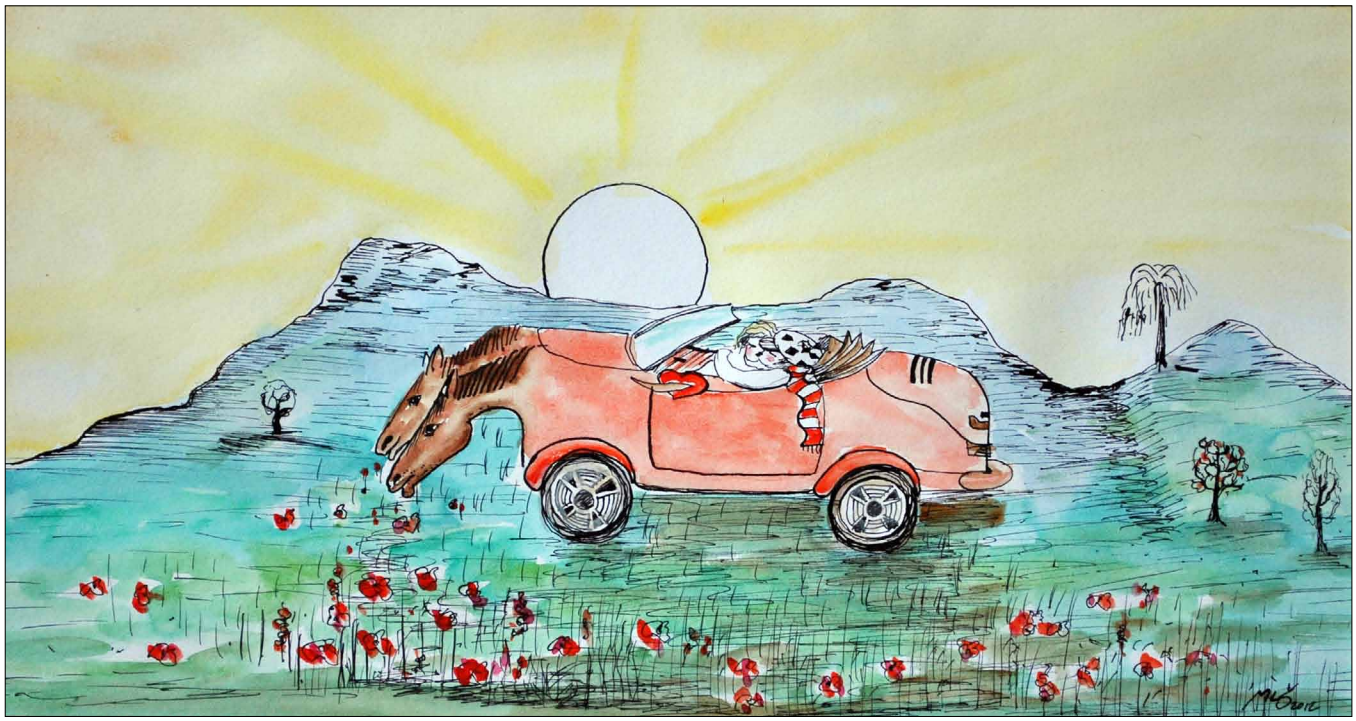

Martina Lupačová Švarcová, *Ekoláska alias Citroën 2CV alias Deux chevaux*, duben 2012, akvarel, tuš, 40x50 cm.
Martina Lupačová Švarcová, *Ökoliebe alias Citroën 2CV alias Deux chevaux*, April 2012, Aquarell, Tusche, 40x50 cm.

Martina Lupačová Švarcová, *Jezdec*, duben 2012, akvarel, tuš, 40x50 cm.
Martina Lupačová Švarcová, *Der Fahrer*, April 2012, Aquarell, Tusche, 40x50 cm.

Martina Lupačová Švarcová, *Vášeň pro módní doplňky*, květen 2012, akvarel, tuš, 50x40 cm.
Martina Lupačová Švarcová, *Leidenschaft für modisches Beiwerk*, Mai 2012, Aquarell, Tusche, 50x40 cm.

Škodná (povídka)

Vermin (short story)

JAROSLAV PETR

Výzkumný ústav živočišné výroby v.v.i., Praha-Uhříněves, Česká republika

Nebe nad východním obzorem pomalu ztrácelo barvu vyjetého motorového oleje. Temnota byla každou chvílí o odstín modři světlejší a věštila příchod slunného jarního dne. Děvče opatrně skládalo na korbu staré terénní škodovky atrapy slípek tetřívka.

„Teda ty jsou perfektní, dědo," šeptla obdivně, když na jednu z atrap padlo světlo její čelové lampy.

Stařec se jen potěšeně usmál.

„Ještě aby se líbily tetřívkům," pokrčil rameny.

Dívka taktak stačila ucuknout s poslední atrapou před tlamou velkého žlutého psiska, které se vynořilo odkudsi ze tmy dvora.

„Fuj, Bruno!" sykla na psa a se smíchem zavolala na starce: „Brunovi se taky líbí."

„Jo, kouká, jestli by se to nedalo sežrat. Hlavně ať zůstane tady, nebo neuvidíme z tetřívků ani pírko," křikl děda do burácení startujícího motoru.

Auto se dalo s kodrcáním a houpáním do pohybu. Opustili tvrdý vydlážděný dvůr a vjeli na měkkou půdu pastvin a polí. Když se o střechu vozu otřely větve, dívka vytušila, že projíždějí sadem zplanělých jabloní. Narůstající sklon korby prozrazoval, že vůz stoupá strmým úvozem k lesu.

„Vážně myslíš, že se nechají napálit?" prohodila pochybovačně.

„Uvidíme při experimentu. Tetřívčí kohouti se scházejí k toku na mýtinách a předvádějí se samicím. Soupeří o to, kdo je nejlepší tanečník. Ten si odvede většinu slípek a zplodí nejvíc potomků. Když připravíme atrapy slípek na okraji tokaniště, kam se uchýlí některý z poražených outsiderů, mohli bychom mu tím dodat na přitažlivosti. Bude vypadat, že si ho vybrala za partnera spousta slípek. Že je o něj rvačka. Skutečné slípky by se tím mohly nechat ošálit. Zvolí si za partnera naprostého outsidera a dají košem silnému kohoutovi, kterého by si za normálních okolností vybraly jako otce svých potomků."

Stařec přepnul na elektromotor a řev dieselu rázem utichl. Jeli tiše, jen tu a tam pod koly auta zapraskala zlomená větev nebo zašplouchala voda v kaluži.

„Lidé se chovají podobně," usmál se stařec smutně. „Často nevěří tomu, co vidí na vlastní oči. Iluzí se nechávají strhnout k mylnému rozhodnutí."

Auto najednou zastavilo.

„Co je?" vyhrklo děvče.

Stařec znepokojeně sledoval displej přístroje připevněného k zápěstí. Naskakovala na něm řada červených čísel.

„Z tetřívků nebude nic."

„Jak to? Chystáme se na ně už od zimy … Slíbil jsi mi to."

„Máme nezvané hosty, Kláro. Škodnou. Kdybych se o tebe nebál, poslal bych tě šupem domů a nařídil ti, abys nevytáhla paty z baráku. Ale na to je stejně už pozdě."

Dívka se vzdorovitě zvednutou hlavou zarytě mlčela.

„Ale možná je na čase, abych tě začal brát na lov s sebou. Narazili jsme na celé stádo škodné. Podle telemetrie jsou pod Růžovým vrchem. Musíme je dostat, než potáhnou dál. Budeš se držet za mnou. Nehneš se ode mě na krok. Jasný?"

Dívka nepatrně přikývla.

Děda vylezl na korbu a odstrčil stranou atrapy slípek. Odemkl zámek na velké okované bedně a vytáhl z ní granátomet se zásobníky. Hodil si těžkou zbraň přes rameno, kývl na vnučku a vyrazil do prudkého svahu porostlého vysokými buky. Jejich šedavé kmeny ve tmě spíš jen tušili.

„Musíme nahoru. Na východním svahu pod vrškem je holina. Tam budou. Potřebují ranní sluníčko," zašeptal děda a stoupal do kopce rychlým pravidelným krokem člověka, který toho po rovině za život moc nenachodil.

Děvče se ze všech sil snažilo, aby za ním nezaostávalo. Přesto stařec několikrát znatelně zvolnil, aby ho vnučka snáz dohonila. Pak náhle zastavili. Přikrčili se a zalehli vedle sebe na syrově vlhkou zem.

„Jsou tam. Vpředu," ukazoval děda posunky.

Celé večery si povídali znakovou řečí. Děda jí tak vyprávěl o mámě.

„Tvoje máma neslyšela, ale to vůbec nevadilo. Byla to moc šikovná holka. A upovídaná. Naučil jsem se tuhle řeč, abych jí rozuměl. Jenže měla moc rychlé prsty. Znakovala rychleji, než jsem já vůbec stačil mluvit," vysvětloval děda, když sedávali u ohně pod noční oblohou. Nekoukali ani do plamenů ani na hvězdy, ale sledovali řeč rukou toho druhého.

„Potichu," znakoval děda a kývl bradou k mýtině. „Jestli se prozradíme, mohli by zaútočit. Když se cítí ohrožení, nevíš, co udělají."

Vykoukla opatrně přes kmen padlého buku. V paprscích vycházejícího slunce se mezi mlázím rýsovaly ostré hrany „škodné". Nejblíže k nim natáčela ke slunci panely fotovoltaického článku rozložitá toyota. Plechy karoserie měla rozryté bezpočtem napůl zacelených šrámů. Stála bez hnutí a šetřila každým wattem svých akumulátorů. O kus dál postával v tajících zbytcích sněhu masivní volkswagen. S tichým šuměním vysával vodu ze sněhové břečky, aby doplnil chladič. Zpoza lískového keře se ozvalo skřípění obráběného kovu. Pošramocená mazda se tam snažila opravit závěs pravého předního kola. Zjevně jí už na to nezbývalo dost energie a čekala na rozednění jako na smilování. Poblíž ní číhalo tmavé audi na příležitost urvat z mazdy nějaký díl a vyspravit si s ním chátrající podvozek.

Viděla určitě aspoň osm kusů a další možná v šeru přehlédla.

„Nelekni se. Bude to rachot," znakoval děda.

Zahřměl výstřel. Toyota explodovala. Převrátila se na střechu a odhalila změť poničených elektronických obvodů, vyhřezávajících roztrženou podlahou. Volkswagen rychle zařadil jedničku, ale urazil sotva tři metry, když jeho kapotu zasáhl granát a roztrhl vůz na dvě části. Zaskočená mazda se snažila stáhnout do krytu lískového houští. Suché praštění lámaného dřeva zaniklo v explozi dalšího šrapnelu. Pak už jen slyšeli, jak se jedno její kolo protáčí naprázdno v kluzkém mechu.

Za zády jim zapraskala lámaná větvička. Děda se bleskurychle otočil. Pozdě. Rána pažbou do hlavy ho zasáhla v polovině obrátky. Skácel se k zemi a granátomet mu vypadl z rukou. Dívku sevřely silné ruce a zvedly ji do výšky. Na mýtinu se jeden po druhém trousili ozbrojení muži v maskáčích. Obklíčili škodnou. Stroje zběsile skenovaly okolí radary i kamerami. Záhy vyhodnotily situaci jako beznadějnou a rezignovaně zůstaly stát.
„Do háje! Takový pěkný kousky a ten dědek z nich nadělal šrot," vztekal se muž nahlížející do roztrženého nitra toyoty. „Když vidím, co zbylo z převodovky, tak bych brečel. Unikátní kousek. Odhaduju, že je to tak pětadvacátá nebo možná i třicátá generace. Nefalšovaná samovolná evoluce. A ten kretén …," mávl muž rukou gestem naprostého zmaru.
„Kretén jsi ty," soukal ze sebe děda ztěžka. Držel se za hlavu a snažil se vrávoravě vstát. Mezi prsty mu crčela krev z tržné rány na čele. „Jen kretén může ta monstra rozebírat na součástky a ty montovat do normálních aut. Na tahle auta není spoleh. Už se úplně vymkla kontrole. Každá jejich součástka může být časovaná bomba. Může být nacpaná elektronikou plnou pirátského softwaru. Namontuješ to do auta, a to se ti zítra vzepře …"
Jeden z mužů popošel ke starci a kopancem do ramene ho znovu srazil na zem.
„No mně se to auto nevzepře. K tomu nedostane příležitost. Protože já ho hned někomu střelím. Jestli budou ta autíčka někoho zlobit, tak mě ne!" uchechtl se.
„Svažte stroje dohromady a sežeňte je pod kopec," přikázal mužům a ti začali auta navzájem poutat tažnými lany.
Za chvíli sestupovali svahem dolů. Vpředu ozbrojená hlídka, za nimi se s velkým řevem motorů táhl dlouhý zástup automobilů. Průvod uzavírala hlídka, která držela automobilovou kolonu v šachu těžkým minometem. Šli šikmo po vrstevnici, aby auta nemusela zdolávat strmá klesání. I tak měla některá problémy s členitým povrchem. Každou chvíli museli zastavit, aby donutili auta vyprostit uvízlý kus. Nikoho ani nenapadlo se na zdivočelých autech svézt. Všichni věděli, jak zákeřné dokážou tyhle stroje být. Žádný z nich ostatně neměl ani náznak kabiny se sedačkou. Dávaly tak najevo, že už nehodlají sloužit člověku. Typická zdivočelá auta, posedlá vývojem stále nových typů. Dávala si záležet, aby byla s každou generací méně a méně využitelná lidmi. Brzdové a plynové pedály nebo volant nenávratně ztrácela už v druhé či třetí generaci.
Vyšli z lesa a zastavili se u starcova auta.
„To je teda rachotina," hvízdl muž s bradou zarostlou několikadenním rezavým strništěm. „Bezmála klasika. Minimum elektroniky. Někdo si do toho bude muset sednout a řídit. Tohle samo nejezdí. A dědka s holkou naložte na korbu. Svažte je, ať nezdrhnou."
Sešněrovali jim nohy prasklým klínovým řemenem a hodili je na atrapy tetřívků. Chvíli se bavili tím, že do jedné atrapy kopali jako do fotbalového míče. Pak se dala kolona znovu do pohybu.
„Neboj se," znakoval děda.
„Bolí?" ptala se rychlými a nenápadnými posunky.
Zavrtěl hlavou.
Vymotala si z vlasů šátek a stáhla jím dědovi ránu.
Stařec se chabě usmál.

Projeli sadem, přes pastvinu i pole a zastavili na dvoře, odkud ráno vyrazili. Přímo u vrat vyvrácených z pantů ležela zkrvavené tělo psa. Děvčeti hrkly slzy do očí. Marně se je snažila zadržet. Brada se jí přitom třásla.
Z domu vyšel vysoký hubený muž v péřové vestě natažené na sepranou džínovou košili. Ostře řezaná, opálená tvář byla děvčeti povědomá.
„Vítej, Patriku," zahalekal s teatrálním gestem k starci. „Neohlásil jsem se předem. Asi chápeš, proč. Přesto doufám, že mě rád vidíš."
„Radši bych tě viděl v base anebo rovnou v pekle," ucedil stařec spíš jen pro sebe.
Muž došel k autu a lokty se opřel o postranici korby.
„Krásnej kousek," poklepal na plech. „Veterán. Koukal jsem do stodoly. Sbírka tvý dcery je v perfektním stavu. Řekl bych, že většina jezdí, ne? A pár kousků dokonce přibylo. Když začínaly recykléry, většina těchhle rachotin skončila ve starým železe. Porsche Guayana, Mazda XB1, Xiaotingia Phoenix byly tenkrát za babku. Dneska by je sběratelé vyvážili zlatem. Až budeme odjíždět, tak si něco vyberu. Máš radost?"
„Dělej si, co chceš. Ty už jsi mi stejně všechno vzal."
„Všechno ne. Tohle je určitě Klára," usmál se na děvče.
Prohlédla si ho zblízka. Zná ho, určitě ho zná. Ale odkud?
„Jsem tvůj táta David," řekl.
Nečekal, co na to dcera odpoví. Otočil se k ní zády a začal si prohlížet spoutané automobily.
„Trochu nám hoří koudel u zadele," prohodil David k starci. „Prodali jsme pár auťáků, který udělaly ze svých nových majitelů sekanou a ujely zpátky do lesů. Stopa vedla sem, a tak jsem si vzpomněl, že tady mám rodinu …"
„Ty už tady nemáš nic a nikoho," odsekl stařec.
„Krev není voda …" namítl David.
„Na to si vzpomeň, až zase budeš prodávat součástky z divokých aut!"
„No právě," ušklíbl se David. „Kdyby nebylo tvý dcery, tak by se tohle všechno nikdy nestalo a auta by byly jen poslušný stroje."
„Buď ztichа!" okřikl ho stařec.
„Už ti děda vyprávěl, jak je tvoje máma slavná?"
„Povídám ti, drž hubu!"
„Takže ti to neřekl!" zasmál se David. „No to si nech vyprávět! A kdyby se dědek zdráhal, tak přijď a já ti to povím."

„Možná má ten syčák pravdu. Měl jsem ti to říct dávno," pokyvoval stařec obvázanou hlavou a pokoušel se uvést do chodu obstarožní laptop. „Navyprávěl jsem ti toho o mámě hodně. Ale jednu věc jsem ti zatajil. Říkal jsem si, že jsi na to pořád ještě malá. Ale asi to byla jen výmluva. Snad jsem se styděl … já nevím. Přečti si to."
Přistrčil před ní svítící displej.
Klára sledovala oknem, jak se David a jeho parta baví soubojem dvou citroënů. Auta ryla pneumatikami v prachu dvora. Snažila se dostat jedno druhému pod kapotu a vyřadit

z činnosti některou z klíčových součástek. Dokonce i hlídka, kterou David postavil pod okno a před dveře místnosti, kam starce s vnučkou zamkli, se nechala strhnout tou podívanou.
„Skoro nás nehlídají," šeptla.
Stařec zavrtěl hlavou.
„Ti chlapi jsou zabijáci. Mají na svědomí víc lidí než já aut. Jestli dojdou k závěru, že je pro ně jednodušší nás odpravit, tak to udělají. Na útěk musíme mít všechno dokonale připravené. Jinak nemáme šanci."
Zaťukal prstem na displej.
„Čti!"
„Co je to?"
„Něco jako deník tvojí mámy …"
„Ale celé kusy tady toho chybí!"
„To je všechno, co mi byla policie ochotna vydat. Veškeré technické údaje vymazali. Ale ty pro tebe nejsou důležité. Čti nahlas!"
Přikývla.
„28. července 2041. 16:48:32. Dneska to spustíme. Mám pořád strach, jestli někde není chyba. Nesmí to odnést nevinní lidé. Snad tisíckrát jsem vše kontrolovala. Hlavně X---X a taky X---X. Samozřejmě i X---X. Pro většinu lidí z naší skupiny je cílem vyřídit auta. Co bude pak, je nezajímá. Je tu pár mesiášských týpků. Leila už má připravené paměti. Dala jim název: Jak jsem zničila auta a zachránila svět. Ze začátku mi pomáhala, ale není na ni spolehnutí. Chová se jako šílená. Přeci nejde o to, všechno zničit. Svět se musí jen zavčasu probrat a zbavit se své obludné závislosti na autech, aby nedošlo ke skutečné katastrofě."
Klára si odkašlala.
„Máma byla u trafiků?" zeptala se nevěřícně.
„Tvoje máma byla ten, kdo to celé odstartoval."
„To ne!"
„Jo. Ale neodsuzuj ji za to. Svým způsobem měla pravdu. Viděla dál než většina lidí. Tenkrát měl skoro každý hned několik aut, i když jezdit mohl jen v jednom. Asi jako si můžeš koupit deset postelí, ale nakonec stejně spíš jen v jedné. Auta přestala sloužit lidem a lidé začali sloužit autům. Města se nebudovala tak, aby se v nich lépe žilo, ale aby se v nich dalo co nejlíp jezdit autem, aby bylo kde parkovat, tankovat. Jakmile jsi sedla do auta, nebyla jsi pánem nad svým vozem. Auta jezdila sama a lépe, než kdyby je řídil člověk. Vybírala si optimální trasy ne podle potřeby pasažéra, ale podle potřeby dopravního systému. Někdy tě dokonce nedovezla tam, kam jsi chtěla, protože systém vyhodnotil cestu jako zbytečnou, nevhodnou, nebo dokonce nebezpečnou. Bylo jasné, že kdyby se provoz dramaticky omezil, byl by život jednodušší. Jenže do toho se nikomu nechtělo. Lidstvo se chovalo jako člověk s děravým zubem, který se bojí jít k zubaři, i když ví, že nakonec skončí na zubařském křesle se zánětem dásně. Tvoje máma to chtěla změnit. Čti!"
Klára váhavě pokračovala.
„29. července 2041. 12:31:53. Je příšerné vedro. Bojíme se pustit klimatizaci, aby nás podle zvýšené spotřeby elektřiny nenašla policie. Nevím, jestli se potím horkem nebo strachy. Vir jsme spustili v pravé poledne z jedné blogerské stránky. Zapojila jsem X---X. Pak jsem X---X a k tomu ještě X---X. Tok dat byl dost komplikovaný. Nejdřív X---X, pak X---X. Po fragmentaci na X---X jsem je prohnala přes X---X a kompletovala je přes X---X na X---X. Jsem si jista, že nás nikdo nevystopuje.
Výsledky zkušebního úderu na Řím, Paříž, Athény, Madrid a Londýn jsou přesvědčivé. Osobní doprava kolabuje. Pokusy o její obnovení byly naivní a bez šance. Trochu jsme museli ladit, abychom udrželi průjezdnost pro sanitky, hasiče atd. Nahradila jsem X---X za X---X. Pomohlo to a mně se ulevilo. Neměla bych volat tátovi, ale asi to zkusím. Potřebuji slyšet Kláru. Aspoň na chvilku. Je příliš malá na to, aby chápala, co právě dělám. Jednou jí to vysvětlím. Snad to pochopí. Moc bych o to stála."
Na dvoře pokračovalo zápolení aut. Muži z gangu se dostávali do varu a povzbuzovali bojující stroje hlasitým skandováním.
„Trafici propašovali do operačních systémů aut virus, který vyřadil z činnosti komunikační systém. Doprava se zhroutila. Ale následky nebyly ve srovnání s tím, co přišlo, nijak velké. Největší škody napáchali lidé, kteří se pokusili jezdit bez automatické navigace a nezvládli to. Jenže pak to přišlo," potřásl stařec hlavou.
Klára váhavě pokračovala v čtení. Dělalo jí dobře, že na ni matka myslela. Představa matky jako vůdčí osobnosti hnutí trafiků ji však děsila.
„30. července 2041. 23:11:32. Spustila jsem generální atak finální verzí viru. Načasovala jsem ho na období nejmenšího provozu. Virus, kterému se začalo přezdívat ‚Trafic Jam' nebo jenom ‚Trafic', umožní pouze nezbytné funkce dopravního systému. Počítám každou sekundu, po kterou virus běží. Automobilový svět je na lopatkách. Je zajímavé sledovat zpravodajství z oblastí, jako je Jižní Súdán. Tam se skoro nic nezměnilo. Oslí povozy jezdí pořád. David je ještě nervóznější než já. Dneska se ale trochu zklidnil.
Dostali jsme informaci, že některé vozy jsou vůči viru imunní. Prý jde o auta typu Recycler.
Akce nese první ovoce. Lidé volají po omezení automobilové dopravy, po jejím důkladnějším zabezpečení. Proč si uvědomujeme zranitelnost civilizace jen po nějakém pořádném průšvihu? Vždycky došlo nejdřív k tragédii a teprve pak se hledalo řešení, které by zabránilo jejímu opakování. Černobyl v roce 1986, útok na New York v roce 2001, vzplanutí naftových polí v Kuvajtu v roce 2023 … Naše akce ale není takovou katastrofou. My jsme předešli skutečné tragédii samovolného kolapsu, do kterého se lidstvo řítilo. Řešení se tentokrát nebude hledat zpětně, ale s předstihem."
Klára zvedla oči od displeje.
„Tomu nerozumím. Myslela jsem, že trafici spustili kanibalizační virus …"
„Jo, to se jim přisuzuje," přikývl stařec. „Není to tak plně pravda. Virus Trafic cílil na všechna auta a vyvolal kolaps dopravy. Nic víc, ale také nic míň. Nedělal rozdíly mezi vozy. Recykléry byly tehdy na vrcholu. Začalo to laky, které samy zacelovaly škrábance, a pokračovalo to samovolnými opravami dalších součástek. Kvazikrystalické metamateriály dovolovaly spontánní přeskupení atomových a krystalových struktur. Teoreticky bylo možné, aby autu srostla prasklá hlava válce nebo aby se regenerovaly vytlučené čepy řízení. Brzy byly jasné limity téhle koncepce. Na některé opravy bylo potřeba značného objemu

nového materiálu a ten už v sobě auto nemělo. Pak přišli Číňané s geniálním nápadem. Všude se válela spousta vraků a součástek určených k recyklaci v automobilkách. Nová generace aut označovaná jako recykléry dokázala brát z vraků a šrotu materiál na své opravy. Marketingové firmy rozjely kampaň, která vydávala recykléry za spásu pro životní prostředí. Jakmile z něčeho uděláš otázku cti a uvědomění, máš úspěch zaručený. Lidé se přetrhnou, aby se na tom mohli podílet. Právě rozmach recyklérů si vynutil autonomní řízení aut. Už předtím bylo aut víc než dost. Ale v recyklérech se svět brzy topil."
Klára pokračovala pošeptem v čtení. Stařec seděl s přimhouřenýma očima a tiše si přeříkával text zpaměti.
„31. července 2041. 19:56:11. Mezi auty typu Recycler se šíří ‚kanibalismus'. Napadají zcela funkční vozy, rozebírají je na součástky a těží z nich materiál. Ten nepoužívají jen na opravy, ale také na různá vylepšení. Hodně se věnují obraně proti atakům jiných Recyclerů. Střety mezi Recyclery jsou vzácné. Zřejmě jen proto, že představují nebezpečnou kořist. Všichni to dávají do souvislosti s naším virem. Internetem se šíří fámy, že hlavním cílem našeho ataku nebylo ochromení dopravy, ale likvidace aut kanibalskými Recyclery. Taková blbost. Čirá propaganda. Potřebují na nás hodit špínu. Podezírám je, že kanibalský virus spustili sami, aby nás zdiskreditovali."
„Tvoje máma byla naivní, ale nebyla zlá," vzdechl stařec. „Byla to hodná holka."
Klára četla dál.
„1. srpna 2041. 3:14:22. Kontroluji virus Trafic Jam. Některé ověřovací rutiny jsou riskantní. Mohli by nás podle nich najít. Ale nemůžu jinak. Potřebuji jistotu, že to, co se děje venku, nemám na svědomí. Spustila jsem X---X. A taky X---X. Ověřila jsme synchronizaci X---X s X---X a s X---X. Připadám si jako paranoik. Ale dokud nebudu mít jistotu, že lžou, nebudu mít klid. Už dávno jsem měla být u Kláry. To teď musí počkat."
„Nepamatuji se na ni. Když jsem byla malá, dokázala jsem si ji vybavit. Ale ten obraz mi v hlavě nějak vyblednul. Z fotek vím, jak vypadala. Ale vzpomenout si na ni už neodvedu. Opravdu mě měla tak ráda?" zašeptala se slzami na krajíčku.
„Moc," přikývl stařec.
„2. srpna 2041. 01:39:55. Průšvih. Program spuštěný při finálním ataku obsahuje velkou vsuvku. V poslední testovací verzi nic takového není. Dlouho jsem se do vsuvky nemohla dostat. Pomohlo, až když jsem X---X a k tomu navíc i X---X. V podstatě jde o samostatný virus cílený na Recyklery. Blokuje X---X a u X---X vyvolává X---X. Při šíření není závislý na Traficu. U Recyclerů vyvolává kanibalismus. NENÍ TO PROPAGANDA! Ten virus jsem rozšířila JÁ! Nevím, jak se to stalo. Ale je to tak. Dochází k děsivým věcem. Kanibalská auta uštvala sanitku vezoucí rodičku do nemocnice. Matka a novorozenec skončili v příkopě. Jiný kanibalský vůz řezal obloukem karoserii školního autobusu plného dětí. Každá další verze kanibalů je silnější, agresivnější a bezohlednější. A nedá se to zastavit! NEDÁ! Mnohé nasvědčuje tomu, že nám je policie na stopě. Párkrát jsem po sobě na síti zametala stopy na poslední chvíli."
Klára zmlkla.
„Víc toho není?" zeptala se.
Stařec jen zakroutil hlavou.
„Tvoje máma měla pravdu," soukal ze sebe ztěžka. „Hned další den zaútočila na jejich úkryt protiteroristická jednotka. Při útoku byl jediný mrtvý … tvoje máma. Říkalo se ledacos. Podle některých měla výčitky a spáchala sebevraždu. Podle jiných ji zastřelili policajti. Oficiální policejní verze tvrdí, že ji našli mrtvou a že ji mohl zastřelit někdo z trafiků. Vyšetřovali to, ale nic nezjistili. Nedává to smysl. Tvoje máma by si nikdy nesáhla na život. Kvůli tobě. A proč by měli policajti střílet právě ji? V krytu bylo celkem patnáct trafiků včetně Davida a všichni měli nejvýš škrábance a modřiny. Kdyby ji zabil někdo z trafiků, nenechala by ho policie uniknout. Byl by z toho monstrproces. Prokurátor a soudci by mohli představit trafiky jako absolutní spodinu, která se neštítí ničeho."
Hluk na dvoře se změnil. Stařec se opatrně přikradl k oknu a otočil kličkou. Úzkou škvírou k nim pronikaly vzteklé výkřiky.
„Poldové! Jedou sem poldové!"
„Jak nás mohli najít?"
„To netuším!"
„Nasedat a rychle pryč!"
„Mám po krk věčnýho utíkání. Postavíme se jim!"
„To je sebevražda!"
„Není. Máme rukojmí. Toho dědka s holkou."

V zámku dveří zarachotil klíč a dovnitř vtrhl David.
„Je mi líto, události nabraly trošku vyšší tempo, než je mi milý. Chlapi se chtějí policajtům postavit, ale stejně budeme muset vzít roha. Nerad bych tu nechal to veteránský mitsubishi. Pokud se pamatuju, byl to parádní kousek. Kde ho máš?"
Stařec mlčel.
„Tak kde je?! Nenuť mě k vošklivejm věcem!"
Na dvoře pokračovaly spory o to, zda bojovat, nebo prchnout. Zápasící citroëny jen zvyšovaly zmatek.
„Sakra, skončete řádění těch dvou krámů!" křikl David na své muže otevřenými dveřmi. „Máme teď jiný starosti!"
Muži se snažili pomocí řetězů a lan od sebe zápasící stroje rozdělit.
„Auťák je ve stodole," vysoukal ze sebe rezignovaně stařec. „Je až v zadní řadě. Musel bys vyjet aspoň s pěti jinými vozy, abys měl volnou cestu. Počítám, že tolik času nemáš …"
„Dědku, nehraj si se mnou!"
„Jestli chceš, tak ti s těmi auty vyjedu …"
„Ani nápad. To je zase nějakej tvůj trik. Nic takovýho. Vyjede s nima holka!"
„Ale já ti slibuji …"
„Už jsem řek! Pohlídej ho!" křikl na jednoho strážce. „A ty běž s holkou do stodoly a vyvezte mi ven to modrý mitsubishi!" křikl na druhého.
Klára se zmateně rozhlížela. Její strážce ji chytil za rukáv a vlekl ji na dvůr. Poslední, co zahlédla, byl dědův znak posunkovou řečí.
„Tetřívek," ukazovaly jeho prsty.
Pokrčila nechápavě rameny.
Všechno jí došlo, když ve stodole pod dohledem Davidovy gorily nasedla do naleštěného starožitného volva a vyjela s ním na dvůr. Koukala, kam auto postaví. Nalevo se třásl poražený

citroën. O kus dál napravo vyháněl otáčky motoru do nebetyčných výšin vítěz a kolem něj se shlukovaly další vozy.

David stál uprostřed hloučku svých mužů a zuřivě se s nimi dohadoval.
„Nemůžeme jim zdrhnout. To je předem prohraná věc!“ namítal vztekle.
„Jasně! No jistě!“ povzbuzovalo jej pár horkých hlav.
„Na tyhle kecy je škoda času. Už jsme mohli bejt za kopcem!“ namítal muž s rezavým strništěm vousů.
„Já zůstávám tady!“ křičel David.
„A proto si necháváš připravit moje Mitsubishi Revolution X?“ ozval se stařec.
„Drž hubu!“ odsekl David. „Sakra, řekl jsem, že máte toho dědka hlídat!“
„Je to tak. Koukněte,“ ukázal stařec přes dvůr, kde z vrat vyjížděl modrý vůz.
„Kurva, co to má znamenat?“ vyjel muž se rezavým strništěm.
„Přeci mu tady tu nádheru nenecháme, ne?“ zasmál se nepřesvědčivě David.
„Před chvílí se tady někdo moc chytře zeptal, jak vás mohli tak rychle najít,“ ozval se znovu stařec. „Určitě to není poprvé, co se Davidovi společníci dostali do trablů. Začalo to už u trafiků. Ty taky našli překvapivě snadno. Moje dcera to zaplatila životem. Ostatní ještě pořád sedí v base. Jediný, kdo je volný, je jako náhodou David. Jestli vám to není divné, tak si vážně nezasloužíte nic lepšího než kriminál.“
„Neposlouchejte ho! Je to starej blázen. Co přišel o dceru, pomotalo se mu to v hlavě.“
Muž se zrzavým strništěm si olízl rty.
„Blázni a malý děti prej mluví pravdu. Třeba seš práskač,“ ucedil skrz zuby a popošel proti Davidovi. Ten mimoděk o krok couvl.
„Neblbněte, chlapi. Nesedím za mřížema, protože se mi od trafiků povedlo na poslední chvíli vyklouznout. Jeho dcera byla moje žena. Nemusela umřít. Kdyby chtěla, mohla utéct se mnou. Volal jsem na ni …“
„Moje dcera byla od narození hluchá … ale nebyla hloupá. Byla zřejmě jediná, komu došlo, že jsi policejní provokatér. A taky pochopila, že jsi to byl ty, kdo vložil kanibalský virus do jejího programu. Kdo ti za to zaplatil. Brazilská mafie? Indické automobilky? Zabil jsi ji, aby to neřekla ostatním! Hajzle!!“
Stařec vyrazil proti Davidovi. Kolemstojící muži ho však předešli.
V té chvíli propuklo na dvoře peklo. Auta se do sebe zaklesla v jediném chumlu. Stařičké volvo vymrštil náraz vysoko do vzduchu. Když dopadlo, zbyla z něj hromada šrotu. Kolem se prosmýklo modré mitsubishi.
„Dědo! Naskoč!“ křičela Klára otevřenými dveřmi z nitra modrého vozu.
Stařec se zarazil. Toužil zabíjet.
„Jeď sama!“
„Nemůžu! Dědo, naskoč! Honem!“
David zmizel pod těly mužů ohánějících se řetězy a železnými tyčemi. Jeho tvář se rychle měnila v beztvarou hmotu.
Stařec naskočil do auta a to se s kvílením pneumatik rozjelo. Za nimi se rozpoutalo peklo, do kterého se po několika minutách zamíchal jekot policejních sirén.

Jeli dlouho a mlčky. Řítili se po silnicích bez cíle.
„Takže jsme ten experiment přeci jen provedli,“ křikl nakonec děda do kvílení motoru.
„Došlo mi to na poslední chvíli,“ přikývla a dlaní si setřela slzy s tváře. „Najela jsem s veterány ze stodoly vedle poraženého citroënu. Zbývající auta to vyhodnotila, jako že veteráni považují poražený vůz za vítěze. Některá se nechala zmást a přidala se na stranu poraženého citroënu. Jiná zůstala s vítězem. Byla jen otázka času, kdy se do sebe pustí …“
„Davidovi chlapi se zachovali podobně. Nedalo mi moc práce poštvat je proti sobě. Zvlášť když všechno, co jsem jim říkal, byla asi pravda. David byl křivák …“
„Nech to plavat, dědo,“ usmála se. „A nezapomeň, že mám u tebe ještě pořád slíbený pokus s tetřívky.“

Kontakt: Prof. Ing. Jaroslav Petr, DrSc. (M.Sc., Ph.D., Sc.D), Výzkumný ústav živočišné výroby, v. v. i., Přátelství 815, 104 01 Praha 10-Uhříněves, telefon: + 420 267009646, e-mail: petr@vuzv.cz.

Pokyny pro přispěvatele časopisu Anthropologia integra

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na přispěvatele / přispěvatelku (včetně telefonního čísla). Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Recenzní řízení
Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální
Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 40 normostran, u esejů 20 normostran a u ostatních příspěvků 10 normostran (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).
Obsah a členění příspěvku:
1. Název příspěvku.
2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.
2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).
2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktu název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).
3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).
4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: … (Boas 1908, 25–28).
5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:
5.1. knižní monografie
Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period.* London: Thames and Hudson.
Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad.* Praha: Dokořán.
5.2. studie ve sbornících
Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.
5.3. články v časopisech
Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.
5.4. elektronické dokumenty
Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). http://www.hoder.com.
6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).
7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické
1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.
2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrdé" zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.
3. K zvýraznění určité části textu používejte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.
4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.
5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zasílány elektronicky (e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.
6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.
7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): … Pramen: Klíma 2010, 12. … Foto: Jiří Němec. … Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the Anthropologia integra journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, French, German, Slovak and Spanish languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

Peer review process
Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.
The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included). Please send your contributions to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

Formal guidelines
In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 40 standardized text-pages (for original articles), 20 pages (essays) and 10 pages in case of other contributions (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).
Content and structure of contributions
1. Contribution's title
2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).
2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).
2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).
3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).
4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a coma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: … (Boas 1908, 25–28).
5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:
5.1. book monographs
Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period.* London: Thames and Hudson.
Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad.* Praha: Dokořán.
5.2. proceedings papers
Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.
5.3. journal articles
Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.
5.4. electronic documents
Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). http://www.hoder.com.
6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).
7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines
1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf. The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5 cm offset on both sides. The pages are to be be numbered at the bottom, in the centre.
2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.
3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.
4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.
5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.
6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.
7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): … Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.